

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANA BİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI**

**1923-1960 YILLARI ARASINDA TÜRK
ROMANINDA YOKSULLUK**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HURİYE ALYEMİŞ

KOCAELİ 2018

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANA BİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI**

**1923-1960 YILLARI ARASINDA TÜRK
ROMANINDA YOKSULLUK**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HURİYE ALYEMİŞ

PROF. DR. ABDÜLKADİR ŞENKAL

KOCAELİ 2018

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANA BİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

1923-1960 YILLARI ARASINDA TÜRK
ROMANINDA YOKSULLUK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Huriye ALYEMİŞ

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ve No: 30.06.2018/15

Jüri Başkanı:

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Abdülkadir Seyhan
Dr. Öğr. Üyesi Doga Baser Idrisler
Prof. Dr. Levent Şahin

[Signature]

KOCAELİ 2018

ÖNSÖZ

Toplumda cereyan eden olaylar edebiyatın da odak noktası olmuş, edebiyat ile toplum iç içe geçmiştir. 1900'lerin başlarında gelişmeye başlayan toplumcu gerçekçi edebiyat akımı tüm dünyayı derinden sarsmış, sosyal yaşamı etkileyen olaylar edebi eserlerde vücut bulmuştur. Toplumcu gerçekçi akımın entelektüel türü olan romanlarda toplum, bütün boyutlarıyla irdelenmiştir. 1920'lerin sonlarında Türk romancılarını da etkisi altına alan akım, 1940'larda yönünü Anadolu'ya dönmüş, nihayet 1950'lerde kurumsal haline kavuşmuştur. Toplumcu romancılar, Türkiye'de meydana gelen iktisadi, sosyal ve politik gelişmelere ilgisiz kalamamış, dönemin panoramasını eserleri aracılığıyla okuyucuya aktarmıştır. Bu çerçevede romanlar bizlere ilgili dönemin sosyo-ekonomik şartlarını göstermeleri açısından önemli bir kaynak oluşturmuştur. Türkiye'de toplumcu gerçekçi roman geleneğini incelediğimizde bu romanların hedef kitlesinin yoksul kesim olduğu ve ana temalarının da yoksulluk olgusu etrafında şekillendiği görülmektedir. Bugüne değin yapılan yoksulluk çalışmaları incelendiğinde, ağırlıklı olarak yoksulluğun teorik ve sosyal boyutlarının açıklandığı; ancak toplumu yansıtmakta ayna görevi üstlenen toplumcu romanlarda yoksulluk sorununun incelenmediği belirlenmiştir. Bu nedenle çalışmanın çıkış noktası, yoksulluğun çok boyutlu hallerinin Türk romanındaki yansımalarını irdelemektir.

Bu çalışmanın her aşamasında bilgi ve deneyimini, yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Abdülkadir Şenkal'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez yazım süreci boyunca ne zaman ihtiyacım olsa yanımda olan kıymetli arkadaşım Arş. Gör. Mustafa Can Güripek'e teşekkür ederim. Son teşekkürü de yüksek lisans eğitimimin başlangıcından bitimine kadar maddi manevi desteklerini esirgemeyen, zorlu süreçte her zaman yanımda olan anneme ve babama ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ VE YOKSULLUK (1923-1960)

1.1.ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SOSYO-EKONOMİK KOŞULLAR.....	4
1.1.1 Demografik Yapı	9
1.1.2. Milli Gelir	14
1.1.3. İktisadi Görünüm ve İktisat Politikası İlkeleri.....	18
1.1.3.1. Liberal Dönem (1923-1930)	18
1.1.3.2. Devletçi Dönem (1930-1939)	29
1.1.4. Yoksulluk ve Sosyal Politikanın İşlevi.....	37
1.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ.....	46
1.2.1. Savaşın Ekonomi Üzerinde Yarattığı Değişiklikler.....	47
1.2.2. Savaşın Kırsal Alana Yansıması ve Tarım Politikaları	49
1.2.3. Savaş Yıllarında Yoksulluk	51
1.2.4. Savaş Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları	54
1.3. ÇOK PARTİLİ HAYATA DÖNÜŞ VE SOSYO EKONOMİK KOŞULLAR	57
1.3.1. Demografik Yapıdaki Değişimler	58
1.3.2. Milli Gelir, Yatırımlar ve Diğer İktisadi Değişimler	60
1.3.3. Yoksulluk ve Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler	63

İKİNCİ BÖLÜM

ROMAN GERÇEKLİK İLİŞKİSİ VE TÜRK ROMANINDA YOKSULLUK

2.1. GERÇEK HAYATIN YANSIMASI OLARAK ROMAN VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE TOPLUMCU GERÇEKÇİ ROMAN GELENEĞİNİN OLUŞMASI	68
2.1.1. Roman Gerçeklik İlişkisi	68
2.1.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Toplumcu Gerçekçi Roman Geleneğinin Oluşması ve Temel Karakteristikleri.....	72
2.2. TÜRK ROMANINDA YOKSULLUK	85
2.2.1. Romanda Yoksulluk Algısı ve Çalışmanın Metodolojisi.....	85
2.3. TÜRK ROMANINDA KIRSAL YOKSULLUK.....	87

2.3.1. Erken Cumhuriyet Döneminin Kırsal Alanda Yarattığı Yoksulluğun “İnce Memed I” Romanı Üzerinden Değerlendirilmesi.....	87
2.3.2. 1940-1950 Arasındaki Dinamiklerin Kırsal Alanda Yarattığı Etkilerin Türk Romanına Yansıması	92
2.3.2.1. <i>Bizim Köy</i> : Kırsalın Su Yüzüne Çıkan Gerçeği.....	92
2.3.2.2. İkinci Dünya Savaşı’nın Taşraya Yansıması: <i>Havada Bulut Yok</i>	101
2.3.2.3. Demokrat Parti Döneminde Kırsal Yoksulluğun Türevleri: “ <i>Yılanların Öcü</i> ”.....	108
2.4. TÜRK ROMANINDA KENTSEL YOKSULLUK	113
2.4.1. Erken Cumhuriyet Döneminde Kent Yoksulluğunun “Afrodit Buhurda Bir Kadın” Romanı Üzerinden İncelenmesi	113
2.4.2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk Romanında Kentsel Yoksulluk	121
2.4.2.1. <i>Bereketli Topraklar Üzerinde</i> : Tarım İşçilerinin Dünyasından Yansıyanlar	121
2.4.2.2. İkinci Dünya Savaşı’nın Kentte Yarattıkları: <i>Rezil Dünya</i>	129
2.4.3. Demokrat Parti Döneminde Kentsel Yoksulluk: Kentin Öteki Yüzü “ <i>Gurbet Kuşları</i> ”	134
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA	145
ÖZGEÇMİŞ.....	158

ÖZET

Çalışmanın amacı, 1923-1960 yıllarını konu edinmiş; *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*, *İnce Memed*, *Bizim Köy*, *Havada Bulut Yok*, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Gurbet Kuşları*, *Yılanların Öcü*, *Rezil Dünya* romanları aracılığıyla yoksulluğun boyutlarını incelemektir. Romanlar gruplandırırken, söz konusu yıllarda meydana gelen kritik olaylar dikkate alınmış; bu nedenle romanlar üç ayrı dönemde incelenmiştir. Yoksulluğun kırsal ve kentsel alanlara farklı şekillerle tezahür etmesinin toplumsal arka planındaki algılayışı ve bu algıların bireylerde nasıl şekillendiği incelemeye dâhil edilmiş; romanlar kırsal ve kentsel romanlar olarak iki ayrı başlıkta irdelenmiştir. Romanlarda yoksulluk olgusu incelenirken, kavrama çok boyutlu nitelik kazandıran tanımlamalar referans alınmış; yalnızca açlık ya da gelir üzerinden tanımlamalar yapan yaklaşımlardan kaçınılmıştır. Söz konusu yıllarda Türkiye, siyasi-iktisadi yapısını, cumhuriyet ideolojisini temellendirmeye çalışan genç bir ülke konumundadır. Savaştan yeni çıkmış olan halk çok geçmeden 1929 Buhranı ile sarsılmış; akabinde devletçi politikalarıyla toparlanma sürecine girmiş olan devlet, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle derinden etkilenmiş ve bu durum toplumsal alanın her katmanına cereyan etmiştir. Savaş ekonomisinin etkileri çok geçmeden Türkiye siyasal bir dönüşüm yaşamış, yeni hükümetin politikalarıyla özellikle kırsal kesim tarım algısını revize etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda kırsalda işsizlik yaşanmış ve kırsaldan kentlere doğru göç furyası başlamıştır. Yaşanan gelişmelerin halkta bıraktığı en büyük iz yoksulluktur. Ülkede yükselen yoksulluk seslerinin, toplumcu edebiyat anlayışı benimsemiş romancılarımızın eserlerinde görmek tesadüf değildir. Öyle ki söz konusu romanlar dönemin yoksulluk boyutunun tüm hallerini bütün gerçekliğiyle yansıtmış, çalışmanın amacı doğrultusunda yoksulluğun romanlara yansımaları üzerinde olabildiğince ayrıntılı bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk romanı, yoksulluk, kentsel ve kırsal yoksulluk

ABSTRACT

The main purpose of this thesis is to investigate the poverty size in 1923-1960 via some Turkish novels as *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*, *İnce Memed*, *Bizim Köy*, *Havada Bulut Yok*, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Gurbet Kuşları*, *Yılanların Öcü*, *Rezil Dünya*. The watersheds are under debated when the novels are grouped. Eventually, the novels are investigated at three group. The Novels are examined two different parts that rural and urban, when the novels are grouped we keep on an eye rural and urban novels different effects on background of society. Not only multidimensional eligible reference points are considered but also the insufficient defines of poverty are't taken over while the poverty are investigated in the novels. The Turkey tried to enchase fundamental ideas of republic and her politic-economic requirements between the 1923 and 1960. The Turkish public and state suffered and lacked of wealth because of The WW1 and WW2. The war economic effects have pressured the Turkey's government and they forced the govenment mental reforms against the rural zones. After all, the unemployment began in the rural and the migration began from rural to big cities. Rising voices of poverty are rebound the socialist realist novelists works. So, subject novels have reflected all of realty conditions in term and study's orient poverty's come true on terms conditions tackle with as possible as.

Key Words: Turkish Novel, poverty, urban and rural poverty

KISALTMALAR LİSTESİ

MKK: Milli Koruma Kanunu

TMO: Toprak Mahsulleri Ofisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GSYH: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla

DP: Demokrat Parti

BM: Birleşmiş Milletler

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TL: Türk Lirası

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

BBSP: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

ABD: Amerika Birleşik Devleti

MKK: Milli Koruma Kanunu

UNICEF: United Nations International Children's Emergency Fund

TABLÖLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1: Aktif Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı.....	15
Tablo 2: Nüfus Artış Oranları.....	17
Tablo 3: Dönemin (1923-1938) Ekonomik Göstergeleri.....	18
Tablo 4: Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hâsıla	19
Tablo 5: Sabit ve Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen Gelir.....	20
Tablo 6: 1927 Sayımına Göre İşletmelerin Çalışan Kişi Sayısına Göre Dağılımı.....	27
Tablo 7: Türkiye'nin Dış Ticareti (1923-1929).....	30
Tablo 8: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri.....	52
Tablo 9: 1948-1960 Yılları Arasında Demografik Yapı.....	62
Tablo 10: Cari Fiyatlarla GSMH (Milyon TL) ve Sektörel Hâsıla, Büyüme Oranları, Dış Ticaret Dengesi.....	64

GİRİŞ

“ Romancıların yazmasının birçok sebebi var, ancak hepsinin ortak noktası; alternatif bir dünya kurmaya ihtiyacımız var. “

John Fowles

Bu çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1960 yılına kadar geçen sürede (1923-1960); tarih ve edebiyatın iç içe geçtiği, sosyal normların izini sürdürebildiği roman türünde yıllara göre yoksulluğun nasıl algılandığı, devletin bu kesime karşı tutumunun ne olduğu, halkın yoksullukla mücadele araçlarını birebir toplumun içinden çıkan edebiyatçıların kaleminden aktarılmaya çalışılacaktır. Çalışma detayına girmeden önce makalenin oturduğu temel üzerine bir kaç noktaya dikkat çekmekte yarar var. Çalışmanın belirli bir konu bütünlüğünün sağlanması ve konunun dağılmasını engellemek amacıyla dönemselleştirme zaruri bir ihtiyaç olarak boy göstermiştir. Romanlar; Erken Cumhuriyet Dönemi (1923- 1938), II. Dünya Savaşı Dönemi (1939-1945) ve Çok Partili Dönem (1950-1960) olarak üç dönemde incelenmiştir. Romanların seçimi konusunda da Türk Edebiyatı'nda önemli yer tutan ve yoksulluk tarihinin izinin sürülebileceği eserler seçilmiştir. Bu kadar geniş bir literatürden örneklem seçilmesi ve edebiyatta kurmaca – gerçeklik ilişkisi göz önüne alındığında çalışmanın farklı bir teze ulaşacağı endişesi de romanlardan çıkarılan yorumların gerçek hayatla karşılaştırılmasının ardından ortadan kalkmıştır.

Romandaki yoksulluk alıntıları genellikle gerçek bir olayın duygu ile yoğrulması sonucu oluşmuştur. Yoksulluğun; ekonomik, politik ve insani boyutu romanda gerçekçi ve bir o kadar da etkileyici şekilde karakterize edilir. Yoksulluğa ilişkin farklı tanımlamalar, yazarların romanlarında da değişik boyutlarda açığa çıkmıştır. Çünkü yoksulluğa ilişkin tek bir tanım yapmak oldukça güçtür. Bunun temel nedeni yoksulluğun çok boyutlu olması ve sadece gelire göre yapılan tanımlamaların yetersiz kalmasıdır. Böylece ortaya çıkan tabloda yoksulluğa ilişkin farklı bakış açıları görmek kaçınılmaz olacaktır. En genel anlamıyla yoksul, asgari yaşam ihtiyaçlarını karşılamada sıkıntı çeken kimse olarak tanımlanabilir. Yoksulluk ise yoksul olma durumu, sefillik, sefalet, fakirliktir. Birleşmiş Milletler 'in 1997'de yayınlanan İnsani Gelişme Raporu yoksulluk üzerine odaklanmış ve yoksulluğu daha geniş perspektifte algılamamıza yardımcı olmuştur. Raporda yoksulluk, gelir düzeyi dışında başka anahtar göstergeler bakımından da incelenmiştir. İnsanların düşünce ve fikirlere saygılı, eğitim, sağlık, vatandaşlık, kadın-erkek eşitsizliği, yargı, insani gelişmenin en temel unsuru olan fırsatlardan ve olanaklardan mahrum olma durumu olarak tanımlanmıştır (İnsani Gelişme Raporu Türkiye,

1997). Yoksulluğa çok boyutlu perspektif getiren bu tanım, yoksulluğun ekonomik boyutunun yanında insani boyutunu da ön plana çıkarmıştır. Yoksulluğa niteliksel açıdan bakan Amartya Sen'in de katkılarıyla yoksulluk olgusu, geniş perspektif ile üzerinde tartışılan; nedenleri, sonuçları ve çözüm yolları arayışlarıyla dikkatleri üzerine çeken konulardan biri olmuştur.

İçerisinde yoksulluk geçen romanlara iki farklı bakış açısıyla bakmak mümkündür. Bunlardan ilki kent yoksulluğu ikincisi ise kırsal yoksulluktur. Türk Roman'ında kentsel yoksulluk; istihdam olanaklarına ulaşamama, sınırlı gelire sahip olma, güvencesiz çalışma koşulları, kalitesiz barınma olanakları, sağlıksız çevre, dışlanmışlık ve sosyal koruma mekanizmalarının sınırlı oluşu yahut hiç olmayışı; eğitim ve sağlık gibi temel haklara ulaşmada çekilen zorluğun yansımasıdır. Özellikle 1950'lerde kırdan kente gelen göçle birlikte kentlerde oluşan çarpık kentleşme, şehirli-köylü arasındaki ayrımın iyice katılaşması ile ortaya çıkan sosyal dışlanmışlık hissi, düşük ücretlerle kent pahalılığına ayak uyduramama, güvenceli çalışmadan yoksun olma durumu, elverişsiz yaşam koşulları sıkça romanlarda sesini duyurmuştur. 2. Dünya Savaşı yıllarında Türk romanında savaştan ziyade kırdaki yoksulluğun yanında kentte yaşanan kıtlık ve sefalet konuları damgasını vurmuştur. Romanlarda kırsal yoksulluk ise ağırlıklı olarak topraksız köylüler, topraksız tarım işçileri, mevsimlik işçiler, orta köylüler, en temel yöntemlerle mal ve araç üreten zanaatkarlar, hayvancılıkla geçimini sağlayanlar arasında görülmektedir. Köy romanlarında; ekonominin gelişemediği ya da yeni gelişmeye başladığı bölgelerde insanların ekmek kavgalarını, umutlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini, kıtlık, sefalet ve açlık karşısındaki tutumlarını genellikle yöre ağızlarıyla tanıtılmıştır. Orhan Kemal ve Yaşar Kemal ile tanıştığımız Çukurova bölgesini konu alan romanlar da kırsal yoksulluğun farklı bir boyutunu bizlere sunmaktadır. 1950'li yılların başlarında tarıma dayalı sanayileşme başlamış, tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasıyla köylerde işsizlik artmış ve bu alanda ortaya çıkan yoksulluk daha çok Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen tarım işçilerinin ekmek mücadelesi ile romanda kendini bulmuştur. 1950'lerde kentleşmenin de artmasıyla bölgede inşaat malzemesi üreten fabrikalardaki işçiler ile inşaatlarda çalışan işçilerin yaşam koşulları romanlarda aktarılmaya çalışılmıştır.

Farklı şekillerde tanımlanan yoksulluk kavramının Türk Romanında nasıl inşa edildiği, ekonomik ve sosyal bağlamda bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumcu romanların gerçek hayatla karşılıklı aydınlatma içerisinde çalıştığı, toplumsal olayların romanlarda vücut bulduğu savından hareketle yola çıkan bu araştırmanın temel hipotezi ise bu sorunun seçilen romanlarda detaylı şekilde irdelenmiş oluşudur. Öncelikle belirtilmesi gereken konu bu tezin amacının bir roman eleştirisi yapma niteliğinde olmadığıdır. Romanları değerlendirirken ki

başlıca hedef, Türk Roman'ında yoksulluğun boyutlarını irdelemek ve yoksulluğa dair bireylerin, toplumun ve politikacıların yaklaşım biçimlerini açıklamaktır. Romanların yazıldıkları dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasi koşullarını nasıl yansıttıkları da bir diğer odak noktasını oluşturacaktır.

Türk romanında yoksulluğu inceleyen bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türkiye'nin 1923-60 arasındaki dönemin ekonomik, sosyal, demografik ve yoksulluk yapıları incelenmiştir. Söz konusu dönemin koşullarını daha iyi anlayabilmek için kendi arasında da sınıflandırma yapmak zaruri bir ihtiyacı doğurmuştur. Anadolu toprakları üzerinde yeni bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyet'i 1923-1938 yılları arasında gerek iktisat gerekse de siyasi politikalarıyla Milli Mücadele Döneminin yarattığı izlerden arınmak ve yeni bir devlet ideolojisi yaratma çabasıdır. Söz konusu bu çabanın oluşturduğu sosyo-ekonomik ortam dönemi kendi içerisinde inceleme gereksinimini doğurmuştur. 1923-60 arası dönemde meydana gelen Türkiye ve insanlık tarihini de yakından ilgilendiren 2. Dünya Savaşı, sonuçları ve toplumda yarattığı derin izlerden ötürü ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. 1946 yılı itibarıyla 2. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle halkta ve belirli bürokratik kesimde yönetime karşı şikâyetler başlamış ve alternatif iktidar arayışları baş göstermiştir. Bu siyasi ortamda, Demokrat Parti'nin kurulmasıyla “Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi” olarak adlandırdığımız dönem başlamıştır. 1950 seçimleriyle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye için farklı bir devir başlamıştır. Dolayısıyla 1950-1960 arası dönem ayrı olacak değerlendirilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise roman ve gerçeklik ilişkisi değerlendirilecek, Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında toplumcu-gerçekçi roman geleneğini ortaya çıkaran dinamikler üzerinde durularak Türk Romanlarındaki toplumcu-gerçekçi roman geleneğinin belli başlı karakteristikleri incelenecektir. Türk Romanında yoksulluk kavramını incelenirken, Türk romanını etkileyen düşünceleri bilmek, yazarların toplumsal olaylara bakış açılarını algılayabilmek adına kilit nokta oluşturmaktadır. Devamında ise seçilen romanların dönemlere ayırarak kendi içerisindeki yoksulluk sorunsalının romana yansısı tartışılacaktır. Romancıların gözünden yoksulluğun topluma yansımaları, halkın ve siyaset yapıcılarının (policy maker) yoksulluğa bakışları, tabanda oluşan tepkiler dönemin şartlarıyla da ilişkilendirilerek aktarılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ VE YOKSULLUK (1923-1960)

1.1.ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SOSYO-EKONOMİK KOŞULLAR

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin sosyo-ekonomik koşullarının anlaşılabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Genç Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı İmparatorluğu'ndan zengin bir miras kalmamıştı. Ekonomisi tarım ağırlıklı olan Osmanlı'da tarımsal üretim geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilmekteydi. Bununla beraber ticaret ve sınai faaliyetlerin büyük kısmı da azınlıkların egemenliği altındaydı. Buna ek olarak yükümlü olduğu dış borçlar ve birbiri ardına yaşanan savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu çökme noktasına getirmişti.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Düyun-u Umumiye İdaresini, 65 milyon \$'lık dış borç yükünü, son dönemlerinde başına sıkça bela olan kapitülasyonlarını, hammadde-gıda maddesi ihracatçısını ve buna karşılık sınai üretim ithalatçısı konumunu, özetle Avrupa'nın ortak bir yarı-sömürge haline gelmiş ekonomik yapısını devralmıştır (Yılmaz, 2014: 36). Küçük üreticiliğe dayalı tarımın hâkim olduğu Osmanlı'da 1907 yılında ilk defa yapılmış olan tarımsal araştırmaya göre; tarımsal toprakların %81'i ortalama, 50'şer dönümlük arazilerden oluşmaktadır. 1909 tarihli bir araştırmada ise bu rakam Batı Anadolu'da ortalama 25 dönüm civarındadır. Belirtilen oranlar, tarımsal yapının küçük üreticiliğe dayalı olduğunu kanıtlamakta ve bu küçük üreticilik ise ücretli emeğin ortaya çıkması için elverişli bir ortam oluşturmamaktadır (Makal A. , 1999: 38).

Sanayi kesiminde de durum çok farklı değildir. Sanayi daha çok tarımsal ürün işleyen, teknolojik anlamda oldukça geri küçük işletmelerden oluşan bir yapı sergilemektedir. 19.yy'ın başına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda, loncalar halinde teşkilatlanmış, üretimin ufak atölyelerde yapıldığı ve zamana göre değişiklik gösteren bir sanayi bulunmaktadır. 19.yy'a kadar ülkenin kendi ihtiyaçlarını karşılamasını olanaklı kılan bu sanayi, 19.yy'ın ikinci yarısından sonra çökmüş ve en temel tüketim maddelerinde dahi ithalatı zorunlu kılmıştır. Boratav, 1915 yılında *non-artisanal*¹ üretimine dayanan yalnızca 182 adet işletme olduğu ve

¹ Non artisanal: el işçiliğine dayanmadan yapılan üretim

bunlarda da çalışan işçi sayısını 14,060 olarak belirtmiştir. Bu iş gücünün %70'i ise yün, pamuk, kumaş, ham ipek, un fabrikaları ve tütün üretiminden oluştuğunun altını çizmektedir (Boratav, 1981: 165). Cumhuriyet kurulduğu sırada ise ülkede bulunan modern sanayi işletmeleri; kömür, bakır, kurşun gibi madenlerden, daha çok asgari ihtiyaçları karşılamak için var olan Feshane, Hereke, Zeytinburnu gibi devlet fabrikalarından yahut özel şahıs şirketlere, özellikle de yabancılara ait olan mensucat, çimento, zeytinyağı fabrikaları gibi müesseselerden ibarettir (Yaşa, 1980: 13). 1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre; toplam 65.245 işletmenin %43,6'sı tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleri sanayisinde yoğunlaşmıştır. İkinci sırayı ise %22,6'lık pay ile maden sanayi, maden işletme ile makine onarım ve imalatı izlemektedir (Koçtürk Murat & Gölalan Meryem, 2015: 53).

Osmanlı İmparatorluğu, 1912-1922 yıllarını kapsayan dönemde birbiri ardına gelen savaşlar ile derinden sarsılmıştır. Söz konusu 10 yıllık savaş süreci fiziki anlamda büyük kayba neden olduğu gibi sosyal, ekonomik ve toplumsal anlamda da sorunlara ve çözümlere neden olmuştur. Savaşlar demografik yapıyı alt üst etmiş, ülkede bariz şekilde gözlenebilen nüfus değişimi yaşanmıştır. Savaş nedeniyle askere giden genç ve orta yaşlı erkek nüfusunda büyük oranda azalma meydana gelmiştir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre kadın sayısı 7,084.391 iken erkek nüfusu ise 6,563.079'dur. Toplam nüfus içerisinde kadın sayısı erkek sayısından 521 bin kadar fazladır (Çavdar, 2002: 189). Bunun anlamı ise üretici gücün önemli ölçüde yitirilmesi demektir. Öte yandan nüfusun etnik yapısında da ciddi değişimler söz konusu olmuştur. Bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan bölgede, 1914 yılında yaklaşık olarak 3,3 milyon gayrimüslim yaşadığı tahmin edilmektedir. Bunların içerisinde Ermeni ve Rum nüfusunun 1,5 milyon civarında olduğu, geri kalan etnik ve dini grupların sayılarının ise çok daha küçük olduğu belirtilmektedir. Rumlar çoğunlukla Batı, İç Anadolu ve Doğu Karadeniz'de ikamet etmekte, Ermenilerin çoğunluğu ise Doğu Anadolu'da ve kırsal bölgelerde ikamet etmişlerdir. Fakat dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta Rum ve Ermeni nüfusunun kentlerde yaşayanlarının oranının Müslüman nüfusa oranla daha yüksek olduğudur. Yahudi nüfusu ise, toplam sayıları 300 bin civarında tahmin edilmekte ve nüfusun tamamı kentlerde yaşamaktadır (Pamuk, 2016: 68). Kentlerde yaşayan bu gayrimüslim nüfus; ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinde Müslümanlara göre daha önemli nispi paylara sahip olmuştur. Savaş nedeniyle bir yandan Ermeni Tehciri, diğer yandan da Rumların nüfus mübadelesi sonuçlarında birçok sektör kalifiyeli elemanlarını kaybetmiş ve dolayısıyla üretici güç derin yara almıştır. Özellikle gayrimüslim nüfustaki bu azalış ticari alanda gözle görülür boşluklar yaratmıştır.

Dolayısıyla toplam nüfustaki azalma, etnik yapının değişmesi ve kentli nüfustaki üretken gücün azalarak kentleşme olgusunun gerilemesi Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

İktisadi alanda ise yeni kurulan devletin karşısına çıkan belki de en önemli konu Lozan Barış Konferansı görüşmeleridir. Cumhuriyet kadrosu Osmanlı'nın iktisadi mirasını devralırken, bu görüşmeler yeni devletin dış ilişkilerini de tanımlayacaktır. Konferansa uzun pazarlıklar hâkim olmuş ve neticesinde üç önemli konu üzerinde düzenlemeler yapılmıştır: kapitülasyonlar, serbest ticaret antlaşmaları ve Osmanlı dış borçlarının geri ödenmesi (Pamuk, 2016: 175). Lozan görüşmelerine göre kapitülasyonlar kaldırılacak, yeni devlet 1929 yılına kadar İttihat ve Terakki'nin belirlemiş olduğu gümrük tarifelerini değiştirmeyecek ve de borçlar, Osmanlı'dan toprak alan devletlerarasında bölüştürülerek yeniden yapılandırılacak, Türkiye ise bu borçları 1929 yılında ödemeye başlayacaktır. Lozan'da kararlaştırılan gümrük tarifeleri düşüklüğü nedeniyle en temel tüketim maddelerinde dahi tüccarlar ithalatı daha kârlı görmüşler ve bu durum Türkiye ekonomisini 1930'lu yıllara kadar ithalata bağımlı hale getirmiştir. Bunun sonucunda ise dış ticaret dengesi açık vermiştir. Büyük Buhranın 1929 yılında patlak vermesi kuşkusuz Türkiye'yi de etkilemiştir. 1929 yılında Osmanlı borçlarını ödemeye başlayacak olan Türkiye, buhranın da getirdiği olumsuzluklar ile ekonomik anlamda zorlanmaya başlamış ve ortaya çıkan tablo neticesinde siyasiler yeni politika arayışlarına girmişlerdir.

İktisadi ve demografik mirasının yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı siyasi ve toplumsal mirasta önem arz etmektedir. Regim değişikliği esas alındığında iki siyasi yapı arasında radikal bir kopuş söz konusu olabilir. Ancak geniş perspektifle bakıldığında siyasi alanda dahi bir bağın olduğu görülebilir. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin 1960'lı yıllara kadar siyasetine egemen olan kişilerin büyük bir bölümü Osmanlı döneminde yetişmiş devlet adamlarıdır. Bu kişilerin siyasi algıları o dönemde şekillenmiş ve bu anlayış Cumhuriyet'in özellikle de tek parti döneminin otoriter yönetim temellerinin Cumhuriyet öncesine dayandığı söylenebilir. Cumhuriyet dönemindeki birçok siyasal oluşumun “ düşünsel ve kültürel “ temelleri Osmanlı İmparatorluğuna dayanmakta ve Cumhuriyet dönemi elitlerinin de etkilendiği görülmektedir (Makal A. , 1999: 37). Özellikle II. Meşrutiyet, Cumhuriyet inkılaplarının zihinsel alt yapısını oluşturmuş ve Cumhuriyet elitleri, Osmanlı'dan parlamenter sistemi görerek tecrübe etme şansı bulmuşlardır (Aslan, 2008: 354). Toplumsal anlamda ise, iki toplum arasında bir bağdan söz etmek mümkündür. Örneğin okur-yazar oranı, okur-yazarlığın cinsiyete göre ciddi anlamda farklılık içerdiği, ücretli emeğin sayısı Osmanlı'nın Cumhuriyet'e devrettiği bir başka konudur. 1927 sayımına göre Türkiye'de okur-

yazarlık oranı tüm nüfusun sadece %8 dolaylarında tespit edilmiştir (Şahin M. , 2016: 297). 7 yaşını aşkın nüfusta ise erkeklerde bu oran %17,4 iken kadınlarda %4,6'sını oluşturmaktaydı (Yaşa, 1980: 5). Osmanlı'da tarımın ekonomik ve sosyal karakterinin hâkim olması aynı zamanda sanayinin gelişmemiş olduğunun göstergesidir. Gelişemeyen sanayi ise, Osmanlı'da işgücü bağlamında olmasa da, ücret karşılığı emeğin gerek nitelik gerekse nicelik açıdan yeterli oranda gelişmemesine sebebiyet vermiştir. Tarıma bağımlı çalışmanın, bir diğer anlamda ücretli işçiliğin düşük oranlarda seyredişi bu durumun önemli etkenlerinden biridir (Yıldırım, 2013: 24). Bu etkenler neticesinde Makal'ın kabaca yaptığı bir hesaplama ile Osmanlı'da ücretli emeğin toplam nüfusa oranını %1'ler dolayında belirlemiştir (Makal A. , 1999: 41). Makal'ın kabaca yaptığı bu hesap bize gösteriyor ki Osmanlı, Cumhuriyet'e oldukça sınırlı bir ücretli emek devretmiştir.

Cumhuriyet kadrosu ise ulaşmak istedikleri hedeflere Osmanlı'dan kalan bu mirası dikkate alarak, gerek ekonomik gerekse siyasi politikalarını şekillendirmişlerdir. Milli Mücadele Dönemi'nin ve Cumhuriyet'in lider kadrosunu oluşturan askeri-bürokratik kökenli yöneticiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya sistemine uyum sağlamaya çalıştığı tarihi ve ekonomik koşullar içerisinde, bir yanda Aydınlanmanın ve Fransız İhtilali'nin akılcı, eşitlikçi, özgürlükçü fikirleriyle diğer yandan kapitalist toplum modeli ile tanıştıkları bir ortamda toplumsallaşmışlardır. Cumhuriyet kadrosunun yürüttüğü bağımsızlık hareketinin, toplumsal yapıda bir burjuva ulus-devlet modelinin inşası, iktisadi anlamda oluşturulacak devlet destekli yerli burjuvazinin yaratılması düşünceleri, Türkiye'nin iktisadi gelişmenin kilit faktörü haline getirilmesini hedefleyen siyasal bir yapıya dönüştürülmesinde, Cumhuriyet'in aydın kadrolarının dünya siyasi ve ekonomik koşulları içerisinde belirlenmiş olan dünya tasarımları önemli rol oynamıştır (Tezel, 2015: 161). Yeni kurulan devlet özellikle iktisadi anlamda bir sürekliliği temsil etmesinden ötürü, Meşrutiyet zamanında ve savaş yıllarında da kısmen uygulanan “ millî iktisat “ görüşü, dönemin nesnel koşullarından doğan zorunluluklar dışında, 1923 yılı sonrasında da hâkim görüş olduğu görülmektedir. Millî iktisat görüşü, Lozan antlaşması ile gümrük tarifelerine konan engeller yüzünden geri plana düşmüş gibi görünse de, devlet eliyle yerli bir burjuvazi yaratarak kalkınmanın aynı zamanda modernleşmenin de temel mekanizması olarak döneme damgasını vurmuştur (Boratav, 2014: 40). Cumhuriyet kadrosu, memleketin iktisadi politikasını belirlemek amacıyla Şubat 1923'te İzmir'de kongre toplanmasına karar vermiş ve tarihimizde dönüm noktası olan İzmir İktisat Kongresi gerçekleşmiştir. Kongreye, işçi, sanayi, çiftçi ve tüccar grupları davet edilmiş ve bu grupların talepleri dikkate alınarak, grupların haklarını da koruyan millî bir iktisat görüşü oluşturulması

amaçlanmıştır. İzmir İktisat Kongresi ışığında oluşturmak istenen iktisat politikaları, devletin ilke olarak özel girişimi ve serbest piyasa şartlarında sanayileşmeyi destekleyici, ılımlı bir korumacılık politikasıyla uygulanmaya çalışılmıştır. Burada devlet ne tam anlamda iktisadi hayatı tamamen görünmez ele bırakmış ne de totaliter şekilde piyasa şartlarına müdahalede bulunmuştur. Devlet özel girişimin yetişemediği veya kendince kârlı bulduğu durumlarda yatırımlarını devreye sokacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1930 yılları arasında uyguladığı belli başlı yasal ve kurumsal anlamda politikaları vardır. Bunların başında 1925 yılında köylü üzerindeki vergi yükünü hafifletmek ve tarımsal üretimi arttırmak amacıyla kaldırılan “aşar vergisi” gelmektedir. Buna ek olarak, Ziraat Bankası'nın sermayesinin arttırılması ve çiftçilere kredi kolaylıklarının sağlanmasıyla, tarımda pazarlanabilir artığı ve dolayısıyla ticarileşmeyi arttırmayı hedeflemektedirler. Kurulan yeni devlet, millileştirme politikalarına da önem vermiş ve yabancı sermayeli demiryollarının millileştirilmesi, tekelleşmeler ve yabancı sermayelerin kısıtlanması gibi uygulamalarla piyasa ekonomisine müdahalede bulunmuştur. Sanayisi oldukça zayıf olan Türkiye, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda ilk özel sermayeli Türk mali kuruluşu sayılan İş Bankası 1924 yılında kurulmuştur. Bankanın temel amacı ise, her türlü sanayi, ticari sektörlerinde girişimci olmak isteyen şahıslara ya da kuruluşlara kredi açmak ve onlara mali anlamda kolaylıklar sağlamaktır. Yine yerli sanayiye teşvik amacıyla, 1927 yılında genişletilerek uygulamaya konan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile 435 firma teşvik belgesi almıştır (Keyder, 1982: 86).

Milli iktisat anlayışıyla gelişen politikalar, 1929 yılında yeniden sorgulanmaya başlamıştır. Tüm dünyayı kasıp kavuran 1929 Büyük Buhran, elbette Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Buhran neticesinde önde gelen ihraç tarım fiyatlarındaki gözle görülür düşüşler, mamul malların fiyatlarındaki gerilemelerden daha fazla olduğu için dış ticaret hadlerinde de gerilemeler görülmüştür. Fiyatların hızla gerilemesi nedeniyle, Pazar içerisinde üretim yapan tarımsal üreticilerin gelirlerinde de ciddi düşüşler meydana gelmiştir. Tarım fiyatlarındaki düşüşler tüccar kesimini de zora sokmuş ve birçok tüccarın iflası söz konusu olmuştur. Dolayısıyla tarım kesiminden gelen talebin kesilmesiyle, kent ekonomisi sıkıntılı bir süreç geçirmiştir (Kazgan, 2012: 42,54). 1923-1930 yılları arasında istenilen iktisadi kalkınma seviyesine ulaşamaması, 1929 Buhranın yarattığı ekonomideki kriz ortamı, halk arasında giderek artan memnuniyetsizlik ve Serbest Cumhuriyet Fıkrası denemesinin halk arasında memnuniyetle karşılanması gibi içsel ve dışsal etkenler, mevcut iktisat politikalarında ısrar etmenin zaman kaybı olacağını göstermiştir. Böylece alternatif bir iktisat politikası arayışlarına gidilmiştir. Bu noktada, Türkiye Cumhuriyeti 1930 yılından itibaren ekonomisini dışa

kapatarak ve bizzat devlet eliyle sanayileşmeye gitmiştir. Boratav'ın “ *Korumacı-Devletçi Sanayileşme*” olarak adlandırdığı 1930-1939 döneminde, dışa kapanarak buhranın iç yansımalarını sınırlamak, koruma duvarları arkasında başlıca “ üç beyazlar “ olarak adlandırılan tüketim malları ithal ikameci yatırımlarını oluşturmaktadır. Korumacılığı 1932 yılı itibariyle devletçilikle tamamlamış ve sanayileşme sürecini bizzat piyasa koşullarına ve tüketici talebine göre devlet eliyle şekillendirme yoluna gitmiştir (Boratav, 2014: 64). 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış, ana stratejisi temel ihtiyaç maddelerinin ithal ikamesinin sağlanması ve devlet tarafından gerçekleştirilmesi öngörülen sanayi projelerinin listelenmesi ile dış ticaret açığının kapatılması; kısaca dışa bağımlılığın en aza indirgenmesidir. Makro anlamda korumacı-devletçi politikalar büyük oranda fayda sağlamış ve Türkiye Ekonomisi söz konusu dönemde elde ettiği denk bütçesi ile Cumhuriyet tarihi boyunca kalıcı izler bırakarak, ekonomi dışında sosyal ve siyasi anlamda da damgasını vuran dönem olmuştur. 1930-1939 yılları GSMH'nin %9 büyümesine karşılık, kırsal alanda yoksulluğun önüne geçemediği gibi kentlerde de başta sanayi alanında çalışan işçilerin ve küçük üreticilerin yaşam standartlarındaki olumsuzluklar devam etmiştir (Çavdar, 1983: 88). Kır-kent arasında dengeli kalkınmanın yaratılamadığı, eğitim ve sağlık alanlarında yeterli gelişmelerin sağlanamayışı, çağdışı alışkanlıklar ve geleneklerin aşılamayışıyla, mevcut sosyo-ekonomik yapının geri düzeyde olması ile birlikte, kıt kaynaklar, devletin elinde sosyal ve ekonomik hayatın bütününe kapsayacak kadroların olmayışı ile açıklanabilir (Şahin H. , 2009: 78).

Yukarıda belirtilenler doğrultusunda tezin bu bölümünde Erken Cumhuriyet Dönemi'nin sosyo-ekonomik koşullarını oluşturan parametreleri detaylandırılacak ve dönemin yapısal analizi açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1.1 Demografik Yapı

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin demografik yapısı açısından üzerinde durulması gereken birincil konu, Türkiye'nin nüfusunun 1913-1927 yılları arasında ciddi oranda azalması, şehirleşme oranının gerilemesi ve nüfusun etnik yapısının büyük oranda değişmesidir. Bu değişimlerin kuşkusuz en büyük sebebi Osmanlı'nın birbiri ardına yaşadığı savaşlardır. 1912-1913 Balkan Savaşları ile başlayan; I. Dünya Savaşı ile devam eden ve 1920-1922 İstiklal Savaşı ile sonlanan 10 yıllık sürecin bıraktığı uzun dönemli etkilerin biri demografik yapıdaki değişikliklerdir.

Türkiye'nin 1923 sınırları içerisindeki nüfusu 13.648,270'dir (TÜİK, 2012: 5). Türkiye sınırları içerisinde kalan bölgelerin nüfusu 1913 yılında ise yaklaşık 17 milyondur (Pamuk,

2012: 164). %17 dolaylarında azalan nüfusun bir kısmı Osmanlı kuvvetlerinin cephede verdiği ölü, hasta ve kayıp asker sayısıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu cephede 400.000 kayıp vermiş; hasta, kaçak ve kayıp asker sayısı ise 1.600.000 civarında tahmin edilmektedir (Tezel, 2015: 114). Diğer yandan savaş nedeniyle kötü beslenme, hastalıklar, sağlık olanaklarındaki yetersizlikler, barınma sorunları, işgaller, çatışmalar gibi hayat standartlarındaki bozulmalar sivil halkın ölüm oranlarının artmasına sebep olmuştur. Ayrıca erkek nüfusun büyük çoğunluğunun silah altına alınmasından dolayı doğum oranları da düşmüştür. Tüm bunların yanında dikkat çekilmesi gereken bir konu vardır ki; o da etnik yapıdaki değişimdir. 1914 yılında nüfusun %80'ini Müslümanlar, geri kalanlardan ise %11'ini 1,7 milyon nüfusuyla Rumlar, %8'ini 1,2 nüfusuyla Ermeniler oluşturmaktadır. Yahudiler, Süryaniler, Asuriler, Yezidiler gibi başka yerli gayrimüslim toplumlar da toplam nüfusun küçük bir bölümünde yer almaktadır (Tezel, 2015: 114). 1,2 milyon nüfusuyla ve genellikle şehirlerde ticaretle uğraşan Ermeniler, 1915 yılında İttihat ve Terakki Yönetimi'nin “milliyetçi” politikaları neticesinde zorunlu göçe tabi tutulmuş ve 1927 sayımına göre ölüm ve göçlerden sonra Türkiye sınırları içerisinde sadece 77.433 Ermeni kalmıştı (Keyder, 1982: 37). Türkiye sınırları içerisinde kalan Rum nüfusu da savaş ve ulus-devlete geçiş sürecinde ciddi azalma göstermiştir. Balkan Savaşları sonrasında, Batı Anadolu'daki Rumların bir bölümü ülkeyi terk etmişlerdir. Yine İzmir'in Yunan işgalinin başarısızlıkla sonuçlanması, İzmir'den büyük miktarda Rum nüfusunun ayrılmasına sebep olmuştur. Lozan görüşmeleri sırasında, duruma hukuki bir çerçeve kazandırmak amacıyla, iki hükümet Batı Trakya ve İstanbul bölgesini dışarıda bırakmak kaydıyla, Yunanistan'daki tüm Müslümanlar ile Türkiye'deki Ortodoks Rumların mübadele edilmesine karar vermişlerdir (Pamuk, 2016: 69). Mübadele sonucunda Türkiye'den 1.26 milyon Rum göç etmiş; buna karşılık 400.000 Türk ülke topraklarına gelmiştir (Yaşa, 1980: 3).

1913-1923 yılları arasında yaşanan nüfus kayıplarının Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke ekonomisine olumsuz etkileri olduğu açıktır. Her şeyden önce asker altına alınan erkek nüfusunun çoğunluğu 18-50 yaş arasındadır. Bu da üretken nüfusun büyük oranda azalması demektir. Nüfus hareketleri boyunca kırsal alanda büyük miktarlarda toprak ekilemeden boş kalmış; bu da tarımdaki artık miktarında önemli bir azalma demektir. Ayrıca Rumların başlıca ihrac maddeleri olan üzüm ve tütün yetiştiricisinde uzmanlaştığının altını çizerek, bu maddelerin üretiminde ve dolayısıyla ihrac oranlarında kayıplar yaşanacağı kaçınılmazdır. Rum ve Ermeni nüfusunun Müslümanlara kıyasla tarım dışı sektörlerde daha etken faaliyet göstermeleri, bu iki milletin göçü sonrasında söz konusu sektörlerde olumsuzluklar yaratmıştır.

1912 yılında, Osmanlı'da ticaretle uğraşan 18.000 kadar işyerinin %15'i Türklere, %49'u Rumlara, %23'ü Ermenilere ve %19'u levantenler, diğer gayrimüslimler ve diğer Müslümanlara aittir. 6500 kadar imalat iş yerinin %12'si Türklerin, %49'u Rumların, %30'u Ermenilerin ve %10 ise diğer kesimlerindir. Doktor, muhasebeci gibi mesleklerde ise %44 Rum, %22 Ermeni nüfusuna karşılık % 14'ü Türklerden oluşmaktaydı (Tezel, 2015: 115). Anadolu'da ise özellikle Rumların gidişiyle tenekeçilik, peynircilik, manifatura ve tuhafiyecilik gibi sektörler Yahudilerin egemenliğine geçmiş olsa da; kiremit, tuğla, un, zeytinyağı, çanak-çömlek gibi ticaret dallarında uzun süre giderilemeyecek boşluklar oluşmuştu (Kaya: 6). Savaşın önceki yüzyıl süresince Anadolu tarımının iç ve dış pazarlara yönelmesinde katkısı olan Ermeni ve Rum çiftçilerin, kırsal alanların liman şehirleriyle ve Avrupa ticaret merkezleriyle bağlantı kuran tüccar, tefeci ve zanaatkarların büyük bir bölümü artık ülke topraklarından ayrılmıştır (Pamuk, 2012: 165). Bunun anlamı, Türkiye'de özel sektör önderliğini, ülkeyi terk etmiş gayrimüslim nüfusun topraklarına el koyan Türk burjuvazisinin yapacak olmasıdır. Ancak yeterli alt yapıya, teknolojiye ve ticari bilgisine sahip olmayan Türk burjuvazisi sanayileşmede yetersiz kalacak; küçük ve orta ölçekli işletmelerin ötesine geçemeyecektir.

Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Yapılan sayımda Türkiye'nin nüfusunun 13.648,270 olduğunu belirtmiştik. Sayım tarihinde Türkiye'de 63 il, 328 ilçe, 699 nahiye ve 40,991 köy bulunmaktadır. Kent nüfusu ülke nüfusunun yaklaşık %24'ünü oluştururken, kırsal nüfus ise %76'sını oluşturmaktadır. Kentli nüfusun en yoğun olduğu il 704.825 nüfusu ile İstanbul'dur (Köse, 2010: 133). Yukarıda değindiğimiz zorunlu göçler dikkate alındığında kır ve kent nüfusunun hangi oranda değiştiğinin anlaşılabilmesi için Cumhuriyet öncesi dönemin nüfus oranlarına da bakmakta fayda var. 1912 yılında, İstanbul nüfusu yaklaşık 1 milyon ile en büyük kent konumunu korumaktadır. İkinci sırada yaklaşık 300bin nüfusuyla İzmir gelmektedir. 1927 sayımına bakacak olursak İstanbul nüfusu 1 milyondan 700 bin dolaylarına, İzmir ise 300 binden 150 bin dolaylarına gerilediği görülmektedir (Pamuk, 2016: 72). Kentli nüfustaki bu düşüşler sonucunda hiç şüphe yok ki Türkiye daha da kırsal bir ülke olmuştur.

Nüfusun cinsiyet yapısı incelendiğinde, 1927 sayımına göre erkek nüfus 6.563,879, kadın nüfus ise 7.084,391'dir. Bir başka deyişle erkek nüfus toplam nüfusun %48,1'ini, kadın nüfus ise %51,9'unu oluşturmaktadır (TÜİK, 2012: 9). Kadın nüfustaki yaklaşık 1 milyonluk üstünlüğün bariz nedeni savaşlardaki kayıplardır. 1927 yılında kabaca kadın başına düşen erkek nüfus oranlaması yapacak olursak; 1000 kadına 927 erkek düşmekte, bu oran 20-60 yaş arasında

824'e inmektedir (Yaşa, 1980: 4). Buğra, Batı Anadolu'da dul kadınların nüfusun %30'unu oluşturduğunu belirtmiştir (Buğra, 2015: 101).

Okur-yazarlık oranlarında ise durum oldukça dramatiktir. 1927 sayımına göre Türkiye'de Arap harfleri ile okuma bilen kişi sayısı sadece 1,1 milyondur. Bu rakam bütün nüfusun %8,6'sını teşkil etmektedir. 7 yaşını aşmış olmak kaydıyla erkeklerde %17,4'ü kadınlarda ise %4,6'sı okur-yazardır (Yaşa, 1980: 5). Belirtilen oranlar, sanayileşmiş ülkeler ile kıyaslandığında oldukça geridedir. Kadınlardaki okur-yazar oranlarının çok düşük seviyelerde seyretmesinin sebebi, Türk toplumundaki erkek egemen yapısının ve kız çocuklarının okula gönderilmesine karşı geleneksel düşüncelerin hâkim olmasıdır. 1928 yılında Harf devriminin yapılmasıyla, okur-yazarlık oranı artmış, adeta eğitim seferberliği başlamıştır. Şehir ve kasabalarda halk evleri açılmış, köylerde ise açılan halk odaları eğitim merkezi olarak göreve başlamıştır (Boran, 2000: 308). 1935 yılında okur-yazar sayısı 2.475,649 olarak tespit edilerek toplam nüfusun %19,25'ini oluşturmaktadır. Erkek nüfusunda okur-yazar oranı %29,35, kadınlarda ise 9,81'dir (TÜİK). 1935 yılı verilerine göre okur-yazar oranında gelişme kaydedilmiş olsa da bu oranların oldukça düşük seviyelerde olduğunu belirtmek gerekmektedir.

1927 Sayımına göre “meslekli” olarak ifade edilen nüfusun işgücü sayısı 5.351,215'dir. İş gücünün toplam nüfusa oranı ise %39,26'dır (Makal A. , 1999: 213). Toplam işgücünün sektörel dağılımlarına bakıldığında, %80 dolaylarında tarım sektöründe, %9'u ise sanayi sektöründe çalışmaktadır. Bu rakamlar şüphe yok ki Osmanlı'dan alınan iktisadi mirasın yansımasıdır. Aşağıdaki tablo, Türkiye'deki aktif nüfusun sektörlere göre dağılım oranını göstermektedir.

Tablo 1: Aktif Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı

	1927 %	1935 %
Tarım	80,9	76,4
Sanayi	8,9	11,7
Hizmetler	10,2	11,9

Kaynak: Yahya S. Tezel (2015), Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul; s.13

Tablo 1'e göre 1927 ile 1935 yılları arasında tarım kesiminde çalışan sayısında yaklaşık %4'lük bir azalma olmasına karşın sanayi sektöründe yaklaşık % 3, hizmet sektöründe ise %2'lik bir büyüme kaydedilmiştir. Söz konusu oranlar iktisadi alanda devasa bir yapısal değişmeyi yansıtmasa da 8 yıllık süreç içerisinde olumlu bir değişimin yaşandığı açıktır. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ışığında Cumhuriyet kadrosunun yerli burjuvazi yaratma

düşüncesiyle sanayiye teşvik politikaları, sanayi ve hizmet kesiminde hem işletme bazında hem de bu sektörlerde çalışan işgücü bazında artış ile sonuçlanmıştır.

Mustafa Kemal'in de nüfus sorununa gösterdiği ehemmiyeti 1 Mart 1923 günü yaptığı Meclis konuşmasında görmekteyiz: *‘Efendiler, nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesail-i hayati-yesindendir. îdarî, askerî, malî ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktar-ı sahihim bilmek ne kadar elzem ise her sene yapılacak ihさいyat ile nüfusun tezayüt veya tenakus miktarı anlaşılmadan esbabı tezayüdün idamesi ve esbabı tenakusun izalesi için tedabir ittihaz etmek kabil olamayacağı derkârdır. Binaenaleyh yeniden tahrir-i nüfus icrasına pek âcil ve mübrem bir lüzum muhakkaktır’* (Atatürk Araştırma Merkezi, 2006: 168). Atatürk'ün sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu arttırıcı politikalar izlenmiştir. Bu dönemde izlenen nüfus politikasının amacını Şevket Süreyya Aydemir şu şekilde özetlemiştir: *“Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus istiyoruz. Anadolu’yu boş, yoksul, yaşlı ve viran bırakan dünkü mazimize karşı, günden güne eşelenen ve alevlenen bir kinimiz vardır. Kalabalık, şen ve zengin Anadolu yaratmanın enerjisini, bu kinimizin gittikçe tazeleşen ve taravetleşen şiddetinden alıyoruz. (...) adeta medeniyet harici kılınmış 14 milyonluk bu memleket halkını en kısa zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında becamızı tehlikeye atmış oluruz”* Aktaran: (Oktay, 2014: 37). 1927 Nüfus sayımında belirtilen oranların Türkiye ekonomisi olumsuz etkilemiştir. Ekonomi dışında nüfus, ülke güvenliği ve işgücü anlamında da oldukça önemli bir güçtür. Bu nedenle Erken Cumhuriyet döneminde nüfusu arttırıcı politikalar izlenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan nüfus politikalarından ilk göze çarpan Ceza Kanunu'nda belirtilen *“ çocuk düşürmenin veya düşürtmenin yasak olduğu ”* maddesidir. Yine hükümet, halk sağlığını koruyarak ölüm oranlarında azalma hedeflemiş ve yatırımlarında sağlık sektörüne de öncülük vermiştir (Doğan, 2011: 298). Uygulanan politikalar ışığında 1927-1938 yılları arasındaki nüfus artış oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: Nüfus Artış Oranları

Yıl	Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı	Yıl Ortası Nüfus Tahmini
1927 ⁽¹⁾	13 648		13 554
1928			13 843
1929			14 138
1930			14 440
1931		21,10	14 748
1932			15 062
1933			15 383
1934			15 711
1935 ⁽¹⁾	16 158		16 046
1936			16 352
1937		⁽²⁾ 17,24	16 637
1938			16 929

Kaynak: TÜİK (2012), İstatistik Göstergeler (1923-2011), Ankara; s.5

(1) Sayım Yılları

(2) Hatay ili, 23 Haziran 1939 yılında ülke sınırlarına dâhil edilmiştir. Bu nedenle; 1936, 1937, 1938 yıllarının yıl ortası nüfus tahminleri, Hatay ilinin nüfusu toplama dâhil edilmeden hesaplanmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü gibi 1927-1938 yılları arasında nüfus oranları gittikçe artan bir grafik göstermektedir. Bu artış oranları 1940’lı yılların başında tekrardan düşüş gösterecektir. Bunun sebebi ise II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesinden ötürü erkek nüfusun silah altına alınması sebebiyle doğurganlıkların düşüşü ve kıtlık zamanında meydana gelen ölümlerdir.

1.1.2. Milli Gelir

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından Buhrana kadar olan süreçte (1927 yılı hariç) milli gelirden yüksek oranlarda artışlar olmuştur. Ancak 1929 Buhran, tarımsal fiyatlardaki düşüş, kuraklık, ticaretteki gerilemeler gibi etkenler sebebiyle 1930 yılında büyüme %2,2 seviyesine düşmüştür. Aşağıdaki tabloda 1923-1938 yılı arasındaki ekonomik göstergelere yer verilmiştir:

Tablo 3: Dönemin (1923-1938) Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Kişi Başı GSMH (%)	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İthalat (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	Dış Ticaret Dengesi	Ortalama Dolar Kuru (TL/\$)
1923	47,5	0	-	86,9	50,8	-36,1	1,7
1924	50,3	14,9	-	100,5	82,4	-18,1	1,9
1925	63,2	12,8	-	129	107,7	-21,3	1,9
1926	64,3	18,2	-	121,4	96,4	-25	1,9
1927	55,2	12,8	-	107,8	80,7	-27,1	2
1928	59,6	11	-	113,7	88,3	-25,4	2
1929	70,5	21,6	-	123,6	74,8	-48,8	2,1
1930	51,4	2,2	-	69,5	71,4	1,9	2,1
1931	44,6	8,7	-	59,9	60,2	0,3	2,1
1932	36,8	10,7	-	40,7	48	7,3	2,1
1933	44,6	15,8	-	45,1	58,1	13	1,7
1934	61,5	6	-	68,8	73	4,2	1,3
1935	65	3	-	70,6	76,2	5,6	1,3
1936	82	23,2	-	73,6	93,7	20,1	1,3
1937	86,4	1,5	-	90,5	109,2	18,7	1,3
1938	89	9,5	-	118,9	115	-3,9	1,3

Kaynak: Elif Binhan Yılmaz (2014), Osmanlı'dan Günümüze 1854-2013 Borç Çıkmazı, Derin Yayınları, İstanbul; s.52

Türkiye ekonomisinde genellikle 1930'lu yıllar hızlı büyümelerin yaşandığı dönem olarak belirtilir. Ancak, Tuncer Bulutay, Yahya Tezel ve Nuri Yıldırım tarafından hazırlanan ve Devlet İstatistik Kurumu tarafından da benimsenen milli gelir hesaplamalarında, sabit fiyatlarla kişi başına düşen milli gelirin yıllık ortalama büyüme hızı 8,4; 1929-1938 dönemi arasında ise 3,5'lik bir oranda artmaktadır (Pamuk, 1998: 33). Büyüme oranlarında tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinde hükümet tarafından uygulanan politikalar önemli paya sahiptir. Aşağıdaki tabloda cari fiyatlarla iktisadi faaliyet kollarına göre GSMH oranları gösterilmiştir:

Tablo 4: Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hasıla (Milyon TL)

Yıllar	GSMH	%	Tarım	%	Sanayi	%	Ticaret	%
1923	953		377		126		450	
1924	1204	26,4	570	51,2	118	-6	515	14,6
1925	1526	26,7	730	28	145	22,8	651	26,2
1926	1651	8,2	815	11,7	163	12,1	673	3,4
1927	1471	-10,9	602	-26,1	186	14,3	683	1,5
1928	1633	11	719	19,4	184	-1,1	730	6,9
1929	2073	27	1069	48,8	199	8,3	805	10,2
1930	1581	-23,8	719	-32,8	176	-11,6	686	-14,8
1931	1392	-12	628	-12,7	171	-2,8	593	-13,5
1932	1171	-15,8	467	-25,6	161	-5,7	543	-8,5
1933	1141	-2,5	426	-8,8	182	12,5	534	-1,6
1934	1216	6,5	414	-2,7	214	18	588	10,1
1935	1310	7,7	462	11,5	233	8,6	616	4,7
1936	1695	29,4	730	58,1	259	11,1	706	14,8
1937	1807	6,6	737	1	293	13,4	776	9,9
1938	1896	4,9	760	3	311	6,2	825	6,3

Kaynak: TÜİK (2012), İstatistik Göstergeler 1923-2011, Ankara; s. 691

1923-1929 yılları arasında, tarım sektöründe amacıyla makineleşme seferberliği, çiftçilere banka kredilerinde kolaylıklar, aşar vergisinin kaldırılması, toprak dağıtımı, tarım ürünlerinin pazarlanması amacıyla ulaştırma inşaları, tarımı ilgilendiren girdi ve çıktıların pazar fiyatlarının devlet tarafından düzenlenmesi şeklinde sıralanan politikalarla tarımsal üretimin artırılması amaçlanmıştır (Keyder, 1982: 42). Tüm bu çabaların sonucu Tablo 4'te de görüldüğü gibi tarımsal hasılda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1927 yılındaki oran dikkat çekmektedir. 1927'de, olumsuz hava şartlarının etkisiyle üretim düşüşü gözlenmektedir. 1929 Buhranının tarım fiyatlarında yarattığı düşüş sebebiyle 1933 yılına kadar, tarımın GSMH'deki payında azalma gözlenmiştir. Tarım fiyatlarındaki düşüş, pazar içi üretim yapan tarımsal üreticilerin de gelirlerinde önemli dramatik düşüşlere neden olmuş, özellikle ülkenin pazara yönelmiş kesimleri kriz ortamından derinden etkilenmiştir. Sanayi sektöründe ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'dan devralınan miras sebebiyle istenilen gelişme yaşanmamış, sanayi sektörü hasılası GSMH'nin gerisinde kalmıştır. Mevcut üretimin kapasitesi, örgütlenme düzeyi, teknoloji gibi faktörler oldukça geri seviyelerdedir. Üretim daha çok küçük atölyelerde ve artisanal biçimde yapılmaktadır. 1920'li yıllarda imalat pek kazançlı değildir. Lozan'da kararlaştırılan gümrük fiyatları sebebiyle temel tüketim mallarında dahi ithalat tercih edilebilmekte, ithal mallarının rekabetine ayak uyduramayan eski firmalar iflas etmiştir. İthalatın GSMH'ye oranı 1923-1929 yılları arasında 14,5'tir. Bu oran 1930-1932'de

8,9; 1933-1939'da ise 6,6 seviyelerine ulaşmıştır. İhracat ve ithalat dengesinin GSMH'deki oranı ise 1923-1929 yıllarında -56,6, 1930-1932'de 6,6; 1933-1939 arasında da 12,4 düzeyindedir (Boratav: 180).

GSMH içerisinde en büyük pay tarım sektöründedir. Bunu sanayi, ticaret ve hizmetler sektörü takip etmektedir. Tarım sektörü doğası gereği hava şartlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu bağımlılığa dünya piyasasındaki mamul malların fiyatları da eklenince, tarımın yıllık büyüme hızlarında Tablo 4'de de görüldüğü gibi dalgalanmalar yaşanmıştır. Aşağıda 1927-1930 yılları arasında cari ve sabit fiyatlarla kişi başına düşen gelir TL cinsinden ifade edilmiştir:

Tablo 5: Sabit ve Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen Gelir

Yıllar	Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen Gelir (TL)	Sabit Fiyatlarla* Kişi Başına Düşen Gelir (TL)
1927	108	288
1928	118	313
1929	147	373
1930	109	373

Kaynak: Tevfik Çavdar (2002), Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960, İmge Kitapevi, Ankara; s.220

*1948 Sabit fiyatlar baz alınmıştır.

1923-1924 yılında kişi başına düşen GSMH 83 TL'dir (Makal A. , 1999: 197). Cari fiyatlara göre 1927-1929 yılları arasında kişi başına gelir artmış, ancak 1929 buhranının yarattığı yıkım dolayısıyla 1930'ların başında kişi başına düşen gelir %38 dolaylarında azalmıştır.

1929 Buhranının ihrac gelirlerinde yarattığı azalış, 1923-1929 yılları arasında dış ticaret açığı ve sanayide istenilen seviyelere ulaşamayışı, kişi başına düşen gelirin azalışı ve yaşam düzeyindeki gerilemeler; hükümetin dış ticaret ve para politikası üzerinde düzenlemeler yapmasını gerekli kılmıştır. 1929 yılı itibariyle Lozan'daki gümrük fiyatlarına ilişkin sınırlamaların da sona ermesi, hükümetin korumacılık politikalarına geçiş evresini hızlandırmıştır. 1929 yılından itibaren ithal mallara konulan gümrük fiyatları arttırılmış, devlet tekelleşmeleri hızlandırmış, devlet eliyle sanayileşme programları oluşturulmuş, tarım fiyatlarında taban fiyatı uygulamasına geçilmiş ve yerli malını destekleyici devletçi politikalarla 1930'lu yıllarda dış ticaret dengesi pozitif değerlere ulaşmıştır.

Tezel'in hesaplamalarına göre, 1948 fiyatlarıyla Türkiye'de kişi başına düşen GSYH 1926-1939 yılları arasında %45 oranında artmıştır. 1968 sabit fiyatlarına göre kişi başına düşen yıllık gelirin değeri 1926-1930 arasında 1260 TL'den 1936-1940 yıllarında 1890 TL'ye yükselmiştir (Tezel, 2015: 132). Yukarıda depresyon döneminde GSMH oranlarına

değinilmiştir. 1929 krizine karşı Türkiye diğer ülkelerin aksine genişleyici olarak nitelendirilen para ve maliye politikalarını uygulamamıştır. Dahası denk bütçe ve istikrarlı para arzı yaklaşımını benimsemiştir. Türkiye 1930'lu yıllarda GSYH'deki hızlı gelişmesinin belki de en önemli sebebi hükümetin çok güçlü korumacılık politikalarıdır. Korumacılık politikaları sayesinde ithalatın 1928-1929 yılındaki GSYH'ye oranı %14,4'ten 1932-1933'de %8,7'ye; 1938-1939 yılında ise %6,8'e düşmüştür. 1930'lardaki GSYH'deki gelişmenin diğer sebebi de her ne kadar devletçilik üzerine yapılan tartışmalar da göz ardı edilse de tarım kesiminin sağlamış olduğu güçlü performanstır (Owen Roger & Pamuk Şevket, 1998: 21).

1.1.3. İktisadi Görünüm ve İktisat Politikası İlkeleri

Türkiye'nin iki savaş arası dönemdeki politikalarında, iktisattan siyasete genellikle devletin güçlü müdahalesi olduğu varsayılır. Ancak bu doğru bir sav değildir. Cumhuriyet'in kurucu liderleri, ülkenin ekonomi politikasını daha Lozan görüşmeleri sürerken İzmir İktisat Kongresi'nde belirlemişlerdir. Kongre'de 20'li yıllar boyunca iktisat politikasına yol gösterecek “dışa açık” ekonomi sistemini belirlemişlerdir. Temel slogan 20'li yıllar boyunca “liberalizm” olacaktır (Oran, 2013: 243,244). Ancak 1929 Buhranının da etkisiyle ekonomide istenilen gelişmeler yaşanmamış, aksine dış ticaret bilançosu sürekli açık vermeye başlamıştır. Hal böyle olunca mevcut politikalarda sorgulamaya gidilmiş ve Cumhuriyet tarihinin “devletçi” olarak anılan 1930-1939 yıllarını kapsayan dönemi başlamıştır. Bu dönemdeki devletçilik, aslında bir önceki dönem tarafından zorunlu kılınmıştır. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet Dönemi iktisat politikaları incelenirken dönemselleştirme mecburidir. Çalışmanın bu bölümünde, Erken Cumhuriyet Dönemi iktisadi politikaları Liberal ve Devletçi dönem olmak üzere iki ayrı bölümde incelenecek ve bu bölümlerde başlıca sektörlerin ekonomi içerisindeki konumlarına değinilecektir.

1.1.3.1. Liberal Dönem (1923-1930)

Erken Cumhuriyet dönemi siyasetine ve kamuoyuna asıl egemen olan konu ekonomidir. Anadolu'da Kurtuluş savaşını galibiyetle taçlandıran Kemalist kadro, ülkenin gerçek bağımsızlığının ancak iktisadi bağımsızlıkla tamamlanacağına inanmışlardır. Bu amaç neticesinde Şubat 1923'te İzmir'de, Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarında uygulanacak ekonomi politikalarının nitelikleri ve işlevlerinin belirlenmesi için kongre toplanılmasına karar verilmiştir. Kongrenin amacını İktisat Vekili Mahmut Esat Bey şu şekilde belirtmiştir: “*Kongre memleketin teşkilat-ı iktisadiyesinin inkişafı esbabını müzakere edecek, zürra, ticaret,*

amele ve sanayi erbabı sendikalar teşkilatı vücuda getirecektir. Bu sendikaların başında bir heyet-i idaresi bulunacaktır. Bu hususta tanzim edeceği muhtırayı büyük Millet Meclisine ve Hükumete tevdi edecektir. Kongre aynı zamanda (...) memlekette tedricen yapılması icab eden iktisadi tedbirleri tetkik edecektir. (...) Kongre ile beraber bir de sanayi meşheri hazırlanmaktadır ‘‘ (Ökçün, 1997: 3). Kongrenin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal: ‘‘İstiklal-i tam için şu düstur var: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler kâğıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve hırslarla husul bulamaz. Bunların tahakkuk-u tammını temin için yegane kuvvet, en kuvvetli iktisadiyattır. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilmezse semere-i netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerat-ı nafiayı temin için hakimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini lazımdır ‘‘ (Ökçün, 1997: 210). Mustafa Kemal’in sözlerinden de anlaşılacağı üzere, tam bağımsızlık için iktisadi bağımsızlığın şarttır ve kongrenin asıl gayesinin iktisadi bağımsızlığın elde edilebileceği politikalar belirlenmesidir. Kongrede, serbest piyasa şartlarında sanayinin geliştirilmesi ve bu amaçla özel girişimin desteklenmesi, kredi miktarlarının ve alımlarının bizzat hükümet tarafından kolaylaştırılması, ılımlı bir korumacılık ve ithal ikameci sanayileşme politikanın izlenmesi, yabancı sermaye girişimlerine sıcak bakılması, devlet işletmeciliği ve müdahaleciliğin minimum düzeyde tutulması gibi liberal içerikli kararlar alınmıştır (Yılmaz, 2014: 49). Kongrede temenni şeklinde de kabul ettiği esaslar özel girişime ve özel mülkiyete dayanıyor olması itibarıyla liberal bir iktisat havasına uygun şeylerdir. Ancak, devlet müdahalesi gerçek anlamda ortadan kaldırılmadığı için tam anlamıyla liberal iktisat politikalarını yansıttığını söyleyemeyiz. Zira büyük yatırımlar devlet eliyle gerçekleştirilmiştir (Zürcher, 2013: 288).

Cumhuriyet’in lider kadrosunun genel iktisadi hedefi, ülkede insan yaşamının maddi koşullarını iyileştirmek ve sağlıklı maddi koşullarından ülke nüfusunun daha geniş bir bölümünün geliştirilmesini sağlamaktır (Tezel, 2015: 182). Özetle, Cumhuriyet’in ilk yıllarında, savaştan yeni çıkmış yorgun ve yoksul halkın yaşam koşullarını iyileştirmek amaçlı milli bir iktisat anlayışı benimsenmiştir. Bu doğrultuda ana hedefi Türkiye sanayileşmesini hızlandırmak olmuştur. 1924 yılında çıkarılan kanunla ihracata dönük sanayilerin kullandıkları ithal maddeleri gümrük vergisinden muaf tutmuştur. Türkiye’nin ilk özel sermayeli bankası olan İş Bankası 1924 yılında kurulmuştur. İş Bankası söz konusu dönem boyunca, yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde aktif rol almış ve müteşebbislere iktisat politikası kararlarınca destek vermiştir. 1925 yılında Sanayi ve Maadin

Bankası kurulmuş ve Osmanlı'ya ait dört sanayi işletmeyi devralmıştır. Hükümet, ülkenin temel maddesi olan şekerin üretimini arttırmak amacıyla 1925 yılında şeker fabrikalarının kurulmasına dair kanun çıkartmıştır. 1927 yılında ise Teşvik-i Sanayi Kanunu ile teşvik verilen sanayi işletmelerinin kapsamı genişletilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin diğer hedefi ise tarımsal üretimi arttırmaktır. İlk olarak 1925'te aşar vergisini kaldırmış ve köylüyü vergi yükünden kurtarmak istemiştir. Yine 1925 yılında İsviçre Medeni kanunu kabul edilerek, toprak mülkiyeti konusu yasal zemine oturtulmuştur. 1927 ve 1929 yılında çıkartılan kanunlarla, topraksız köylüye devlet topraklarının bir bölümü dağıtılmıştır. Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırılarak çiftçiye kredi kolaylıkları sağlanmıştır. Kemalist kadro, sanayi, ticaret ve tarımın gelişmesinde ulaşımın oldukça önemli olduğunun farkındaydı. O halde öncelikli hedeflerinden bir diğeri de ulaştırma alt yapısının geliştirilmesi olacaktır. Yabancı sermayenin mülkiyetinde olan demiryolları millileştirilmiş; 1923-1929 yılları arasında 800km'lik demiryolu hattı inşa edilmiştir. Bankacılık sisteminin geliştirilmesine de vurgu yapan kadro, 1928'den itibaren Merkez Bankası'nın kurulması için çalışmalara başlamıştır. Milli iktisat anlayışı çerçevesinde devlet, yabancı çevrelerin hükümetin iktisadi ve siyasi karar alma aşamalarına müdahil olma isteklerini şiddetli şekilde reddetmiştir. Demiryollarındaki tekelleştirmeye ek olarak tütün tekelleri millileştirilmiş; buna yeni devlet tekelleri eklenmiştir (Boratav, 2014), (Tezel, 2015), (Şahin H. , 2009), (Zürcher, 2013). Uygulanan bu politikalar, istenilen hedefe ulaşamamış; Türkiye'nin dış ticari açığı sürekli olarak artmış, Türk lirasının kambiyo kuru düşmüş, ekonomi ve sosyal hayat üzerindeki olumsuz durum 1929 Buhranı ile zirve yapmıştır. Hükümet bunalım karşısında yeni politika arayışlarına gitmiş ve korumacı devletçi dönem 1930'lar itibariyle Türkiye siyasetinde resmen başlamıştır.

Yukarıda özetlenen Liberal dönem iktisadi politikaları ve sektörlerdeki genel görünümün detayları aşağıda incelenecektir.

1.1.3.1.1. Tarım

Bu bölümde 1923-1929 yılları arasında Türkiye'nin tarımsal yapısı ve politikalarına yer verilecektir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye, ekonomisi tarıma dayalı bir ülkeydi. Nüfusun yaklaşık %70'i kırsal kesimde yaşamakta ve aktif nüfusun %80'i tarım sektöründe istihdam edilmekteydi. GSMH'nin %51,2'si² tarımdan elde edilmekteydi. Tarımın dış ticaretteki rolü de oldukça önemliydi.

² Bakınız: Tablo 4

Dönemin başlangıç yıllarında ekili alanlar 4,36 milyon hektar olup, ekilebilir alanların %20'sinden azdır. İşletme başına ekilen alan 25 dekadır (Aruoba, 1982: 80). 1927 sayımına göre, ülke genelinde tarımcı ailelerin %17'si topraksız köylülerde oluşmaktadır (Şahin H. , 2009: 41). 1930'lardaki bir sayıma göre zirai işletmelerin çoğu kıyı bölgelerinde görülmektedir. Büyük işletmelerin en çok bulunduğu bölgeler Marmara Denizi'nin batı kıyısı ve Güney Ege bölgesidir. Bunu Adana bölgesi izlemektedir. Bu bulgu, büyük zirai işletmelerin coğrafi şartlara ve ulaşım olanaklarına bağlı olarak gelişim gösterdiği yönünde bir tablo ortaya çıkartmaktadır. Büyük zirai işletmeler çoğunlukla pazara yönelik ürün yetiştiren bölgelerde toplanmaktadır. Bu nedenle tarımda proleterleşme görülmez. Tarımdaki üreticiler ise 4 ayrı kategoriye bölünebilir: “ *yarı proleter mevsimlik işçiler, en geri bölgelerdeki toprak sahibine bağımlı kiracılar, çoğunluk kendi küçük mülk topraklarında olan ortakçılar ve kendi mülk topraklarını işleyen köylüler*” (Keyder, 1982: 28).

Toprak kullanımının düşük seviyelerde seyretmesi nüfus yetersizliği, üretim tekniklerinin geriliği ve iktisadi sebepler ile doğrudan ilgilidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun düşük seviyelerde olmasının sebeplerine çalışmanın önceki bölümünde değinilmiştir. Savaşlar, tehcirler gibi sebeplerle ülke, nüfusunun üretici kısmını kaybetmiş ve işletme başına düşen işgücünde büyük azalmalar olmuştur. Tarımda makineleşme ve teknoloji oldukça sınırlıdır. 1927 tarım sayımında 15700 civarında (Şahin H. , 2009: 40) tarım makinesi tespit edilmiştir. Tohum ekme işlemi ve hasat çoğunlukla elle yapılmaktadır. Tarımın pazara açılma, ulusal ve uluslararası pazarlarla buluşma gücü düşük seviyelerde kalmıştır. Tarım üretiminin 1923-1929 yılları arasındaki ihraç oranı %20'dir (Aruoba, 1982), (Keyder, 1982).

Ürün dağılımına gelince, 1927 sayımına göre ekili alanların %6,4'ü ticari ürünlere ayrılmıştır. %2,1'i pamuk; %1,8'i tütün, %1,1'ini susamın oluşturduğu ürünlerin yanı sıra, soğan ve patates de bu kategorinin içerisinde yer almaktadır. Baklagiller ise %4'ünü oluşturmaktadır. Ekili alanların geri kalan %89,6'sında tahıl üretimi yapılmaktadır (Keyder, 1982: 31). 1925 verilerine göre; tahıl ürünlerinde buğday 3.129,640 hektarlık ekili alanıyla birinci sıradadır. Onu sırasıyla arpa ve yulaf izlemektedir. Aynı yılda endüstri bitkilerinde ise 173,951 hektarlık alanıyla pamuk birinci sırada yer alırken, onu tütün ve şeker pancarı izlemektedir (Çavdar, 2002: 198,201).

Ülkenin %80'inin tarımda istihdam edildiği bir ülkede elbette tarım kalkınması oldukça elzemdir. Mustafa Kemal: “*Millî ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki, ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat bu hayatî işi, isabetle amacına ulaştırabilmek*

için, ilk önce, ciddî etütlere dayalı bir ziraat siyaseti tespit etmek ve onun içinde, her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lâzımdır'' (Atatürk Araştırma Merkezi, 2006: 224) şeklinde tarımın önemini belirtmiş ve hükümetin tarım politikalarına yöneleceğinin sinyallerini vermiştir. Bu bağlamda, İzmir İktisat Kongresi'nin katılımcı gruplarından biri olan çiftçi erbabının talepleri dinlenmiş ve belli başlı kararlar alınmıştır. Kongrede, büyük toprak sahipleri aşarın kaldırılması, tarımsal eğitimin verilmesi, Ziraat bankası kredilerinin arttırılması, tarımın makineleşmesi, köylerdeki asayişin sağlanması, ulaşımın geliştirilmesi³ gibi konuları savunmuşlardır (Kayıkçı, 2005: 71).

Keyder, devletin tarımla ilişkin stratejisini 4 politika ile kategorize etmiştir: 1) devletin tarımdaki istihdamı, toprak dağıtımını ve diğer tarım girdilerini düzenlemesi üzerindeki etkisi, 2) devletin tarım ürünlerinin pazarlanmasındaki politikaları, 3) tarım kesimini ilgilendiren pazar fiyatlarının devletçe düzenlenmesi, 4) vergilendirmedeki düzenlemeler (Keyder, 1982: 42). Bu çerçevede kırsal alanın geliştirilmesine yönelik atılan ilk adım 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Aşar vergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Aşar, kaldırıldığı yıl bütçe gelirlerinin %22'lik payını aşan bir konuma sahiptir (Türkal, 2011: 97). Aşarın yerine getirilen dolaylı vergilerin miktarı, aşarın eski düzeyine ulaşamadığı için, Osmanlı'dan beri süregelen tarımsal üreticiyi hedefleyen vergi uygulamaları resmen sona ermiştir. Aşarın kaldırılması büyük toprak sahiplerinin vergi yükünün hafifletilmesinin yanında, asıl amacı peş peşe gelen savaşlar neticesinde yorulan kırsal nüfusun vergi yükünü azaltarak küçük üreticilere destek olmak ve nihayetinde ülkedeki tarımsal üretimin artık miktarını arttırmaktır. Aşarın kaldırılması kırsal alanda küçük ve orta ölçekli mülkiyetin ve aile işletmelerinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur (Pamuk, 2016: 177). Aşar politikasına bir bütün olarak bakıldığında, yeni rejimin halkçılık söyleminin doğal bir çıktısı ya da bir devrim olarak değerlendirmekten ziyade, 10 yıldan fazla süren savaşların yüküyle sarsılmış olan köylüyü kısmen de olsa rahatlatma ihtiyacını karşılama gayesi taşıması olarak bakmak daha doğru olacaktır (Özbek, 1998: 46).

Devletin tarım politikasının bir diğeri de Ziraat Bankası'nın sermayesinin arttırılmasıdır. 1924 yılında Ziraat Bankası'nın tarıma açtığı kredi miktarı 17 milyon TL iken, 1930 yılında 35,7 milyon TL'ye ulaşmıştır (Şahin H. , 2009: 41). Devlet çiftçiyi topraklandırma adına topraksız köylüye 3,7 milyon dekar arazi dağıtmıştır. Devlet eliyle dağıtılan toprakların haricinde meralar da araziye açılmış ve mera arazilerinde 3,9 milyon dekarlık alan azalmıştır

³ Detaylı bilgi için bkn: (Ökçün, 1997, s. 325-339)

(Dernek, 2006: 3). Tarıma yönelik teknolojinin geliştirilmesi ve yenileştirilmesi amacıyla özellikle traktör ve tarım aletlerinin ithali için önemli teşvikler sağlanmıştır. 1927 sayımında 15700 civarında olan traktör sayısı 1929 yılı sonunda 20.000 dolaylarına çıkmıştır. Tarımın dünya pazarıyla bütünleştirilmesi maksadıyla tarıma bağlı sanayi kurma çabalarına gidilmiştir. 1926 yılında faaliyete geçirilen şeker fabrikalarıyla pazar için üretilen pancar miktarı 4 yıl içerisinde 5 katına çıkmıştır (Aruoba, 1982: 97). Tarımdaki genişlemeyi etkileyen ana faktörlerden biri de ulaşım hattının gelişmiş olmasıdır. Devletin bu noktadaki amacı, ulaşım ağını gittikçe genişleterek uzak bölgelerdeki pazarlara ulaşma ve dolayısıyla dünya ile bütünleşmeyi sağlamaktır. Hükümet, 1924-1928 yılları arasında yaklaşık 2000 km'ye ulaşacak yedi yeni demiryolu hattı için fon ayrılmasını kabul etmiştir. 1929 yılına gelindiğinde bu hatların 1000 km'lik bölümü tamamlanmış, geri kalanların ise yapımı ilerlemiştir (Keyder, 1982: 47).

Tüm bu gelişmelere bağlı olarak tarımda 1927 yılına gelindiğinde %27'lik bir büyüme kat edilmiştir (Dernek, 2006: 3). Bu dönem geniş köylü kitleleri için, gerek üretim artışlarında gerekse görece fiyat ilerlemelerinden kaynaklanan bir “*altın çağ*” olarak nitelendirilebilir (Boratav, 2014: 56). Tarımdaki altın çağ 1929 bunalımının gün yüzüne çıkmasıyla derinden sarsılmıştır. Türkiye ihracatının ezici çoğunluğunun tarım ürünlerinden oluşması sebebiyle bunalım diğer sektörlerle nazaran tarım sektörünü daha çok etkilemiştir. Buhran gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere ithal ettikleri malların talebini düşürmüş ve buna bağlı olarak bu ürünlerin fiyatları da aşağı çekilmiştir. Fiyat düşüşleri, tarımsal ürünlerdeki dalgalanmalardan kuşkusuz çiftçiler en çok etkilenen kesim olacaklardır. Buhranın tarım fiyatları üzerindeki etkisi 1930'ların ilk yarısına kadar devam edecektir.

1.1.3.1.2. Sanayi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'dan alınan mirasında da etkisiyle sanayide yeterli gelişme sağlanamamıştır. Gayrimüslim azınlıkların ülkeyi terki en çok sınai üretimini olumsuz etkilemiştir. 1927 sayımına göre mevcut işletme sayısı 65.245'dir. 1920'li yıllarda sanayinin GSMH içerisindeki payı ortalama %11,28⁴. Sektörlerin işgücüne göre oranında sanayi, %8,9'luk bir kısmı oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1927 sayımına göre işletme adedi ve çalıştırdıkları kişi sayısını verilmiştir.

⁴ Bakınız: Tablo 4

Tablo 6: 1927 Sayımına Göre İşletmelerin Çalışan Kişi Sayısına Göre Dağılımı

Çalışan Sayısına Göre İşletmeler	İşletme Adedi	% Nispeti
Bir Kişilik İşletmeler	23.316	35,74
Bir kişi ve ailesi tarafından oluşmuş işletmeler	4914	7,53
İki ve üç kişilik işletmeler	23.332	35,76
Dört ve beş kişilik işletmeler	7683	11,78
Altı-on kişilik işletmeler	3940	6,04
11-20 kişilik işletmeler	1188	1,82
21-50 kişilik işletmeler	551	0,84
51-100 kişilik işletmeler	166	0,25
100 ve üzeri işletmeler	155	0,24
Toplam	65.245	100

Kaynak: Ahmet Makal (1999), Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946), İmge Kitapevi, Ankara; s.217

Yukarıdaki tabloya göre işletmelerin %79,3’lük kısmı 3 veya daha az kişi çalıştıran işletmelerdir. Oranlardan da anlaşılacağı üzere Cumhuriyet’in ilk yıllarında sanayi ağırlıklı olarak küçük ölçekli üretim grubuna girmektedir. İşletmelerin teknolojik altyapıları oldukça sınırlıdır. Üretim genellikle artisanal biçimde yapılmakta, geleneksel zanaatlar ve küçük sanayi sınai üretiminin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bu durumda 1927 sanayi sayımına göre, 65245 işletmenin 2822’si motor gücü kullanarak üretim yapmaktadır. Bu sayı toplam işletmelerin sadece %4’ünü oluşturmaktadır (Korum, 1982: 68). Sanayi dallarının istihdamdaki paylarına bakılacak olursa %43’lük payla gıda, tütün, deri ilk sırada yer alırken onu sırasıyla; %18,7 tekstil, , %13,2 maden ürünleri, %9,5 ağaç , %4,8 inşaat malzemeleri, %1,2 kimya, %1,1 ağaç sanayisi takip etmektedir (Keyder, 1982: 79).

Cumhuriyet kadrosu gelişmemiş bir sanayi ile kalkınamayacağıın farkındadır. Bu nedenledir ki Cumhuriyet’in ilk yıllarında özel sektör eliyle sanayileşmeye öncelik veren politika izlenmiştir. Bu politikaların amacı, Türkiye’nin girdi üreten sektörleriyle bütünleşerek, iç piyasasını elde tutmak ve dış piyasalarla yüksek rekabet gücüne sahip olarak dış ticaret bilançosunu denkleştiren bir taraftan az gelişmeyi yok eden diğer taraftan da Türkiye’nin dünya ekonomisindeki bilinen konumunu değiştirerek sanayisi güçlü ulusal bir ekonomi yaratmaktır (Öztürk Serdar & Yıldırım Fatih, 2009: 160).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanan sanayileşme politikası İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu politikalardan en önemlileri, 1924 Türkiye İş Bankası’nın ve 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması; 1927’de

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun genişletilmesidir. Kongre'de alınan karar neticesinde kurulan İş Bankası'nın temel görevi, her türlü sınai, ticari işlerle alakadar olmak ve bu işlerde faaliyet gösteren kuruluşlara kredi açmaktır. Ertesi yıl kurulan Sanayi ve Maadin Bankası ile devlete ait sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredene kadar işletmesi, sanayi ve madencilik sektörlerinde yeni kurulacak kuruluşlara kredi açması amaçlanmaktadır. Ancak söz konusu bankanın kendisi tarafından sınai tesis kurulmasına izin verilmemektedir. Sanayi ve Maadin Bankası ile ilgili dikkat çeken konu şudur ki faaliyette kaldığı süre içerisinde hiçbir sınai kuruluş özel sektöre devredilmemiş, sınai işletmeciliği ile ilgili konular 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi'ne devredilmiştir (Eroğlu, 2007: 66). 1927 yılında yeniden yürürlüğe konan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile alınan teşvik önlemleri aslında ilk defa kullanılan bir araç değildir. Osmanlı İmparatorluğu yılında özel kesimin teşviki için bir hamle yapmış ve 14 Aralık 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Bu yasa ile yerli sanayiye ayrıcalıklar tanınmakta, devlet desteği arttırılmaktadır (Makal A. , 1999: 218). Cumhuriyet kadrosu da bu uygulamanın benzeri bir yasa ile özel kesim girişimciliğini desteklemeye çalışmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile getirilen başlıca teşvikler şu şekildedir:

- 1- Devlet arazisinden 10 hektara kadar bedelsiz, özel şahıs arazilerinden ise kamulaştırma suretiyle arsa tahsisi ve ayrıca alt yapı yatırımları için kolaylıklar sağlanması
- 2- Başta kazanç ve gümrük vergileri olmak üzere birçok vergi, harç, resimlerden muaflık,
- 3- Nakliye tarifelerinden % 10 indirim,
- 4- İthal mallarından % 10 oranında fazla fiyattan olmamak üzere, kamu kesiminde yerli malı kullanma zorunluluğu (liberal görüntü ile uyumsuz bir önlem),
- 5- Devlet tekelindeki bazı malların teşvik tedbirlerinden yararlanan kuruluşlara indirimli olarak satılması (Korum, 1982: 67).

1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile teşviklerden yararlanan işyerlerinin sayısı genişletilmiş ve buna bağlı olarak işletme sayılarında ve sanayi istihdamında artış gözlenmiştir. Dönemin başlangıcında kanun kapsamında olan kuruluş sayısı sadece 341 iken 1932 yılı itibariyle Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren işletme sayısı 1473'e ulaşmıştır. Aynı yıl kanun kapsamına giren Devlet kuruluşlarının sayısı ise 31'dir. 1939 yılına gelindiğinde teşvik kapsamına giren kuruluş sayısı 1144, devlet kuruluşu sayısı da 111 olacaktır. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile yalnızca işletme sayısı artmamış, anonim ortaklıkları, firma başına düşen sabit sermaye ve beygir gücünde de artış meydana gelmiştir. 1932 yılında tek kişilik işletme sayısı

831 iken 1939 yılına gelindiğinde 522 olmuştur. Firma başına düşen sabit sermaye 1932’de %60’larda seyrederken 1939’da bu oran %147’ye çıkmıştır. Beygir gücü ise 1932’de 79 iken, 1939’da 309’a yükselmiştir. %344’lük bir artış oranına ulaşmıştır. Ancak kanun, 15 yıllık yürürlük süresi içerisinde işletme sayılarında önce artışa neden olsa da 1941 yılı oranlarına bakıldığında işletme sayısı 1052’ye düşmüştür (Kasalak, 2012: 75), (Çavdar, 2002: 279). Teşvik-i Sanayi Kanunu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, sabit sermaye, beygir gücü gibi konularda olumlu gelişmeler sağlamış, ancak; işletme sayılarında ve istihdamında artış sağlamışsa da beklenen düzeye ulaşamamıştır.

Cumhuriyet kadrosunun sanayi politikalarından önemli bir ayağını da ulaştırma alt yapılarının geliştirilmesi konusu oluşturmaktadır. Ulaştırma yapısının geliştirilmesiyle tarımda olduğu gibi sanayide de iç piyasanın büyütülmesi, sınai maddelerinin taşımacılığının ve pazarlamasının kolayca yapılması böylece sanayi üretiminin tetiklenmesi amaçlanmaktadır. Yukarıdaki bölümde de değindiğimiz gibi yabancı sermayesindeki demiryolları millileştirilmiş, yeni demiryolları için inşalar başlatılmıştır.

Dönem içerisinde uygulanan politikalar ışığında sanayileşmenin 1924-1929 yılları arasında GSMH’deki yıllık ortalama artış oranı %10 olarak belirlenmiştir. Sanayinin yıllık büyüme hızı %8,5’tir. Oranlara bakacak olursak bu büyüme Makal’a göre sanayi kesimine yapılan yeni yatırımlardan ziyade daha önceki dönemde kullanılmayan atıl kapasitenin harekete geçirilmesinden kaynaklanmıştır. Bu anlamda dönem içerisindeki sanayileşme çabaları teşvik çabalarına kıyasla yetersiz kalmıştır (Makal A. , 1999: 222).

1.1.3.1.3. Ticaret

Türkiye’nin dış ticaret rejimi, mamul tüketim malları ve sömürge ürünleri ithal edilirken, hammadde ve işlenmemiş lüks malların ihracatı şeklinde özetlenebilir (Keyder, 1982: 104). Cumhuriyet kadrosu, İzmir İktisat Kongresi’nde tüccar grubunun da talepleri neticesinde dış ekonomik ilişkilerinde korumacı bir politika izlemeyi arzulamıştır. Ancak dış ekonomik ilişkilerdeki arzulanan korumacılık 1920’li yıllarda istenilen şekilde gerçekleştirilememiştir. Bu noktada Lozan görüşmeleri dikkat çekicidir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında ticaret rejimini etkileyen en önemli konu Lozan görüşmeleri sırasında belirlenen gümrük tarifeleri olmuştur. Lozan’da Türkiye’nin gümrük tarifelerini 1916 yılında uygulanan tarife oranına göre belirlenmiştir. Yaklaşık %13 oranında belirlenen gümrük tarifesinin 1929 yılına kadar değiştirilmeyeceğine karar verilmiştir. Ancak hükümet bu tarihten itibaren gümrük tarifelerini kendisi belirleyecektir (Owen Roger & Pamuk Şevket, 1998: 14). Bu karar itibarıyla Türkiye

diğer ülkelerin gümrük korumaları ile yerli sanayilerini egemen kıldığı dönemde 1930'lara kadar gümrük gelirlerini arttırma ve yerli sanayiye yabancı ülkelerin sanayi rekabetinden koruma olanağı bulamamıştır (Koraltürk: 5). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonominin dışa açık ve bağımlı olmasının bir diğer nedeni ise yabancı şirketlerin ekonomi üzerindeki etkinliğinin devam ediyor olmasıdır. Üretimin kısıtlı, zayıf ve istikrarsız olması her şeyden önce dışa bağımlılığı tetikleyen ana unsurdur (Şahin H. , 2009: 44).

1920'li yılların ilk yarısında ihracat rakamları dönemin ikinci yarısına kıyasla daha yüksek seviyelerde seyretmiştir. Bu dönem dünya ekonomik şartlarının yükselmeye devam ettiği dönemdir. Söz konusu dönemde tarımsal ürünlere talep yüksektir. Dolayısıyla tarım ürünlerinin fiyatlarında da artış gözlenmektedir. Ekonomide tarımın ağırlıklı paya sahip olduğu göz önüne alınırsa Türkiye'nin dış ticaretinde ihracat oranı önce yükselmiş, 1927 yılından itibaren düşüşe geçmiştir (Şahin H. , 2009: 45). Düşüşün nedenlerinden bir diğeri de 1927 yılındaki olumsuz iklim koşullarıdır. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 1923-1929 yılları arasında değişen ithalat ve ihracat oranları verilmiştir:

Tablo 7: Türkiye'nin Dış Ticareti (1923-1929)

	1924-1925	1928-1929
İhracat (milyon dolar)	92,5	81,5
İthalat (milyon dolar)	114,5	97
İhracat/GSMH (%)	12,8	11,4
İthalat/GSMH (%)	15,8	14,4
Dış Ticaret Dengesi	-3	-3
Dış Ticaret Hadleri	129	100

Kaynak: Şevket Pamuk, Jeffrey G. Williamson (2000), The Mediterranean Response to Globalization Before 1950, Routledge, London; s.328

Tablo 7 incelendiğinde dış ticaret dengesi 1924-25 ile 1928-29 dönemleri arasında sürekli olarak açık vermiştir. Bu durumun nedenlerine yukarıda belirtilmiştir. 1923-1929 yılları arasında ihracatın GSMH'deki oranı %12'lerde seyrederken, aynı dönemde ithalatın oranı %15 dolaylarındadır. Tezel'in 1948 cari fiyatlarına göre yaptığı hesaplama göre; 1923-1929 arası dönemde ihracatın GSYH'deki oranı 0,11 iken ithalatın oranı 0,23 gibi hayli yüksek değerdedir. Türkiye'nin buhrandan önceki dönemde dış ticaretindeki açık, uyarıcı etkiler doğurması bakımından önem arz etmektedir. Bu dönemde toplam kaynak kullanımında yabancı kaynakların kullanımına sıkça başvurulmuştur. Ticaret açığı sebebiyle TL'nin dış kurunda meydana gelen değer kaybı 1929 bunalımının etkilerini Türkiye'de diğer ülkelere nazaran daha

az hissettiren ithal ikameci politikalara dönecek bir iktisat politikası değişikliğini tetikleyici nitelikte olmuştur (Tezel, 2015: 137,138).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tüketim malları ithalatta önemli yere sahiptir. Tekstil ürünleri ithalat giderlerinin ortalama %40'ını oluşturarak ilk sırada yer almaktadır. Madeni tüketim malları, aletler gibi yatırım malları yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Şeker, kakao gibi maddeler ise ithalat giderlerinde %10'luk bir paya sahiptir. Petrol ve türevlerinin payı da %5 dolaylarındadır (Keyder, 1982: 105). İhraç edilen mallarda ise %86,3'lük oranla tarım ürünleri ilk sıradadır. Sanayi malları toplam ihracatın %8,6'sını oluşturur (Yaşa, 1980: 338).

1929 buhranının Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiş; özellikle tarım ürünleri fiyatlarında keskin düşüslere neden olmuştur. Örneğin Türkiye'de buğday fiyatı 1932 yılında 1928-29 yılına kıyasla %60 gerilemiştir ve 1930'ların sonuna kadar aynı oranda kalmıştır. Tütün, kuru üzüm, fındık ve pamuk gibi başlıca ihraç ürünlerinin fiyatları da 1932'ye kadar %50 dolaylarında gerilemiştir (Pamuk Şevket & Williamson G. Jeffrey , 2000: 328). Tarım ürünlerine olan talebin daralması ve fiyatlardaki düşüş, çiftçiler üzerinde huzursuzluğa neden olacaktır. Bankalara, tefecilere ve devlete borçlanan çiftçilerin borç miktarları buhran öncesi dönemin koşullarına göre belirlendiği için bu durum çiftçiye daha fazla yoracak ve tüccarların, çiftçilerin iflaslarıyla sonuçlanacaktır. Buhranla zirve yapan dış ticaret açığı ise toplam yatırımların %40'ından bile daha yüksektir (Boratav, 2014: 50, 64).

Kısaca Liberal Dönem ticaretiyle ilgili değerlendirme yapacak olursak, Lozan görüşmeleri sırasında kararlaştırılan gümrük tarifeleri ve uzun süren savaşların ülkedeki üretim gücünü zayıflatması buna bağlı olarak da üretimin düşmesi nedenleri ile dış ticarete istenilen başarıya ulaşamamıştır. Yüksek seviyelerde olan ithalat düzeyine karşın inişli çıkışlı olan ihracat nedeniyle dış ticaret sürekli olarak açık vermiştir. Ticaret hadlerinin Türkiye'nin aleyhine oluşu ve değer kaybeden TL'nin yükselen ithalat fiyatları ile karşı karşıya kalması dış ticaret açığının süreklilik kazanmasının diğer nedenini oluşturmaktadır. 1929 yılında gümrük tarifelerindeki sınırlamaların kalkmasıyla hükümet arzuladığı korumacılık politikasına geçiş yapacak, gümrük duvarlarını yükseltecek, ithalatı kısıtlayacak ve yerli üretime teşvik edecektir.

1.1.3.2. Devletçi Dönem (1930-1939)

Cumhuriyet kadrosunun iktisat politikasında 2 temel hedefi olan, iktisadi bağımsızlık ve iktisadi kalkınma 1923'ten 1930'a kadar geçen süreçte istenilen seviyeye ulaşamamış, aksine bütçe açıkları meydana gelmiştir. Hükümet iki ilkenin gerçekleşmesini liberal politikalarla başaramayacağını anlamıştır. 1920'li yıllardaki sanayileşme teşviklerine rağmen ekonomide istenilen düzeye gelinememiş ve sermaye hala çok cılızdır. Lozan görüşmeleri ile hukuki bir çerçeve kazanan Osmanlı borçlarının ilk taksitinin ödeneceği yıl (1929) stoklama ve spekülasyon amacıyla aşırı ithalata başvurulması, Türk parasının değer kaybetmesi, buhranın da fiyatlar üzerindeki etkisiyle birleşince hükümet iktisat politikalarını revize etmeye mecbur kalmıştır. 1930 yılı itibarıyla devletçi politikalarına resmen geçilmiştir. Başvekil İsmet İnönü, Sivas Demiryollarının açılışında yaptığı konuşmasında genel hatlarıyla, Cumhuriyet politikalarının milli mücadele döneminden başladığını ve nihayetinde devletçiliğe bağlandığını ifade etmektedir. İsmet İnönü, Cumhuriyet rejiminin yabancı sermayeye karşı olmadığını; ancak yabancı sermayeye olan tutumun Osmanlı'dan oldukça farklı olduğunu söylemiştir. Türkiye, ekonomide dışa güvenmek yerine kendi kaynaklarını verimli şekilde kullanmalıdır ve izlenecek politika devletçilik olmalıdır. İsmet İnönü konuşmasında: “ *Liberalizm nazariyatı bütün memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür. Memleketimizin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineye çare arar. Elektriği olmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına ve metabiline yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetlerinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?*” (Kuruç, 1988: 159) şeklinde belirtmiş, devletçiliğe geçişin gerekçesini açıklamıştır.

Atatürk, devletçiliğin, Türkiye'nin kendine özgü koşullarında şekillenen şahsına münhasır bir sistem olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyelerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. (...) Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını Devletin eline almak. (...) Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle*

yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa zamanda yapmağa muvaffak oldu. (...) Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir “ (Kalaycı, 2009: 162). Devletçilik ilkesi önce 10 Mayıs 1931’de Cumhuriyet Halk Fırkası programına (Kalaycı, 2009: 162), akabinde 5 Şubat 1937’de Anayasa’nın 2. Maddesine konulmuştur. Ulus Gazetesi’nin 6 Şubat 1937’deki sayısında : “ *Anayasamızda değişiklik projesi dün Kamutayda ittifakla ve alkışlarla kabul edildi. CHP’nin 6 vasfı anayasaya girdi*” manşetiyle kamuoyuna duyurulmuştur (ULUS, 1937). Devletçilik, kriz dönemine müdahale etme şeklinde yorumlanan bir iktisat politikası olsa da hem parti programına koyulması hem de anayasanın maddesi olması bakımından kurumsallaşmıştır. Bu şekilde devletin ekonomi üzerindeki koruyuculuğu ve müdahaleciliği kabul edilmiştir.

Devletçi uygulamanın temel prensipleri: özel sektörün yatırım yapamayacağı alanlara yatırımlar yapmak, devletin öncelikle müdahil alanı sanayi sektörü olacak, özel ve devlet işletmelerini desteklemek için bankalar kurulacak, devlet tarımda aktif rol almayacak, özel teşebbüs herhangi bir sektörde yeterince uzmanlaştığı zaman bu sektör devlet elinden özel teşebbüse verilecektir. Bu prensipler neticesinde Türkiye, devlet eliyle sanayileşme politikaları arayışına girmiştir (Takım Abdullah & Yılmaz Ensar, 2010: 552). Buna göre devlet, tarım dışındaki alanlarda asıl yatırımcı ve üretici unsur olarak ortaya çıkmıştır.

1929 yılında gümrük tarifeleri üzerindeki kısıtlamalar kalkınca dış ticaret rejimini düzenleyen Türkiye’de korumacılık tedbirleri iki yıllık bir süreçte denenmiş ve 1932 yılında devletçilikle bütünleştirilerek koruma duvarları ardında özel sınai birikimi desteklenmiş, sanayileşme sürecinin reçetesi, piyasa koşullarına ve tüketici talebinin yapısına göre biçimlenmiştir (Boratav, 2014: 64). 1932 yılında Türkiye’ye gelen Sovyet heyeti, Türk sanayisinin gelişmesi için bir rapor hazırlamıştı. Bu raporda, dokuma, demir-çelik, kâğıt, çimento, cam ve kimyasal maddeler üzerinde yoğunlaşmıştı. 1933 yılında Türkiye, Sovyet heyetinin önerilerini de dikkate alarak ilk beş yıllık kalkınma programını hazırlamıştır. Beş yıllık program sonucunda iki büyük şirket olan Etibank ve Sümerbank kurulmuştur. Sanayi ve ticaretin yanında devlet tarım kesimine de sınırlı da olsa müdahale etmekteydi. Ziraat Bankası’na fiyatları düzenleme talimatı verilmesi, 1938’de Toprak Mahsulleri Ofisi’nin kurulması bunların belli başlıcalarıdır (Zürcher, 2013: 291,292). Devlete ait çoğu işletme bu iki holdingin çatısı altında toplanmıştır. Hükümet, ekonomiyi canlandırma görevini sağlıklı biçimde yürütebilecek ve Türk Lirası’nın değerindeki hareketleri denetleyebilecek bir merkez bankası ihtiyacının farkındaydı. Bu çerçevede 11 Haziran 1930 tarihinde TBMM tarafından

kabul edilen Merkez Bankası yasası, 1715 sayılı kanunla 30 Haziran 1930 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Banka, 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyete başlamıştır (TCMB).

Korumacı devletçi modeli ülkeyi dışa kapamış, dışa bağımlılığı asgariye indirmiş, devletin dış politikadaki özerkliği için gerekli temeller atılmıştır. 1930’lardan önce sürekli açık veren dış ticaret bilançosu 1931 yılından itibaren fazla vermeye başlamıştır. 1929 krizine karşı diğer ülkelerin uyguladığı para ve maliye politikalarının aksine denk bütçe politikası uygulamış, tedavüldeki banknot miktarı sabit tutmuştur. Osmanlı’daki olumsuz koşullardan tecrübeli olan Cumhuriyet kadrosu, muhafazakâr ve temkinli politikalarıyla kent ekonomisinin canlanmasında etkili olmuştur. 1930’larda ithalatın bileşiminde büyük değişiklik olmuş, nihai malların toplam ithalat içerisindeki payı 1929’da %51 iken 1940’lara geldiğimizde % 21’e kadar düşmüştür. İthalattaki bu azalış yerli üreticiyi teşvik edecek elverişli ortamı hazırlamıştır. Böylece üretim küçümsenemeyecek derecede artmıştır (Pamuk, 2012: 177, 178). 1930’lu yılların başlarında GSMH ve kişi başına düşen GSMH daralmış gözüktse de 1930’ların ikinci yarısından itibaren yükselişe geçmiştir. Ayrıca 1930’lu yıllar ithal ikame politikasının uygulamada olduğu, bir dizi devlet işletmelerinin kurulduğu, Merkez Bankası’nın faaliyete geçtiği ve dış ticaretimizin ilk kez fazla verdiği dönem olmuştur. Devletçi dönem boyunca ülke ekonomisi yaklaşık %6’lık bir büyüme gerçekleştirmiştir (Akyıldız Hüseyin & Eroğlu Ömer , 2004: 49).

1.1.3.2.1. Tarım

Devletçi dönemde sanayileşmeye ağırlık veren programlar hazırlanmıştır. 1930’dan önce ticaret sermayesi yaratmaya dönük ekonomi politikaları 1930’dan sonra devlet eliyle sanayileşme girişimleri çerçevesinde şekillenmiştir (Varlı, 2012: 116). Sanayileşme kesimini kapsayan kalkınma planı, tarım kesimini dışlaması bakımından sorunludur. Kısaca devletçi dönemde tarım kesimine sanayi sektörüne kıyasla daha az önem verilmiştir. Buna karşılık, hala GSMH’nin %40’lık payını oluşturan tarım kesimine kapsamlı bir planlama yapılmasa da buhranın etkilerini yok etmek ve köylünün durumunu düzeltmek adına önlemler alınmaya çalışılmıştır (Makal A. , 1999: 237)

Devletin tarıma en önemli müdahalesi 1932 yılından itibaren buğday ve tütün alımlarında devletin destek alımlarına başlamasıdır. Buğday alımlarından Ziraat Bankası görevli olacaktır. Bu konu ile ilgili Ziraat Vekili Muhlis Bey: “*Buğday meselesinde gerek mahsulün piyasaya arzını tanzim etmek ve gerek muhtelif seneler arasındaki fiat farkını, gerekse aynı sene zarfında mevsimlik fiat şartlarını tanzim ve tesbit etmek için esaslı tedbirler*

vardır. (...) müstahsilin harman sonunda piyasaya istihlâk ihtiyacından fazla bir mal arzetmiye mecbur kalmamasını ve kendisine kuvvetli bir alıcı temin etmesini istihdaf ediyor. Bu alıcı Ziraat bankası olacaktır’’ (Kuruç, 1988: 343). Buğday alımları 1930’ların sonuna kadar ortalama olarak toplam üretimin %3’ü, pazarlanan miktarın da %15’i kadardır. Pamuk, destek alımlarının buğdayın fiyatlarındaki düşüşünü engellediğini; ancak 1939 yılına kadar buğday üreticisinin eline geçen fiyatları düzeltmediğini savunmaktadır (Pamuk, 2012: 179). 1934 yılında “ Buğdayı Koruma Kanunu” çıkartılmıştır. Bu kanun, buğday tüketiminden alınacak vergi, tüketicinin ödediği fiyat ve çiftçinin eline geçen para arasındaki bölüşümün bir bölümünün devlete geçişini sağlayacaktır. 1935 yılında, küçük ve orta köylünün borçları üzerindeki tefeci baskısını önlemek amacıyla, Ziraat Bankası işbirliğiyle “ çiftçi kredi kooperatifleri yasallaşmıştır (Boratav, 2014: 70). Aynı yıl, “2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Kanunun hedefleri, piyasada düzenleyici olarak fiyatlardaki dalgalanmaların önüne geçmek, ürünlerin tüketim piyasasında en makul fiyatlarla satışını yapmak; fakat ticaret kesimine rant aktarmamak, üreticilerin mevcut durumlarını dış pazardaki üreticilerle rekabet edebilir hale getirmek, gerek olursa ürünleri hammadde olarak işlemek ve elde edilen ürünlerin satışını yapmak şeklinde sıralanabilir (TBMM, 1935). 1932 yılında çıkartılan yasa ile buğday fiyatlarındaki korumaları destekleme çalışmalarını uygulamak üzere 1938 yılında “Toprak Mahsulleri Ofisi” kurulmuştur (Kasım Kaya, Gönül Sevinç, Veysel Asoğlu, Reşit Sevinç, 2015: 90). TMO ile diğer bazı ürünler de destekleme politikasına girmiş; böylece çeşitli ürünlerin iç fiyatı ile dünya piyasası arasındaki bağlantısı kesilmiştir (Yaşa, 1980: 136).

İzmir İktisat Kongresi’nde çiftçi grubunun talepleri arasında çiftçiye eğitim verilmesi konusu da vardır. Bu talep ışığında tarımda eğitim alanında atılan en büyük adımlardan biri 1930 yılında Ankara’da kurulan “ Ziraat Mektebi”dir. 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü’ne dönüştürülmüş olan bu mektep beş fakülteden oluşmaktadır ve Almanya’dan getirilen öğretim üyeleri ile eğitim verilmektedir (Kasım Kaya, Gönül Sevinç, Veysel Asoğlu, Reşit Sevinç, 2015: 89). Köylerde eğitim alanında 1940 yılında yasalaşan Köy Enstitüleri ise köylü kalkınması ve köy eğitiminden öte aydınlanma hareketi olarak Cumhuriyet tarihine damgasını vuracaktır.

Devletin ilgi odağı sanayi olmasına rağmen, 1930-1939 yılları arasında tarımda %38,5’lik bir üretim artışı meydana gelmiştir. Tarımdaki bu artışı doğuran sebeplerden belki de en önemlisi buhranın etkilerinin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla dış piyasanın Türk ürünlerine olan talebin yeniden canlanmasıdır. Bunun dışında 1927 yılında oldukça düşük

seviyelerde olan nüfus, 1935 yılında 16.158 milyona yükselmiş ve bu nüfus artışı hem iç talep açısından hem de üretici işgücü açısından tarım kesimini olumlu etkilemiştir. Tarımsal artışı etkileyen sebeplerden biri de sanayideki kalkınma ile tarımsal ürünlere olan talebin artmasıdır. Çünkü 1930'ların Türkiye'sinde sanayi büyük ölçüde tarımsal ürünlere dayanmaktadır. Kuşkusuz üretim artışlarında tarım kredi kooperatiflerinin sayısının artırılması ve onların tarımsal ürün piyasasındaki fiyat kontrolleri, üretimi gibi destekleri de oldukça önemlidir (Yaşa, 1980: 136). Yine devletin ulaştırma alanındaki faaliyetleri üretim artışlarını olumlu etkilemiştir. Devletin demiryolu faaliyetleri, Orta ve Doğu Anadolu bölgesindeki üreticileri pazara bağlayarak ürünlerini pazarlama imkânı yaratmıştır (Pamuk, 2012: 180).

1934-1935 ve 1938 yıllarında yapılan araştırmalara göre çiftçiler sahip oldukları toprakların ancak küçük bir bölümünü ekebilmektedir. 1939 yılında ekilen alan 8 milyon hektardır. 1923-1939 yılları arasında ekilen toprak miktarı yılda %2,5 kadar genişlemiştir. 1930'ların sonlarında ekilebilen toprakların ancak %35'i ekilebilmiştir. Oysa yapılan araştırmalara göre Türkiye'de ortalama mülk arazi 70 dekarın üzerindedir (Aruoba, 1982: 80). Bu oranlardan da anlaşılıyor ki ekilebilir toprak kullanımı hala düşük seviyelerdedir.

1925 yılında kaldırılan aşarın devlet gelirlerinde yüksek payı olduğuna ve aşarın yerine dolaylı vergilerin getirildiğine önceki bölümlerde değinilmiştir. Özellikle 1929 buhranının tarım kesimindeki yüküne bir de vergi yükleri eklenince köylü iyice fakirleşmeye başlamıştır. Ağırlaşan vergi yükünü taşımak zorunda olan köylü bunalım döneminde geçimini sağlamak için tefeci faizlerine borçlanmak durumunda kalmıştır (Kazgan, 2012: 69). Bu durumun etkisi köylü üzerinde uzun yıllar devam etmiştir. Ayrıca Ziraat Bankası'nın köylüyü finanse etmesinde görevini tam olarak yerine getirememesi köylünün şikâyetlerinin merkezinde olmuştur. Ahmet Hamdi Başar, Atatürk ile çıktığı yurt gezisinde köylünün şikâyetlerini şu şekilde anlatmıştır: *“Geçtiğimiz her yerde rastladığımız ortak şikâyet de Ziraat Bankası'na aitti. Ziraat bankaları köylüye borç vermiyor; çiftçi eli böğründe banka kapılarında dolaşıyor; tarlasını rehin edecek, her şeyi yapacak ama para bulamıyor”* aktaran: (Varlı, 2012: 117).

Özetleyecek olursak, bu dönemde tarım sektörü ihmal edilmiştir. Ancak sanayileşmedeki kalkınma hamleleri ile iç pazardaki tarımsal ürünlere talep artmıştır. Devletin sınırlı da olsa tarım kesimine yönelik kredi, fiyat ve ürün alım politikaları ile beraber iç talebin artışı tarımsal üretimdeki artış oranlarıyla sonuçlanmıştır. Tarımsal üretimdeki artışa rağmen çiftçinin hayat standartlarında önemli bir artış oluşmamıştır. Devletin vergi politikası, tarımsal artığa el koyabilmesi gibi yollarla kaynak aktarımı zaten yoksul olan köylünün geçimini daha da zorlaştırmıştır.

1.1.3.2.2. Sanayi

Devletçilik stratejisinin en yoğun uygulandığı alan sanayi sektörüdür. Hükümet, Türkiye ekonomisinin kalkınmasının ön koşullarından biri olan yerli üretim ve nihayetinde yerli sanayi olduğunun bilincindeydi. Bu çerçevede 1930-1939 yıllarında devlet yatırımlarına bakıldığında, %29,1'lik oranıyla sanayi sektörü birinci sıradadır (Şahin H. , 2009: 65). Sanayiye yönelik ilk endüstriyel plan Prof. Orlov ve onun Sovyet uzmanlarından oluşan ekibi tarafından yapılmış ve planın finansının bir kısmı Sovyet yardımları ile karşılanmıştır. “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” adıyla yürürlüğe giren kalkınma planı 1933-1938 yılları arasında uygulanmış ve ağırlıklı olarak üç beyazların üretimini (şeker, un ve pamuk) ve üç siyahlar olarak anılan kömür, yakıt ve demir alanlarına yoğunlaşmıştır (Alakın, 1994-1995: 93), (Takım Abdullah & Yılmaz Ensar, 2010: 553).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temel stratejisi üç madde ile açıklanabilir: “i) *hammaddesi Türkiye’de olan ve ii) ithalatı önemli yer kaplayan mamullerde (pamuklu ve yünlü dokuma, iplik, k   t, cam ürünleri), iii) ithalatı gereken ve bu nedenle Türkiye’nin dışa bağımlı olması bir savaş halinde tehlike görülen bazı stratejik malların (demir- elik, bazı kimyasal ürünler) yurt içinde  retilmesi* ” (Tezel, 2015: 362). Bir başka deyişle, ülkedeki temel ihtiyaç ürünlerinin ithal ikamesini sağlamaktır. Böylece BBYSP tekstil, demir- elik, k   t, kimya ve madencilik sektörlerinde devlet tesisleri kurmayı ve işletmeyi amaçlamıştır (Takım Abdullah & Yılmaz Ensar, 2010: 553). BBYSP kapsamındaki yatırımların çoğu Etibank ve Sümerbank çatısı içerisinde toplanmış ve 9 dalda 20 kadar işletme kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Gemlik’teki suni ipek fabrikası, Isparta’da g lyaa ı fabrikası, cam ve  i ede Paşabahçe, Zonguldak’ta seramik fabrikası, Karabük’te  imento ve demir fabrikaları,  zmit’te k   t ve selüloz fabrikası, Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya bölgelerinde pamuklu dokuma fabrikaları, Kastamonu’da kendir sanayi, Bursa’da y n ipliği fabrikası, Keçiborlu kükürt fabrikası tamamlanan projelerdir (Ya a, 1980: 85).

1930-1939 yılları, Türkiye’nin sanayileşme adına ba lattı ı kapsamlı ve ciddi adımlarını attığı yıllardır. Oyle ki, sanayinin sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızı ortalaması %10,3’tür. Bu yıllar arasında sermaye birikimi milli hasılanın ortalama %101’ini bulmuştur. 1929 yılında cari fiyatlarla milli hasılanın %9,9’unu oluşturan sanayi, 1939’a gelindiğinde %18,3’e çıkmıştır. O ncki dönemle kar ıla tırıldı ında, 1923-1929 yıllarındaki büyüme hızı atıl kapasitenin kullanımından kaynaklı olmuş, devletçi dönemde büyüme, sermaye stoklarına yapılan kaynak aktarımlarından olduğu için iki dönem arasındaki oranların farkını daha ciddi boyuta

taşımaktadır. Öyle ki Boratav, Cumhuriyet tarihindeki sanayileşmenin hiçbir zaman 1930-1939 yılları arasındaki kadar ortalama büyüme hızına ulaşmayacağını vurgulamıştır (Boratav, 2014: 71).

Sanayi sektöründeki istihdam oranları incelendiğinde, 1929 yılında bu sektörde istihdam edilenlerin oranı %6,2 iken, 1939'a gelindiğinde %8'e çıkmıştır. Sanayideki işgücü verimliliğindeki değişmelere gelindiğinde, 1948 fiyatlarıyla çalışan kişi başına düşen katma değer 1927'de 840 TL iken 1938'de 1592 TL'ye çıkmıştır. Bir başka gösterge ise Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu kapsayan işletmelerle ilgili göstergelerdir. 1932-1941 yıllarını kapsayan istatistiklere göre, kapsam alanına giren işletmelerdeki istihdam hacmi 1932-1939 yıllarında % 114 ve katma değer 1948 sabit fiyatlarıyla %232 oranında artmıştır (Tezel, 2015: 328). Sanayideki bu işgücü artışlarındaki kuşkusuz en büyük etmen devlet yatırımları olmuştur. Devlet işletmelerinde ileri teknoloji uygulanmasına özen gösterilmiş ve üretim kapasitesi küçük ölçekli özel sektör işletmeleriyle kıyaslanamayacak derecede daha etkin düzeydedir.

BBYSP kapsamında uygulanan projeler ile ülkemizde ilk planlı kalkınma programı başlatılmış oldu. Plan boyunca, ülkenin gelişmemiş bölgelerine (Kayseri, Malatya gibi) fabrikalar açılarak Anadolu ile diğer bölgeler arasındaki dengeli kalkınma amaçlanmıştır. Temel tüketim maddelerinin üretimi öncelikli olarak belirlenmiş ve ithal ikamesine dayalı üretim modeli oluşturulmuştur. Planın efektif etkileri sanayi sektöründeki ve GSMH'deki yıllara göre artış oranlarına bakıldığında anlaşılmaktadır. Kısa sürede sağlanan bu büyüme seviyesi daha önce görülmemiş bir düzeye ulaşmıştır.

1.1.3.2.3. Ticaret

1930'lu yıllarda dış ticaret politikalarının başlıcaları şu şekildedir: “i) Türkiye'nin müşterilerinden mal satın almak, ii) içeride üretilen malların ithalatını yasaklamak, iii) diğer malların ithalatını ticaret antlaşmaları çerçevesinde serbest tutmak, ivi) dış ticaret fazlası elde etmek, v) ihracat malların kalitesini iyileştirmek ve çeşitlendirmek” (Şahin H. , 2009: 70). Bu politikalar neticesinde 1920'li yıllardaki dışa bağımlılığın göstergelerinden biri olan dış ticaret açığı devletçi dönem itibarıyla ortadan kalkmıştır. 1938 yılı hariç dönem boyunca dış ticaret fazla vermiştir.

İthalatın milli gelirdeki payı 1929 yılında %14'lerden 1932-33'te %8,7'ye, 1938-39 yılında ise %6,8'e keskin bir düşüş göstermiştir. Bu keskin düşüşün en önemli etkenlerinden biri ekonominin dışa kapalı, korumacı politikasıdır. Mamul malların ithalatına konan

kısıtlamalar, gümrük tarifelerindeki artış, kambiyo rejimindeki sınırlamalar dış ticaretin korumacı niteliği almasındaki etken politikalardır. Bu dönemde dış ticaret fazlasının oluşmasında etkili olan sebeplerden biri de tarım sektöründeki gelişmelerdir. 1929 buhranıyla büyük yara alan bu sektör, buhranın kötü etkilerinin gittikçe azalmaya başladığı 1930'lu yıllarda üretim artışları ile sonuçlanmıştır. 1930'lu yıllarda da istihdamın yaklaşık dörtte üçünü, GSMH'nin ise neredeyse %50'sini oluşturan tarım sektöründeki oranlar ışığında devletçilik politikalarının başarıya ulaşmasındaki güçlü nedenlerdendir (Owen Roger & Pamuk Şevket, 1998: 21).

1930'larda ithalatın hacminde ve yapısında değişimler gözlenmiştir. Örneğin 1930'ların başında gıda malları, tekstil ürünleri ve diğer temel tüketici maddelerinin ithalatı %42'den 1938'e gelindiğinde %22'ye düşmüştür. Aksine ara malların payı aynı dönemde %33'ten %40'a, motorlu taşıt araçlarının payı ise %10'dan %23'e yükselmiştir. İthalatın hacmindeki ve yapısındaki değişim birlikte değerlendirildiğinde bu oranların ortaya çıkmasındaki itici güç temel tüketim mallarının ithalatının kısıtlanması ve sanayileşme politikalarının etkisiyle motorlu taşıtlara ve ara mallara ihtiyaç duyulmasıdır. 1930-1938 yılları arasındaki ihracat ürünlerin oranlarına baktığımızda, hububat ve bakliyatın payı % 7,7, kuru meyvelerin payı %20,4, yaprak ve tütünün payı %23,7, pamuğun payı %6,3, diğer toprak ürünler ve zeytinyağının payı %5,2, madencilik ürünlerinin payı ise %5,6'dır.⁵

Türkiye'nin dış ticaret yaptığı ülkeleri incelediğimizde birinci sırada Almanya gelmektedir. Dış ticarete görülen önemli gelişmelerden biri de Türkiye ticaretinin Nazi Almanya'sı ile olan ilişkileridir. 1932'de Almanya'nın Türkiye ihracatındaki cari değerindeki payı %15'ten 1938'de %44'e çıkmıştır. İthalatta ise 1932 yılında %25 iken 1938'e gelindiğinde ortalama %46 olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin en önemli pazar müşterilerini sırasıyla Almanya, İtalya, ABD ve İngiltere ülkeleri oluştururken bunların ihracat içerisindeki toplam payı %63'tür. İthalat yaptığı ülkeler arasında toplam %61'lik payla sırasıyla Almanya, İngiltere, İtalya ve ABD yer almaktadır. Toplam oranlara bakıldığında Almanya'nın ticaretteki egemenliği dikkat çekicidir. Bu bağımlılığın iki temel sebebi vardır: ilki Almanya'nın ihracat mallarımızı dünya fiyatlarının üzerinden fiyatlarla satın alma politikası vasıtasıyla Türkiye ile kliring hesabında açık vererek Türkiye'yi ithalat yapmaya zorlamasıdır. İkinci neden ise TL'nin diğer ulusal paralar karşısında değerinin yüksek tutulması ve Türkiye'nin serbest piyasada mal satışının güçleşmesidir (Şahin H. , 2009: 72), (Tezel, 2015: 212).

⁵ Detaylı bilgi için bkz. (Tezel, 2015), tablo 3.6

1.1.4. Yoksulluk ve Sosyal Politikanın İşlevi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında halk peşi sıra gelen savaşlardan ötürü oldukça bitkin durumdaydı. Yeni devlet hem siyasal hem de iktisadi kurumsallaştırılması için bir dizi politikalar izledi. Bu politikaların halkın yaşam koşullarında belirli bir gelişmeye sebep olup olmadığı konusunun tartişmalı olduğunu söyleyen Tezel; bunun için öncelikle kiři başına dūřen buğday, şeker, fabrika mamulü pamuklu mensucat, çimento ve birincil enerji tüketimi oranlarını incelemiřtir⁶ İnceleme sonucunda bu temel tüketim mallarının 15 yıllık süre içerisinde kiři baři tüketim düzeylerinde belirgin bir artış olmadığını saptamıştır. Belirli yıllarda olan artışların iklim koşullarındaki iyileşmelerden kaynaklandığını; genelleme yapacak olursak özellikle halkın en çok tükettiği ürün olan buğdayda kayda değer artışların gerçektelemediğini vurgular. Hatta Türkiye, 1930'lu yıllarda, sefaletin kol gezdiği Mısır ve Hindistan gibi ülkelerden bile daha düşük ortalama beslenme standartlarına sahip olduğunun altını çizmiştir (Tezel, 2015: 600, 601).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanan bir dizi gelişmeler ve Osmanlı'dan kalan miras dolayısıyla milli gelirde önemli düşüşler olmuştur. Özellikle 1929 Buhranının ekonomiye ve nüfusun %80'i köylü olan topluma büyük zarar verecektir. Buhranın yarattığı kriz ortamı ve buhran öncesi dönemde üretimdeki düşüşler hayat pahalılığına neden olacak; milli gelirin düşüşü de çalışan nüfusun ücretlerini olumsuz etkileyecektir. Söz konusu yıllarda memuriyete yeni başlayan birinin maaşı 40-50 lira, kalifiyeli işçinin 40 lira, sıra işçinin de 25 lira dolaylarında olduğu; buna karşılık ekmeğin 1 kuruş, şekerin 8 kuruş, fasulyenin 4 kuruş, zeytinyağının 8 kuruş, koyun etinin 7 kuruş, yağın 20 kuruş olduğu bir piyasada geçimin zorluğu, yoksulluğun boyutu ortadadır (Çavdar, 1983: 72), (Çavdar, 2015: 131).

Dönemin yoksulluk boyutuna kısıtlı da olsa bazı gazete ve dergilerde yer verilmiştir. Mesela "Resimli Ay" dergisinde yazılana göre: " *Dün sabah Gülhane Parkı'nın karşısındaki çeşme yalaklarının içerisinde biri hasta, biri ölü iki adam bulunmuştur. Muayene neticesinde ölüünün birinin açlıktan olduğu anlaşılmıştır. (...) Polis memurları bu adamın cesedi ile meşgul olurken diğer yalaktan bir inilti işitmişler ve burada da zavallının son demlerini yaşadığını görmüşler. (...) Ormanlarda ağaç meyvesi ile geçinen adamın hayatı daha sigortalıydı. Hiç olmazsa (...) sahip olduğu meyve ile karnını doyurur, ormanda açlıktan ölmezdi*" aktaran: (Çavdar, 1983: 74).

⁶ Bknz. Tablo 13.3 (Tezel, 2015, s. 599)

Bir başka gazete haberi çocuk yoksulluğuyla ilgilidir: *İstanbul'un kenar mahallelerindeki bazı çocuklar mektep tatili esnasında ailelerine yardım için ufak tefek sanatlarla meşgul oluyorlar. Çocuklar ızgara imal ederken günde 15-20 kuruş kazanıyor''* (Akşam, 1929).

Devletçi ekonomi yılları GSMH'de, dış ticaret oranlarında kısaca büyüme oranlarında önemli gelişmelere neden olsa da kırsal kesimdeki küçük ve orta köylülerin, kentlerde yaşayan dar gelirli işçi ve memur kesiminin hayat standartlarında kayda değer iyileşmeler gerçekleştirememiştir. Dönemin gazete haberleri bu varsayımı kanıtlar niteliktedir. Cumhuriyet gazetesinin 1 Ocak 1933 tarihli “ Hayat geçen aya nazaran daha pahalı” başlıklı haberinde, İstanbul Ticaret Odasının belirlediği geçinme indeksine göre 5 kişilik bir ailenin vasat şekilde geçinebilmesi için 134 lira 50 kuruşa ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Önceki aya nazaran fiyatlarda özellikle de yiyecek ve içecek maddelerinde fiyat artışları yaşandığını belirtmiştir (Cumhuriyet, 1933). Oysa kalifiyeli bir işçinin ve bir memurun maaşları ortalama 50-70 lira civarındadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında da gelir dağılımı arasında adaletsizlikler görülmüştür. Örneğin 1929 Buhranından en çok etkilenen kesim köylüler olmuş ve iyice yoksullaşmışlardır. Buna karşın üst tabadaki insanlar Buhranın etkilerini ya hiç hissetmemişler ya da çok az hissetmişlerdir. Bu konu hakkında Cumhuriyet gazetesinin 3 Ocak 1933 tarihli haberindeki karikatürde: “- Her akşam buhran, buhran diyip duruyor. Hangi film bu buhran?

- Hangi sinemada imiş? Ben bu filmi görmedim “

şeklinde iki kadının diyaloguna yere verilmiş ve ülkedeki gelir dağılımının adaletsizliğine dikkat çekilmiştir:

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi (3 Ocak 1933), Ankara Üniversitesi Gazeteler Veri tabanı

Son Posta gazetesinin 9 Nisan 1936 tarihli haberindeki bir karikatürde yer alan diyalog da mizahi şekilde durumun vahameti anlatılmıştır. Haber şu şekildedir:

“— Ne müthiş şey, Hasan Beyciğim!! Geçen gün Ahırkapı’da 380 kuruş için adam öldürülmüş. Dün de Kızılcahamam’da 5 kuruş için adam öldürdüler.

- Fena mı? Hayat günden güne ucuzluyor demektir!!“

Kaynak; Son Posta (9 Nisan 1936)

Yine aynı gazetenin 23 Nisan tarihinde “ Bayram Yapamayan Çocuklar” başlığıyla çıkan haberde çocuk yoksulluğunun boyutu gösterilmiş: (...) *Kadın derdini bana anlatıyor. (...) Kocası 15 sene evvel ölmüş. Şimdi 6 yaşındaki Seher para kazanıyormuş. Nasıl kazanıyor? dedim.*

- *Ölü geldiği zaman veriyorlar.*

- *Bununla mı geçiniyorsunuz?*

- *Eh işte ben de çamaşır yıkıyorum. Ama Seher benden çok kazanıyor.*

- *Ne kadar?*

- *Gün olur 10 kuruş bile alır “ (Son Posta , 1936)*

Aynı gazetenin ertesi gün yayınlanan haberi çocuk yoksulluğuna dikkat çekmeye devam ediyor. Virane bir evde yaşayan bir kadın ve tanesi 5 kuruşa çamaşır yıkayarak geçindirmek zorunda olduğu çocuklarını konu alan haber : (...)

- *Küçük çocuk hasta mı? dedim.*

- *Çok geceler aç yatıyor. Ne olacak. (...) Komşular yemek vermediği akşamlar aç yatıyoruz. (...) O kadar halsiz kuvvetsiz ki yaşayacağını hiç sanmıyorum ” (Son Posta, 1936)*

Bir sonraki gün “*Kuru fasulyeden başka yemek bilmeyen Hasan*” başlığı ile çıkan haberde babası, portakal satarak kazandığı günlük 30 kuruşla 5 çocuğunun geçimini sağlamaya çalışmaktadır. Çocuklarından biri olan Hasan okula kaydolmak istemekte ve matbaanın birine giderek bu isteğini söyler. Gazetecinin sorduğu sorulara verdiği yanıtlar ise içler acısıdır:

“ – Siz yemek yemez misiniz?

- Biz ekmek yeriz.

- Sade ekmek mi?

- Ekmekten başka ne yenir ki?

- Sen yemek bilmez misin?

- Bilirim. Fasulye

- Başka yemek yok mudur?

- Yoktur! “ (Son Posta, 1936)

O yıllarda sağlık hizmetleri ve eğitim olanaklarından özellikle kırsal bölgeler oldukça yoksundur. Ülkede hastanelerdeki yatak sayısı yaklaşık 1200 adet, bu yatakların %70'i ise İstanbul'da bulunmaktadır (Tezel, 2015: 156), (Buğra, 2015: 120). O yıllarda ortalama yaşam süresi ise 32 yıldır (Çavdar, 2002: 192). Halkın ilaçlara ulaşımı ise hiç de kolay değildir. Bu konu hakkında Cumhuriyet gazetesinin haberine göre: “ (...) Evet! Hasta olmaya gelmiyor. İlaçlar ateş pahası. (...) İlaç pahalılığında telaşa düşmekte haklıyız. Zira hastalık, içerisi kaloriferle ısıtılmış, çift pencereci apartmanlara güç girer. (...) Fakat, kaplamaları çürümüş, kırık camlı, mangalla ısınan evlerin en teklifsiz misafiridir. (...) Bundan dolaydır ki müşterisi zenginlerden ziyade fakirler olan ilaç sudan ucuz satılmalıdır“ (Cumhuriyet, 1933). Eğitimdeki durum ise sağlık koşullarından daha da vahimdir. 1927'de %8, 1933 yılında ise harf inkılabının da katkısıyla okur-yazar oranı %21'dir. İlkokul çağındaki çocukların üçte biri okuma fırsatı bulamamakta, özellikle köylerde devamsızlık ve okulu terk etme sayıları oldukça yüksektir. Nüfusu az çok sayıdaki köylerde okul dahi bulunmamaktadır (Şahin M. , 2016).

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yaşam şartları karşısında devletin aldığı sosyal politika önlemleri oldukça sınırlıdır. Bu dönemde sosyal politika uygulamaları kendine özgü nitelikler taşımaktadır. Her şeyden önce Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Türkiye'de işçi sınıfı gelişmemiş, burjuvazi cılız kalmış ve totaliter devlet anlayışı devam etmektedir. Osmanlı mirasının karakteristik özellikleri kapitalizmin gecikmesine neden olmuştur. Osmanlı'da mülkiyet hakkının önemli ölçüde devlete ait olması, sınıf sisteminin karmaşık yapıda olması, güçlü bir merkezi devlet örgütlenmesinin bulunması, lonca sisteminin dirençlere karşı kapalı oluşu, müsadere usulü, vakıf sayısının çokluğu gibi karakteristikler Osmanlı'da kapitalizmin gecikmesinin nedenlerindendir. Bu iç mekanizmalar sermaye birikiminin üretime dönüşümü

önünde engel teşkil etmiştir (Özyüksel, 2007: 204-208). Ekonomide tarımın hâkim rolü, sanayileşmenin cılız kalması, iş gücünün ezici çoğunluğunun tarım sektöründe istihdam edilmesi, geleneksel toplumsal ilişkiler ve paternalist devlet anlayışı gibi sebepler işçi sınıfının gecikmesine neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'dan alınan bu miras doğrultusunda devleti sosyal politika anlamında zorlayan bir emek hareketine rastlanmamış, dolayısıyla sosyal politika, sınıfların bir araya gelerek oluşturduğu sosyal bir uzlaşmanın neticesinde değil, hükümetin tek taraflı inisiyatifi doğrultusunda gelişmiştir. Öte yandan Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında; sanayileşme, üretimin arttırılması, dış ticaret dengesinin sağlanması gibi devletin kalkındırma ve kurumsallaştırma çabalarının ön planda tutulması sebebiyle sosyal politika geri planda kalmıştır (Şenkal, 2016: 201).

Cumhuriyet kadrosu siyasi bağımsızlık kadar iktisadi bağımsızlığın da bir ülkenin olmazsa olmaz şartı olarak görmüştür. Cumhuriyet ilan edilmeden önce milli iktisat programı belirlemek için İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve kongreye işçi, tüccar, çiftçi ve sanayi erbabı tarafları davet edilmiştir. Bu açıdan İzmir İktisat Kongresi milli iktisat anlayışı doğrultusunda izlenecek politikaların düzenlenmesi amacıyla düzenlenen ve ilk sosyal diyalog uzlaşısı arayışı olarak nitelendirilebilecek kongre özelliğini taşımıştır (Şişman, 2017: 7). İzmir İktisat Kongresi'nin liberal eksenli kararları 1920'li yılların sonuna kadar etkili olacak ve bunun doğal sonucu olarak da sosyal politika alanında bu kararlar belirleyici konumdadır. İşçi grubu temsilcileri; sendika hakkı, 8 saatlik çalışma süresi, gece çalıştırma koşulları, çocuk işçi çalıştırma yaşı ve çalışabileceği işler, asgari ücret, işçi bayramı, kadın işçilerin doğum izni, maden ocaklarında kadın işçilerin çalıştırılmaması, fazla mesai, hafta tatili, yıllık ücretli izin, işçi sigortaları, maden ocaklarında çalışan işçilerin şartlarının iyileştirilmesi (Ökçün, 1997: 358-363) gibi belli başlı taleplerde bulunmuşlar ve bu taleplerin bir kısmı kabul edilirken, hafta tatili ücreti, yıllık ücretli izin, çalışmayacak durumda olan işçilere işverence ödenecek tazminat, iş kazası geçiren işçilerin işverence hayat boyu güvenceye alınması gibi konular ise diğer üç tarafın reddi üzerine kabul edilmemiştir (Çelik A. , 2014: 212). Kongre'de tüccar, çiftçi ve sanayi erbabının taleplerin neredeyse tamamı kabul edilmişken, işçi grubunun istekleri kâğıt üzerinde kalmış (Çavdar, 2002: 164) yahut çok sonra esasların bir kısmı kabul edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 1921 yılında kabul edilmiştir. Olağanüstü koşulların ürünü olan bu anayasa, devletin kuruluş ve işleyişini örgütlemekten öteye gidememiş, devletin hukuksal sistemini, demokratik hak ve özgürlükler konularını ele alınmamıştır. 1924 yılında daha kapsamlı bir anayasa olarak karşımıza çıkan 1924 Anayasası, Cumhuriyet'in ilk sistemli anayasası olarak kabul edilir. 1924 Anayasası, bir

bütün olarak düşünülduğünde bireyci ve doğal hukukçu tavrıyla temel kişi hak ve özgürlüklerini belirlemiş, özel mülkiyet konusuna değinmiş; ancak sosyal hakları içermemektedir (Talas, 1992: 64). Anayasa'nın 2.maddesinde Türkiye Devleti'nin “*cumhuriyetçi*”, “*milliyetçi*”, “*halkçı*” “*devletçi*” ve “*devrimci*” (1924 Anayasası) ilkelerine yer verilmiştir. Talas; halkçılık, devrimcilik ve devletçilik ilkelerinin nitelikleri bakımından devleti sosyal devlete götürecek temel ilke olarak yorumlamıştır. Ayrıca Anayasa'nın 70. Maddesinde yer alan çalışma hakkı ve toplantı, dernek kurma haklarının da (1924 Anayasası) sosyal devlet çizgisinin oluşmasında önemli olduğunu savunmaktadır (Talas, 1992: 64). Makal ise anayasanın 2. Maddesinde yer alan bu üç ilkenin anayasaya 1937'deki değişikliklerle girdiğini belirtmekte ve çalışma hakkı kavramının kimsenin baskısına maruz kalmadan istediği işi yapabilme serbesti yani çalışma özgürlüğü bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Nihayetinde 1924 Anayasası'nın net bir şekilde ekonomik ve sosyal hakları içerdiğini söylemenin zor olduğuna dikkat çeker (Makal A. , 1999: 331,332).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkartılan 1924 tarihli Hafta Tatili Kanunu, yürürlükte olmasına rağmen kapsamlı bir düzenleme yapamamış ve çalışma hayatına dönük sosyal politika uygulamalarında yetersiz kalmıştır (Deniz, 2012: 252). Kanun, resmi dairelerde, sanayi ve ticari özel kurumlarda çalışanlara haftada 1 gün izin hakkı tanınmıştır (Dilik, 1985: 97). Yasada hafta tatilinin ücretli olup olmadığına dair herhangi bir kesin hüküm olmadığı için işverenlerce tatil izinleri ücretsiz kullandırılmaya açıktır. Kapsamı bakımından herhangi bir coğrafi bölge sınırlamasına tabi tutulmamasına karşın, yerleşim birimleri bakımından 10.000 ve daha fazla nüfuslu birimlerde geçerli olacağına karar verilmiştir. O dönemde Türkiye nüfusunun düşük seviyelerde olduğunu göz önüne alınırsa bu önemli bir sınırlamadır (Makal A. , 1999: 334).

1924 Anayasası'nın kabulünden bir yıl sonra çıkarılan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Yasası ile anayasada tanınan hak ve özgürlükler sekteye uğramış ve Çavdar'ın deyiimiyle olağanüstü “*sus yasası*” olarak Cumhuriyet'in ilk sıkıyönetimi ilan edilmiştir. Takrir-i Sükûn ile muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet, dernekler, muhalif gazeteler ve dergiler, sendikalar kapatılmıştır (Çavdar, 2002: 169). Yasanın olanaklı kıldığı yetkiye dayanarak CHP bu tarihten itibaren 20 yıl boyunca işçileri kendi çatısı altında örgütlemiş veya tamamen örgütsüz bırakmıştır (Çelik A. , 2014: 214). Yasa olağanüstü yetkileriyle çalışma ilişkilerine ve özgürlüklere darbe niteliğindedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen hukuk reformlarının en önemlilerinden biri olarak anılan 1926 tarihli Borçlar Kanunu, çalışma hayatına yönelik doğrudan düzenlemelerde bulunmasa da bireysel çalışma ilişkileri açısından önemli bir belge

niteliğindedir (Delican, 2006: 8). Borçlar Kanunu, hizmet akdine ilişkin düzenlemeler getirmiş olsa da çalışma hayatına ilişkin bütünsel bir hukuk metni çerçevesinde değildir. Sınıf bilincinin yeterince gelişemediği, sanayileşmenin cılız olduğu dönemde çıkarılan Borçlar Kanunu'nda da sendika ve grev hakkına yönelik kısıtlayıcı hükümler korunmuştur (Dereli, 2018).

1929 Buhranının yarattığı etkileri yok etmek, ekonomide ve toplumsal alanda refah seviyesine ulaşmak, ülkede cılız olan sanayileşmeyi kaldırmak ve dış ticaretteki açıkları gidermek gibi amaçlar doğrultusunda, 1930 yıllar devletçi politikaların uygulandığı yıllardır. Bu yıllarda bizzat devlet tarafından fabrikalar kurulmuş, devletleştirmeler yapılmış ve bu kuruluşların faaliyet alanları devletçe denetlenmiştir. Cumhuriyet döneminin en önemli kanunlarından olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 1930 yılında yürürlüğe girmiş ve kadınların, çocukların çalışma şartlarına ilişkin düzenlemeler içermesiyle birlikte kısmen kapsamlı bir sosyal politika tedbirleri olarak nitelendirilebilir (Şişman, 2017: 9). Kanunun 1. Maddesine göre : *“Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindendir”* (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1930) şeklinde belirtilmiş, sağlık alanındaki düzenlemelerin devlet tarafından yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Yasanın çıktığı yıl kendine özgü koşullar çerçevesinde değerlendirildiğinde yasanın önemi anlaşılmaktadır. 1923 yılı itibariyle hekim sayısı sadece 554 olmak üzere toplam sağlık personeli sayısı sadece 1655'tir. Toplam nüfusun %50'si sıtmaydı ve verem gibi hastalıklar oldukça yaygın durumdadır. 1925 yılında Güney ve Güneydoğu'da yaşayanların %70'i tharom denilen hastalığa yakalanmıştı (Özkan, 1982: 93-95). Söz konusu yasa, salgın hastalıklara ve yetersiz sağlık imkânlarına karşılık halk sağlığını koruyucu tedbirler almayı amaçladığından dolayı çalışma ilişkileri açısından dolaylı nitelik taşımaktadır (Makal A. , 1999: 343).

Hafta tatili ve genel tatilleri belirleyen 1935 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu ile ülkedeki tatil karmaşıklığı büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Cuma günü olan hafta tatili Pazar gününe alınmıştır (Deniz, 2012: 258). Cumhuriyet'in ilk yıllarında çalışma hayatını ve sosyal politikaya ilişkin sınırlı kanunların çıkarılmasına rağmen, dönemin en önemli sosyal politika düzenlemesi 3008 sayılı İş Yasası'dır (Çelik A. , 2014: 214). 1936 yılında kanunlaşmış ve 1937 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiş olan 3008 sayılı İş Kanunu, her şeyden önce toplum yararına uygun çalışma koşullarının oluşturulması amacıyla çıkartılmıştır. Kalkınma planları ve sanayi teşvikleriyle gittikçe artan sanayileşme oranları ve işçi sayıları karşısında devlet bir taraftan işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi öte yandan da kalkınmayı engelleyecek sınıf

çatışmamasının çıkmaması için uyuşmazlıkların çözülmesine müdahalede bulunmayı ulus çıkarlarına uygun görmüştür. Bu açıdan grev ve lokavt yasağı 3008 sayılı kanunda da yer almıştır (Nuri Çelik, Nurşen Caniklioğlu, Talat Canbolat, 2015: 10). Bu kanun, çalışma ilişkileri ve sosyal politika anlamında o tarihe kadar sistematik anlamda ele alınan ve bazı düzenlemeler getiren ilk çalışma yasasıdır. Ancak, sendika, grev ve lokavt gibi konuları tanımamasıyla beraber ülkedeki tüm çalışanları da kapsamamaktadır. İşçiler arasında tarım iş kolu ve beden-fikir işçisi ayrımı yaparak fikir işçilerini kapsam dışı bırakmıştır (Ekin, 1986: 42). Bireysel iş ilişkileri bağlamında “koruyucu”, toplu iş ilişkileri anlamında “otoriter” olan bu iş kanunu kuşkusuz dönemin zihniyetiyle yakından ilgilidir. Dönemde bir sınıf bilinci ve sınıf çatışması ortamının olmadığı ve devletçi politikaların egemen olduğu zamanda yürürlüğe konan İş Kanunu devlet paternalizmi ile de bağdaştırılabilir (Çelik A. , 2010: 84).

1936 İş Kanunu, yasaklayıcı kanunlarına ve eksiklerine rağmen Türkiye sosyal politika tarihinde önemli ve ileri ki dönemler için ışık tutacak belge niteliğindedir. Önceki yasalarla karşılaştırıldığında, ele aldığı konular ve kapsamlı hükümleriyle sistematik bir yasa özelliğindedir. Önceki dönemlerde ağırlıklı olarak işverenlerin inisiyatifine bırakılan çalışma koşulları, 3008 sayılı kanun ile hukuki güvenceye sahip olmuştur. Çalışma süreleri, kadın ve çocuk işçileri koruyucu hükümleri, iş sağlığı ve güvenliği konusundaki kuralları, Sosyal Sigortaların temel prensipleri, İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun kamu hizmeti kapsamına alınması gibi maddeler sosyal politika anlamında azımsanamayacak ölçüde önem arz etmektedir (Güzel, 1986: 218).

1936 İş Kanunu’nun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren devletin ekonomi ve sosyal alandaki müdahalesi iyice artmış ve bu durum hukuksal alanı da etkilemiştir. Ceza Kanunu’nun işçi dernek ve kurumlarının kurulması, faaliyette bulunmasına ilişkin yaptırımları 141. Ve 142. Maddelerince ağırlaştırılmış, daha da ötesinde 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulamayacağı hükmü kabul edilerek sendikaların kurulması yasaklanmıştır (Nuri Çelik, Nurşen Caniklioğlu, Talat Canbolat, 2015: 11). Böylece işçiyi korumayı hedefleyen kanunlar zamanla rejimin bekasını korumaya dönüşmüştür (Makal A. , 1999: 187).

Nüfusun ezici çoğunluğunun tarım sektöründe istihdam edilmesi ve köylerde yaşaması hükümeti bu alanda tedbirler almaya itmiştir. 1929 buhranının tarım fiyatları üzerindeki düşürücü etkisi, 1932 yılında meydana gelen elverişsiz iklim şartları çiftçileri derinden etkilemiş ve üretimi düşürmüştür. Hükümet çiftçilere destek olmak amacıyla 1932 yılında buğday fiyatlarını desteklemiş ve Ziraat Bankası çatısında bir fon kurularak çiftçinin gelirinin

düzeltilmesi amaçlanmıştır. 1935 yılında Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ile Tarım Kredi Kooperatifleri kurularak çiftçinin ürünlerini düşük fiyattan alınmasının engellenmesi ve tefecilere borçlanmasının önüne geçilmek istenmiştir. 1938 yılında benzer amaçla Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. Diğer yandan köylüyü toprak sahibi yapmak ve geçimini sağlayacak temel kazanca sahip olabilmesi için 1934 yılında İskân Kanunu çıkartılmıştır (Dilik, 1985: 101,102).

1.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Türkiye II. Dünya Savaşı yıllarında, savaşa katılmamış olsa da savaşılan ülkelerin ağır baskılarına maruz kalmıştır. Pamuk'un deyimiyle Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda “ silahlı tarafsızlık” politikası izlemiş, ülkeyi sıcak savaşın yıkımından korumuş; ancak savaş ekonomisi koşullarının dışında tutamamıştır (Pamuk, 2016: 199). Daha Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış ve ülkeyi yeni yeni kalkındırma sürecine girmiş olan Türkiye, savaş baskısı nedeniyle ordunun donatılması ve 1930'larda zaten kısıtlanmış olan ithalatın savaş ile yarı yarıya inmesi ekonomiyi kötü etkilemiştir. Savaş boyunca yetişkin nüfusun askere alınması üretimde düşüşlere yol açmış, 1930'larda başlatılan kalkınma programları kesintiye uğramıştır (Boratav, 2014: 81).

Türkiye bu dönemde savaşın açtığı ekonomik ve sosyal yaraların önüne geçme gayretinde olmuş ve savaş ekonomisi politikaları izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı yılları, tarım ve sanayideki üretim düşüşlerin ve dış ticaretteki olumsuzlukların iktisadi alana yansımısıyla “ Kıtık Yılları” dönemi olarak anılmaktadır. Kıtık yıllarında üretim neredeyse durma noktasına gelmiş, iâşe sıkıntısı başlamış, fiyatlar birkaç kat artmış, tüketim malları karaborsaya düşmüş, işsizlik son derece yüksek seviyelere çıkmıştır. Kıtık yıllarındaki olumsuz durumları giderebilmek için hükümet ekmek karnesi, Varlık Vergisi, fiyatlarda kısıtlama, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin müdahalesi gibi belli başlı politikalara başvurmuş, ancak bunlar da sorun çözmede yetersiz kalmıştır. Kıtık yılları halkın sefaletin zirveye ulaştığı yıllardır (Şenkal, 2016: 198).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında meydana gelen sefalet, kıtlık, işsizlik gibi nedenler hükümete karşı muhalefetin yükseldiği yıllar olmuştur. Özellikle Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu büyük toprak sahiplerini rahatsız etmiş ve birkaç yıl sonra kurulacak Demokrat Parti'nin zeminini hazırlamıştır (Şahin H. , 2009: 85). Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı yıllarının iktisadi ve sosyal boyutları üzerinde durulacaktır.

1.2.1. Savaşın Ekonomi Üzerinde Yarattığı Değişiklikler

Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında sıcak savaşa girmemiş olsa da savaş ekonomisi koşullarını derinden hissetmiştir. Savaşın ekonomi üzerindeki ilk etkisi dış ticarete gözlenmiştir. Savaş nedeniyle uluslararası ticaret sekteye uğramış, tarafsız kalmayı tercih eden ülkelere savaşan ülkeler mallarını ihraç etmemiştir. Aynı zamanda ihracatta da düşüşler meydana gelmiştir. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı yılları tarafsız ülke konumunda olan Türkiye'nin ithalat ve ihracatının durgunlaşmasına neden olmuştur (Metinsoy, 2007: 53).

Bu yıllarda Türkiye'nin ihracatı 1948 fiyatlarıyla 1938'de 724 milyon TL'den 1944 yılında 277 milyon TL'ye düşmüştür. Yine 1948 fiyatlarıyla ihracatın GSYH'ye oranı 1929-1938 yılları arasında 0,09 oranında olmasına karşın 1939-1949 yıllarında 0,05 oranındadır. 1945 yılında yeniden yükselmeye başlayan ihracat 1950 yılı dâhil 1938 yılındaki ihracat değerlerine ulaşamayacaktır. İthalat ise 1948 yılı fiyatlarıyla 1938 yılında 850 milyon TL iken 1941 yılında 593TL'lik bir azalma göstererek 257 milyon TL olarak gözlenmiştir. İthalatın GSYH'ye oranı ise 1939-1946 yılları arasında 0.05'tir (Tezel, 2015: 139,140).

İthalatın yarı yarıya daralması ülkedeki sanayi üretimini olumsuz etkilemiştir. Sanayide kullanılan makinelerin ve bazı hammaddelerin ithalatındaki daralma, ülkede bu ithal malların teminini zorlaştırdığı için fabrikalar çoğu kez işleyemez duruma gelmiştir. Neticesinde ülkede mal kıtlığı yaşanmış ve fiyatlar genel seviyesi günden güne yükselmiştir (Bülbül, 2005: 15). İthal fiyatlar karşısında hükümet çareyi 1940, 1941 yıllarında gümrük tarifeleri oranlarını yükseltmekte bulmuştur. Gümrük vergisi gelirinin ithalat değerine oranı 1940'ta 0,28'e düşmüşken 1941'de 0,33'e yükselmiştir. Ancak Refik Saydam hükümeti 1942 yılının ortalarına doğru ithal malların gümrük vergilerini düşürme politikasına gitmiş ve gümrük vergisi gelirleri 1944 yılında 0,12'ye inmiştir. Tezel bu durumun, mal kıtlığı ve enflasyonun hayli yüksek olduğu bir ortamda yanlış bir tercih olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, nominal gümrük oranları savaştan önceki düzeyde tutulsa dahi ticaret kazançlarının bir kısmı kamu maliyesine aktarılmış; böylece enflasyon bir nebze de olsa azaltılabilmıştır (Tezel, 2015: 213, 214).

Savaş süreci boyunca sanayi sektörünü ihtiyacı olduğu araç-gereçleri bulamaması, donanımlarının yetersiz kalması, yeni üretim birimlerini kurmak veya mevcut olan birimlerin geliştirilmesi için gerekli ekipmanların ve işgücünün sağlanamaması nedeniyle sekteye uğramıştır. Sanayi sektörünün geri planda kalmasının önemli bir nedeni de bütçe içerisinde savunma masraflarının artmış olmasıdır. 1942 yılında savunma harcamaları genel bütçenin %66'sını oluşturmuştur (Metinsoy, 2007: 55). Sanayinin GSMH içerisindeki payı 1938 yılında

343,5 milyon TL iken, 1942 yılında 311,5 milyon TL'ye gerilemiş ve savaş dönemi sonunda sanayi sektörünün GSMH'deki oranı %22,3 oranında düşüş göstermiştir (Şahin H. , 2009: 86).

Savaş yıllarında dünyada ilan edilen seferberlik hareketleri Türkiye'de de kısmen uygulanmış ve 1 milyona yakın genç nüfus silah altına alınmıştır. Silah altına alınmış bu nüfusun çalışma çağında olması Türkiye'de öncelikle tarım sektörünü olumsuz etkilemiştir (Şenkal, 2016: 200). Türkiye'de 1930'lu yıllardaki sanayinin temel karakteristiğine baktığımızda tarımsal ürünlerin hâkim olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla tarımdaki düşüş sanayi sektörü için hammadde kıtlığına neden olacak ve bu durum da sanayi sektörünü olumsuz etkileyecektir.

Savaş sırasında, üretimin düşmesi, işgücü kıtlığı, ithalattaki daralma, enflasyon, savunma harcamalarının artması gibi sebeplerle milli gelir oranında önemli azalışlar meydana gelmiştir. 1940 yılında 33.684 milyon TL olan GSMH, 1945 yılında 23.128 milyon TL değerine gerilemiş ve % 33,1'lik bir azalma meydana gelmiştir. Kişi başına düşen milli gelir ise 1940 yılında 1901 TL iken 1945 yılında 1222TL olarak % 39,7 oranında düşmüştür (Yaşa, 1980: 89). Bu durum kuşkusuz halkın üzerinde büyük bir yük oluşturacaktır. Kişi başına düşen milli gelirin %33'lük oranda azalması halkın gelir seviyesinde düşümlere neden olacak, piyasadaki fiyatların yükselmesi, temel malların karaborsaya yükselmesi gibi durumlarla da karşılaşınca halk sefaletle burun buruna kalacaktır.

Savaş Türkiye ekonomisi üzerinde hayat pahalılığına neden olmuş, ancak bu pahalılıktan toplumun üst kesimleri rant etme çabalarına girmişlerdir. Savaşın yansımaları nedeniyle gittikçe yükselen fiyatlardan kâr etmek isteyen üst kesim savaşın hayat pahalılığını işçi, memur, köylü kısaca yoksul veya orta-alt sınıfa yansıtmıştır. Kısıtlı olan üretim sonucunda malların karaborsaya düşmesi, halkın en temel tüketim maddesi olan ekmeğe dahi ulaşmasında sıkıntı yaratmış ve ülkede genel bir iâşe sorunu baş göstermiştir (Metinsoy, 2007: 66). Hükümet iâşe sorununu çözebilmek için temel gıda maddelerinin ihracatını ve toptan satışını yasaklamış, ekme karnesi uygulaması başlatılmış, bazı ürünlerin el altından satışını engellemek için Halk Dağıtım Birlikleri kurulmuş, Milli Koruma Kanunu çıkartılmış ve fiyat kontrolleri devletçe sağlanmıştır (Özkan M.Selçuk & Temizer Abidin , 2009: 322-324).

1942 yılında devlete kaynak aktarımı sağlamak, enflasyonu frenlemek ve karaborsacılığı önlemek amacıyla Varlık Vergisi uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Varlık vergisi, ticaret burjuvazisinden ve yüksek gelirli kesimlerden alınan bir vergi özelliğindedir. Hükümet, halk üzerindeki fiyat baskısını azaltarak kaynakların dengeli dağıtımını amaçladığı bu vergi, zengin çevrelerin hoşnutsuzluğuna sebep olmuş ve ileriki dönemde yeni bir sınıf

oluşturarak CHP'ye karşı muhalefet sesleri yükselecektir (Oran, 2013: 392). Tablo 8'de verilen veriler İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı baskıyı özetleyecek niteliktedir:

Tablo 8: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	Para Arzı (milyon dolar)	İthalat (milyon \$)	İhracat (milyon \$)	Dış Ticaret Açığı (\$)	Dış Ticaret Hacmi (\$)
1939	6,9	4,8	308	99,6	99,6	7,1	191,2
1940	-4,9	22,7	433,8	50	80,9	30,9	130,9
1941	-10,3	40,7	543,5	55,3	91,1	35,8	146,4
1942	5,6	92,1	765,5	112,9	126,1	13,2	239
1943	-9,8	74	833,7	155,3	196,7	35,8	352
1944	-5,1	22,8	994,5	126,2	177,9	51,7	304,1
1945	-15,3	54,1	918,6	97	168,3	71,3	265,3

Kaynak: Abdullah Takım, Ramazan Arslan (2012), İktisat Politikalarında Zorunlu Borçlanmadan Zorunlu Tasarrufa: Varlık Vergisi Tartışmaları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, s.221

Bu dönemde enflasyon 1943 yılına kadar sürekli artış göstermiş, 1944 yılında düşüş yakalamış ancak 1945 yılında yeniden yükselişe geçmiştir. Büyüme oranları ise 1939 yılından itibaren devamlı olarak azalmıştır. Bu durum doğrudan halka yansımış ve işçi, köylü, memur olmak üzere halkın tüm kesimleri olumsuz ekonomik şartlardan nasibini almıştır.

1.2.2. Savaşın Kırsal Alana Yansıması ve Tarım Politikaları

İkinci Dünya Savaşı'na girilmemesine rağmen, tarımsal üretimde önemli düşüşler meydana gelmiştir. Savaş dönemi boyunca çift hayvanlarının bir kısmına ordunun el koyması, ordunun büyümesi sonucu gıda ihtiyacının artması, ülkenin üretici nüfusunun silah altına alınması gibi nedenler üretimdeki düşüşlerin sebeplerini oluşturmuştur. Genel üretim düzeyindeki ilk ciddi düşüş 1941 yılında meydana gelmiş ve 1938-39 yıllarındaki üretim seviyesinin yaklaşık %12 gerisinde kalmıştır. 1945 yılı tarımsal ürün üretimi 1938-39 yılı istatistiklerinin %34 gerisinde kalarak en düşük düzeye ulaşmıştır (Pamuk, 2012: 184-186).

Özellikle savaş sırasında buğday sıkıntısı yaşanmıştır. Ülkedeki buğday üretimi 1940 yılında 4.067,950 ton iken 1945 yılında 2.189,000 tona kadar gerilemiştir (Çavdar, 2002: 351). Üretimin azalmasının yanında, devlet başta buğday ve pamuk olmak üzere tarım ürünlerinin fiyatları köylünün satın almak zorunda kaldığı ürünlerin fiyatlarından daha düşük seviyede tutulunca bu durum küçük köylüyü sarsmıştır (Metinsoy, 2007: 135). Savaş boyunca ipe sıkıntısı nedeniyle buğdayın kırsaldaki üreticiden kent ekonomisine doğru bir kaynak aktarımı

söz konusu olmuştur (Pamuk, 2016: 208). Savaşın olumsuz koşullarını ortadan kaldırmak amacıyla devletin kırsal nüfustan talepleri; vergiler, emek yükümlülükleri ve tarımsal üretime el koyma şeklinde gerçekleşmiştir (Pamuk, 2012: 189). Milli Koruma Kanunu kapsamında tarım ürünlerine düşük fiyattan el koyma politikasına giden devlet bu şekilde kentlerin beslenmesini sağlamayı, enflasyonist ortamı gidermeyi amaçlamıştır (Boratav, 2014: 83). Hükümet yine MKK kapsamının 37. maddesi uyarınca, ziraatta çalışabilecek her vatandaşı çalıştırabilir ve zirai işletmelerinde onaylanan ihtiyaca ve uygun görülen ücrete göre çalıştırılabileceğine karar verilmiştir (İnci, 2013: 277). İş Yükümlülüğü uygulaması, hükümetin gittikçe katılaştıran uygulamalarının yansıması olmuş ve çalışma süresinin uzatılmasının yanı sıra ücret sınırlaması gibi işgücünü denetleyen hükümleri (Boratav, 2014: 84) ile kırsal nüfus çalışanlarının üzerinde baskı oluşturmuştur.

1940 yılında aslında hububat için iyi bir yıl olmasına karşın, Toprak Mahsulleri Ofisi stoklarını yeterince dolduramamış ve iâşe problemleri büyümeye başlamıştır. Hükümet buna engel olmak amacıyla, MKK kapsamında hububata el koyma kararı almıştır. Üreticiler, ellerinde bulunan buğday ve çavdar miktarlarını devlete bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Böylece devlet, ürünlerin ne kadarının iâşe ürünü için kullanılabileceğini tespit etmeyi amaçlamıştır (İnci, 2013: 279).

Devletin hububata el koyma uygulaması, çiftçilerin ürün kaçırmasına, TMO memurlarını rüşvetçiliğe itmiştir. Ürünlerini kaçıran büyük çiftçiler hububatlarını karaborsaya sokarak kıtlık yıllarından rant elde etmek istemişler, savaşın faturası yine küçük ve orta ölçekli çiftçiye kesilmiştir. Bu durumlar karşısında hükümet, uygulamalarını biraz daha esneterek üreticinin ürettiği ürünün %25'ini devlet makul bir fiyattan almaya karar vermiş ve bu miktar ödenmeden hububatın satışı yasaklanmıştır (Yalçın O. , 2012: 323). Ülkedeki iâşe sorununun çözülmesi amacıyla yapılan bu uygulama da küçük ve orta ölçekli köylünün yükünü arttırmıştır. Hükümet tarafından tarımsal ürünlere düşük fiyattan zorla el konulması, küçük ve orta ölçekli köylünün artık miktarını bitirmiş, büyük üreticinin ise sadece azaltmıştır (Metinsoy, 2007: 136).

Savaş yıllarında iâşe sorununu ve finansmanı sağlamak amacıyla köylü üzerine yüklenen politikalardan bir diğeri de 1943 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisi'dir. Toprak Mahsulleri Vergisi gereğince, Türkiye'de yetiştirilen çeşitli tarım ürünleri ve ipek kozası üzerinde devletin tarımsal ürünlerin belirli bir yüzdesine doğrudan el koyması, geri kalanının ise vergilendirmeye tabi tutulmasına karar verilmiştir. Kanun, hububat ve bakliyat ürünleri için %8, diğer ürünler için %12'lik kısmının vergi olarak ödenmesini belirlemiştir (Akman Şefik Taylan & Akman Solak İnci , 2011: 82, 83). TMV de hükümetin iâşe sorunu için aldığı diğer

tedbirler gibi küçük ve orta ölçekli köylünün üzerine büyük yük bindirmiş ve adeta 1925 yılında kaldırılan aşarın farklı bir versiyonunu oluşturmuştur.

1.2.3. Savaş Yıllarında Yoksulluk

Türkiye, savaşa girmemesine rağmen savaşın sancıları, sosyal hayatın hemen her kesiminde hissedilmiştir. Daha savaşın başladığı ilk yıllarda mallarda stoklamalar yapılmış, genç nüfusun silah altına alınması tarımsal üretimde azalma yaratmış, ithalatın neredeyse yarı yarıya inmesi sanayi sektöründe olumsuzluklara sebep olmuş, devlet bütçe giderlerinin %66'lık kısmı ordunun ihtiyacına ayrılmış ve nihayetinde ülke ekonomik olarak durgunluk yaşamıştır. Savaşın olağanüstü koşullarında ortaya çıkan iâşe sorunu geniş halk kitlesi arasında büyük kıtlıklara sebep olmuş, şehirlerde insanlar en temel tüketim maddesi olan ekmeği dahi bulamaz hale gelmiştir. İâşe sorunu karşısında alınan önlemler ise köylünün omuzlarında büyük yük oluşturmuş, Milli Koruma Kanunu kapsamında devlet tarımsal ürünlere sıkı denetimler getirmiş, küçük ve orta ölçekli köylünün pazarlanabilir ürününe devletçe el konulduğu için köylü geçim sıkıntısına düşmüştür.

Üretimin düşmesi sonucu ülkede baş gösteren iâşe kıtlığı fiyatların yükselmesine neden olmuş ve ülkede hayat pahalılığı günden güne artmıştır. Akşam Gazetesi'nin 24 Eylül 1943 tarihli haberine göre: *“Son günlerde yiyecek fiyatlarında yeniden bir yükseliş başladı. Hemen herkes bundan bahsediyor ve şikâyetlerde bulunuyor. Dünkü Vatan gazetesi bu münasebetle diyor ki: «Bu sene mahsul bol. Anadolu’da, hattâ burnumuzun dibinde Trakya’da buğdayın kilosu 25 kuruşa satılıyor, İstanbul’da buğday değil, bulgur, makama, hattâ un dahi bulamıyoruz. Bunlara rastlıyorsak kaçak olarak İstanbul’a getirilmiş ve kara borsada birkaç misli fiyatla satılmaya bağlanmış. (...) İstanbul’a yiyecek maddesi gelmiyor, geliyorsa da fiyatları yükseliyor. (...) Zeytinyağının fiyatı 225 kuruşa kadar yükseldi”* (Akşam, Hayat Pahalılığı, 1943).

Özellikle kentlerde meydana gelen iâşe kıtlığı temel malların karne ile dağıtılması uygulaması ile çözülmek istenmiştir. Ancak karne uygulamasında olan ekmeğin düşük kalitededir. Kömür de karne uygulaması ile dağıtılmakta; ancak Zonguldak başta olmak üzere diğer maden ocaklarında işçiler İş Yükümlülüğü altında adeta angarya temelinde çalıştırılmaktadır (Çavdar, 2015: 150). Ekmeğin karne ile tedarik etmek zorunda kalak halk, ekmeğin tadından ve gramajından memnuniyetsizdir. Halk, ekmeğin içeriğinin devamlı değiştirilmesi, su ile şişirilmesi gibi fırıncıların hileleri yüzünden, karne ile aldığı ekmeği dahi yiyemez hale gelmiştir. Örneğin Tan Gazetesi'nin haberine göre, ekmeğin içerisinde taş, kum,

yonga parçası gibi maddeler çıktığı belirtilmiştir (Metinsoy, 2007: 117). Yine 19 Eylül 1943 tarihli Akşam gazetesi haberindeki bir karikatürde, ekmeğin yuvarlak şekle dönüştürüldüğünü ve böylece daha doyurucu gözükeceğini; ancak “söz dinlemez fırıncılar” vurgusuyla ekmek üzerinde yapılan hileleri mizahi şekilde ifade edilmiştir:

Kaynak: Akşam (19 Eylül 1943), Ankara Üniversitesi Gazeteler Veri tabanı

Hükümetin tarım ürünlerine el koyması, taban fiyat uygulaması başlatması ve çiftçinin hammadde ürünlerinin fiyatlarının ürettiği ürünlerin fiyatlarından yüksek olması, hububatın %25'ine el konulması ve Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaları küçük üreticiyi iyice sıkıntıya sokmuştur. (Bülbül, 2005: 26, 27). Bilici, röportajında köyde “züğürtçük” olarak anılan bir kadının unu yetmediği için çoğalsın diye kül koyduğundan; ancak bunun da yetmeyeceğini görünce mısır koçanını unun içine katarak ekmek yapıp çocuklarına yedirdiğinden bahseder. Dahası: “(...) Pazarören’de biz yemekhaneden ayrıldığımız da köydeki aç insanların elleri titreye tireye gelip bizim masaların üzerinde ufaladığımız ekmekleri toplayıp yemeleriydi “ (Bilici, 2015: 14) sözleri köydeki insanların yoksulluklarını acı bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Köylüyü zorlayan bir başka durum ise yakacak sorunudur. Yoksul köylü yakacak darlığı sebebiyle kendi bahçelerindeki ağaçları kesmek zorunda kalmış (Metinsoy, 2007: 151), daha da ötesi tezek yakarak ısınmaya çalışmışlardır. Salgın hastalıklar savaş yıllarında da ülke nüfusunu etkilemiş, 1943 Mayıs ayında tüm ülkede tifüse yakalananların sayısı 935’e ulaşmıştır (Özer, 2015: 175). Buna karşılık 1945 yılında tüm ülkedeki hastane yatak sayısı 13.663, yatak başına düşen nüfus sayısı ise 1378’dir. Kamu kuruluşlarındaki doktor sayısı ise aynı yıl 1945 olarak tespit edilmiştir (Tezel, 2015: 156). Önceki yıllara oranla gelişme gösteren sağlık hizmetleri kapasitesi yine de yeterli miktarlarda sağlık personeline sahip olmamakla birlikte tıbbi imkânlar halkın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır (Buğra, 2015: 120). Başta köyler olmak üzere ülkedeki eğitim seviyesi oldukça geridedir. Örneğin 1944-1945 yılları arasında okur-yazarlık oranı %30’dur. Neredeyse nüfusun üçte ikisi okuma ve yazma becerisinden

yoksundur. Aynı yıllarda ülkede 10.000 kişiye düşen ilkokul sayısı 663, ortaokul sayısı 78'dir (Tezel, 2015: 155).

Savaşın çocuklar üzerinde yarattığı etki kuşkusuz içler acısıdır. 1943 yılının ilk aylarında İstanbul'da 6000 çocuk donarak ölmüş, sokakta yaşayan çocuk sayısı günden güne artmış, okulların çoğu açlıkla baş edebilmek için yardım çağrısında bulunmuş; ancak yardımlar çocukların çok azına dağıtılabilecek kadar sınırlı sayıda olduğundan çocuklar yetersiz gıdalarla idare etmek durumunda kalmıştır (Buğra, 2015: 143).

Kıtlık yıllarında ortalama bir memurun maaşı 200 lira civarında olmakla beraber bu geliri 15 yıllık hizmet yılını dolduranlar kazanabilmektedir. İşçilerin gündelikleri ise ortalama 2,5 ile 4 lira arasında değişmektedir (Çavdar, 1983: 104). 1938 yılında buğdayın 4,62 kuruşken, 1942'de 13,5-20 kuruş arasında seyretmiş; serbest piyasada ise 40-45 kuruşa kadar yükselmiştir. Ekmek fiyatlarındaki yükseliş 1942 yılında % 200-300'ü bulmuştur. Pirinç, fasulye ve yağın fiyatları üretim bölgelerinde dahi iki katına çıkmıştır (Arı, 1998: 13). Hayat pahalılığı karşısında düşük ücretlerle geçinemeyen halk iyice yoksullaşmıştır. Yeni Sabah gazetesinde “ Köle” adlı yazıda, İstanbul'da oturan bir kadının 1 kilo patates için satıcıyla pazarlığa girdiğini, satıcı pazarlığa yanaşmayınca : “ *bana acı birader! Ben dul bir kadınum. Başında çoluk çocuk var. Anlamıyor musun? Fakirim, fakir!* ” sözleri yoksulluğun boyutunu gözler önüne sermiştir (Sabah, 1941). Savaş yıllarında işçi ücretlerinin düşüklüğüne karşın hayat pahalılığı tam anlamıyla çalışan yoksulları yaratmıştır. İşçiler yetersiz beslenme, kötüleşen sağlık koşulları, konut sıkıntısı, çalışma koşullarının ağırlaşması sonucu iş kazaları gibi olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. O yıllarda tarım işçilerine her gün aynı olmak üzere, kahvaltı yerine 250 gramlık somun, öğle yemeğinde az miktarda somunla beraber az miktarda ayran ya da şeker şerbeti, akşam yemeğinde ise somunla beraber buğday kırmısı verilmektedir (Metinsoy, 2007: 204). Savaş yıllarında yaşadıklarını şu şekilde anlatan Kosova: “ *Et yiyemiyor, mumbar alıyor, bunu yağ ve mısır unu ile karıştırarak kaçamak diye adlandırılan bir yemek yapıyorduk. Kimi zaman da pekmezle mısır ununu karıştırıp, mamaliga pişiriyorduk. Odamızda doğru dürüst bir ısıtma düzenimiz yoktu, bir çinko leğenin içinde tahta yakarak ısıtıyor, yanarken ışığından yararlanıyor, üzerine sacayağı koyup yemeğimizi pişiriyorduk. Önce çocukları doyurup yatırıyor, sonra da artan yemekleri biz yiyorduk*” aktaran: (Metinsoy, 2007: 205). Kıtlık yıllarında yoksulluk, kıtlıktan rant elde etme peşinde koşan tüccar burjuvaları ve büyük çiftlik sahipleri dışında halkın her kesimini etkisi altına almıştır. O yılları anlatan bir röportajda halkın geldiği durumun vahameti şu şekilde anlatılmıştır: “ *(...) Bir kuru ekmeği bulamazdık, bulunca da kendimizi şanslı hissederdik. (...)*

O yıllardan hatırladığım şey, küçük kardeşlerimde açlık ağlaması oluyordu. Çok açlıktan ölen oldu. (...) “ (Bilici, 2015: 15).

Kıtlık yılları, Türkiye tarihinde unutulamayacak etkiler bırakmış, şehirlerde ve köylerde yoksulluk günden güne artmış, açıktan ve soğuktan ölenler, dilencilerin sayısındaki artış, iâşe sorunu, MKK kapsamında çalışan işçilerin iş kazası sayılarındaki artış gibi nedenler hükümeti acilen sosyal politika önlemleri almaya itmiştir. Ancak bu önemlerin ne derecede başarılı olduğu tartışmalıdır.

1.2.4. Savaş Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları

Savaş yılları, sanayileşmenin geri planda kaldığı, devlet harcamalarının savunmaya yönlendirildiği ve ekonomide tarımın hâkimiyetinin devam ettiği yıllardır. Türkiye savaşa girmemesine rağmen savaşın yıkıcı etkilerini gerek iktisadi alanında gerekse toplumsal arenada derinden hissetmiştir. Halk yoksulluk ve kıtlık karşısında artık mücadele edemez hale gelmiş ve hükümete karşı muhalif sesler gün geçtikçe artmaktadır. Artan sosyal ve ekonomik sorunlar karşısında bazı çevrelerdeki entelektüeller, sosyal barışın sağlanmasının temel şartının sosyal politika olduğu ve hükümetin acilen yoksul halka yardım eli uzatması gerektiğini savunmuşlardır (Metinsoy, 2007: 281). Ancak Cumhuriyet’in kurucuları yoksulluğu köylü yoksulluğu ile ilişkilendirmekte ve köy yoksulluğunu kontrol altında tutulması şeklinde bir yaklaşım benimsemişlerdir (Buğra, 2015: 99). Bu durum Cumhuriyet kadrosunun yeniden dağıtım konusundaki uygulamalarında şehir yoksullarının göz ardı edilmesine neden olmuştur (Bakan Selahaddin & Özdemir Hakan , 2012: 25).

Savaş ekonomisinin yaşandığı ülkede hükümet, bir yandan dış politikada taraf ülkelerin Türkiye’nin savaşa girme konusundaki baskılarıyla mücadele ederken diğer yandan da her an savaşa girecekmiş gibi ordunun hacmini geliştirmeye ve iyileştirmeye çalışmaktadır. Öte yandan savaş ekonomisinin yarattığı sefalet karşısında politika arayışlarına girmiş ve savaşın yükünü hafifletebilmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler ağırlıklı olarak olağanüstü durumun etkisinin bir sonucu olarak zorunluluktan türemiş ve sosyal yardım konularında büyük oranda gönüllü kuruluşlarla ortaklaşa çalışmalar sürdürmüştür. Çünkü bu yıllarda yoksullukla mücadele konusu, devletin görevleri arasında sayılmamaktadır (Buğra, 2015: 98).

CHP yöneticilerinin katlılarıyla 1940’lı yıllardan itibaren kurulan dernekler ülkedeki yoksul vatandaşa yardım etmeyi amaçlamıştır. Örneğin, savaş yıllarında çocuk yoksulluğunun ileri seviyeye gelmesi nedeniyle “ İstanbul İlkokullarında Okuyan Çocuklara Yardım

Cemiyeti’’ kurulmuş ve çocuklara giysi, gıda gibi temel ihtiyaç maddelerinin teminini sağlamaya çalışmıştır (Özbek, 2006: 145).

Kentlerdeki iâşe problemi, hayat pahalılığı hatta en temel besin olan ekmekte dahi yoksunlukların yaşanması hükümeti iâşe problemini gidermek için politika arayışlarına itmiştir. Hükümet başta hububat ihtiyacını karşılamak ve iâşe sıkıntısına çözüm bulabilmek adına 1940 yılında Milli Koruma Kanunu’nu çıkartmıştır. Bu kanun ile devlet gerektiğinde üreticilerin ellerindeki hububata, un fabrikalarına el koyabilmektedir (İnci, 2013: 278). Kanunun 22. Maddesi uyarınca, stoklama yapılabilir; ancak stoklar karaborsacılık amacına dönüşürse fahiş fiyatlarla cezalandırılacağı belirtilmiştir (Bilici, 2015: 11). Kanunun 37. Maddesi ile tarım sektöründe çalışabilecek her vatandaş için uygun ücret belirlenmesi şartıyla çalışma mükellefiyetinin getirilmesi konusu kararlaştırılmıştır. Milli Koruma Kanununa göre TMO’ya belirlediği fiyatlar karşılığında üreticilerin mahsullerine el koyma yetkisi verilmiştir (Akman Şefik Taylan & Akman Solak İnci , 2011: 76, 77). MKK, her ne kadar iâşe sıkıntısını önlemeyi amaçlamışsa da köylü üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Bir defa TMO’nun kararlaştırdığı ürün fiyatları, köylünün ürettiği ürünün hammadde fiyatından daha az olduğu için köylü zarara uğramıştır. Üstelik köylünün ürettiği ürüne el koyma kararı, köylünün pazarlanabilir ürününü büyük oranda azalttığından köylü geçim sıkıntısına düşmüştür. Öte yandan buğdayın taşınması için yeterince vagon ayrılamamış, tüccarlar ellerindeki buğdayı piyasaya yüksek fiyatlarla satmış, stokların eriyeceği korkusunda olan fırıncılar ise daha az ekmek çıkartmışlardır. Kıtlıktan rant elde etme peşinde koşanlar ise sorunun devam etmesinde belirgin rol oynamışlardır (Dokuyan, 2013: 197, 198). Ayrıca getirdiği çalışma mükellefiyeti maddesi ile 3008 sayılı İş Kanunu’nun birçok maddesi askıya alınmıştır (Çelik A. , 2014: 217).

MKK’nin uygulamasına rağmen başta İstanbul olmak üzere ülkede ekmek sıkıntısının artması karşısında hükümet Ocak 1942’de Ekmek Karnesi politikasını başlatmıştır. Karne, günlük alım miktarını belirlemekte ve 7 yaşından büyüklere günlük 375 gram, küçüklere ise 187 gram ekmek dağıtılmaktadır. Ancak sonraları ekmek tahsisi yeterli miktarlarda olamayınca dağıtılan ekmek 175 grama indirilmiş; hatta 150 gramları bulduğu da olmuştur. Ekmek dışındaki unlu yiyecek maddeleri (pasta, çörek vb) için ise un kullanımı yasaklanmıştır (Özbek, 2006: 149). Ekmek karnesi uygulaması, halka eşit kalitede ve miktarda ekmek dağıtımını başaramamış, geliri yüksek olan kesim iyi kalitede ekmek alırken yoksul halk düşük kalitede ekmek almaya mecbur kalmıştır (Dokuyan, 2013: 201).

Savaş yıllarında üretimin düzeyi neredeyse yarı yarıya azalmış, yetişkin nüfusun önemli bir kısmı askere alınmış, ordu köylünün topraklarıyla beraber öküzlerine de el koymuş; sonuçta

kırsal alanda daha çok toprak boş kalmıştır. Ekilemeyen topraklar ve topraksız köylü oranlarının artması hükümetin toprak reformu yapmasını neredeyse zorunlu kılmıştır. Adeta devrimci bir politika sayılan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” 1945’te kabul edilmiş ve Cumhuriyet tarihinin ilk ve en önemli toprak reformu yasasıdır. Bu reform 17. Maddesi gereğince oldukça tartışmalı bir hal almış; topraksız köylüyü toprak sahibi yapmaktan ziyade büyük toprak sahiplerinin ciddi zararlar etmelerine neden olmuştur.⁷

Savaş ekonomisinin zorlu şartlarında halkın sıkıntılarından biri de yakacak problemidir. Hükümet kömürü de büyük şehirlerde karneye bağlamış, yoksul halka düşük fiyattan odun ve kömür dağıtmıştır (Özbek, 2006: 150). Köyden kente aktarılan bu kaynak karşısında köylü zor duruma düşmüş ve yakacak sıkıntı karşısında tezekleri yakmışlardır.

Savaş sırasında artan salgın hastalıklar, yoksulluk karşısında baş gösteren çocuk ölümleri gibi halk sağlığını olumsuz etkileyen olaylar karşısında hükümetin ve gönüllü kuruluşların ortaklaşa mücadelesiyle sağlık tedbirleri alınmıştır. 1942 yılında yoksullara bedava ilaç dağıtımına karar verilmiş, okullarda aşılama yapılmıştır (Metinsoy, 2007), (Özbek, 2006). Savaş yıllarında okullar, Çocuk Esirgeme Kurumu ve başta Kızılay olmak üzere gönüllü kuruluşlar çocukların açlıkla ve salgın hastalıklarla baş edebilmeleri için gıda ve ilaç yardımları yapmış; ancak kaynakları kısıtlı olan bu kurumlar yoksulluk ve hastalıkların önüne geçememişlerdir (Buğra, 2015: 143, 144).

Ülkede şeker, pirinç, yağ, un gibi temel maddelerin pahalılığı neticesinde halk temel gıda maddelerine ulaşmada zorluklar yaşamıştır. Hükümet hem savaş ekonomisi koşullarını hafifletmek hem de devletin gelir ihtiyacını karşılamak adına 1942 yılında Varlık Vergisi’ni çıkartmıştır. Varlık Vergisi Kanununa göre vergi varlıklı ve servet sahibi kimselerden alınacak (Şenkal, 2016: 208) ve böylece yoksul halka doğru gelir aktarımı yapılacaktır. Yine 1942 yılında ilk kapsamlı sosyal politika tedbirleri olan “Dar Gelirlilere Yardım Kanunu” kabul edilmiş ve Varlık Vergisi de bu paket içerisinde gösterilmiştir. Dar Gelirlilere Yardım Kanunuyla devlet bütçesinden halkın yoksul kesimine şeker, pirinç, yağ, buğday gibi temel gıda maddeleri, giyecek ve yakacak maddelerini piyasa fiyatlarından daha ucuza dağıtılmasına karar verilmiştir (Metinsoy, 2007: 294). Varlık Vergisi toplumun zengin kesiminin büyük hoşnutsuzluğuna neden olmuş ve yanlış bir politika olarak algılanmıştır. Bunun karşısında hükümet 1943 yılında vergiyi dengelemek için “Toprak Mahsulleri Vergisi” çıkartmış; tarım

⁷ Detaylı bilgi için bkz. (Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, 2012, s. 199-213)

ürünlerindeki fiyat artışları ile kar elde eden büyük toprak sahiplerini vergilendirmek istemiştir (İnci, 2013: 50). Ancak bu uygulama belirlenen yüzdelere ile (bakliyat ürünleri için %8, diğer ürünler için %12) küçük çiftçilerin üzerindeki maddi yükü iyice arttırmış (Akman Şefik Taylan & Akman Solak İnci , 2011: 83) büyük toprak sahiplerini ise pek etkilememiştir.

Özellikle kentlerde olmak üzere okur-yazar oranının ciddi derecede düşük seviyelerde olmasına rağmen devlet Köy Enstitüler dışında bir eğitim seferberliği gerçekleştirilmemiştir. Bunda devlet bütçesini ve kaynaklarını başka alanlara aktarma mecburiyetinde kalmasının rol oynadığı düşünülebilir (Buğra, 2015: 122).

Savaş yılları sosyal politika anlayışı genel olarak olağanüstü dönemde meydana gelen sorunlara çözüm geliştirmek maksadı etrafında gelişmiştir. Uygulanan politikalar neticesinde ortaya çıkan tablo, yoksulluğa ve kıtlığa çözüm bulamamış; aksine mükellef çalışma, işçi ücretleri, zorunlu ürün alımı ve vergilendirmeler ile özellikle işçi ve köylü kesiminin geçim koşullarını daha da zorlaştırmıştır. Tek parti hükümetinin politikaları karşısında halkın muhalefeti artacak ve CHP büyük miktarda oy kaybına uğrayacaktır.

1.3. ÇOK PARTİLİ HAYATA DÖNÜŞ VE SOSYO EKONOMİK KOŞULLAR

İkinci Dünya Savaşı yıllarının sonlarında tek parti hükümeti uyguladığı politikalar neticesinde eleştiri oklarını üzerine çekmiştir. Savaş ekonomisinin ekonomi ve toplum üzerinde yarattığı huzursuzlukların yanında özellikle Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu belirli kesimin tepkilerine neden olmuştur. İç dinamiklerin ötesinde Türkiye, 1945 yılında San Francisco Konferansı'na katılmış ve Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalayarak demokratikleşeceğinin sözünü vermiştir (Zürcher, 2013: 303-308). Hem iç hem de dış dinamikler neticesinde ülkede gün geçtikçe büyüyen muhalefet “Dörtlü Takrir” ile kamuoyuna çıkmış, 5 Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin kurulmasıyla çok partili sisteme dönüş yaşanmıştır (Koraltürk: 19).

1950 yılı seçimleri Demokrat Parti’nin başarısıyla sonuçlanmış ve 10 yıl sürecek olan Demokrat Parti iktidarı resmen başlamıştır. Demokrat Parti, CHP’ye nazaran daha liberal bir ekonomi anlayışı benimseyerek; halkın, büyük toprak sahiplerinin ve sanayi-ticaret burjuvasının desteğini almayı amaçlamıştır. Bu destekle Türkiye’yi kalkındırmak ve çağdaş bir ülke haline getirmeyi ilke edinmiştir. Ancak bunun için yeterli donanımı olmaması sebebiyle DP hükümeti dış yardıma ihtiyaç duymuştur (Emiroğlu Atiye & Koçyiğit Nezahat & Kesici Senem, 2012: 74).

Demokrat Parti'nin tabanının çoğunluğu burjuva ve çiftçilerden oluştuğu için liberal ideallerini market ekonomisi, kişisel refah ve serbest girişim üzerine kurmuştur (Alakın, 1994-1995: 95).

1.3.1. Demografik Yapıdaki Değişimler

Savaş dönemi, genç nüfusun askere alınması, salgın hastalıklar, çocuk ölümleri, yoksulluk sebebiyle açlıktan ölenler gibi nedenlerle nüfus artış hızını azaltmıştır. 1950'li yılların demografik yapısında dikkat çeken nokta ise kırdan kente olan göçün artmasıdır. Özellikle İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi büyük kentler sanayileşme dolayısıyla yoğun göç alan kentlerin başında gelmektedir (Çavdar, 2002: 340). Aşağıdaki tablo 1950'li yıllardaki nüfus değişimlerini göstermektedir:

Tablo 9: 1948-1960 Yılları Arasında Demografik Yapı

Yıllar	Nüfus	Nüfus Artış Oranı (%)	Kent Nüfus Oranı (%)	Kırsal Nüfus Oranı (%)
1948	19.922,00			
1949	20.359,00			
1950 ⁽¹⁾	20.947,00	21,73	25,04	74,96
1951	21.351,00			
1952	21.952,00			
1953	22.569,00			
1954	23.204,00			
1955 ⁽¹⁾	24.065,00	27,75	28,79	71,21
1956	24.540,00			
1957	25.250,00			
1958	25.981,00			
1959	26.733,00			
1960 ⁽¹⁾	27.755,00	28,53	31,92	68,08

Kaynak: TÜİK (2012), İstatistik Göstergeler 1923-2011

(1) Sayım Yılları

1950’li yıllar nüfusun her yıl düzenli olarak arttığı yıllardır. 1950-1955 yılları arasındaki nüfusun fiili artışının yüksek olmasının sebeplerinden birini de yurtdışından gelen göç dalgasıdır. Özellikle 1950-1951 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye 154.393 kişi göç etmiştir (Doğan, 2011: 299). Bununla beraber bu yıllarda kır ve kent nüfusunda değişimler gözlenmiştir. 1950 senesinde kırsal nüfus oranı toplam nüfusun % 75’nin oluştururken 1955 senesinde %71’e inmiş; 1960 yılında ise %3’lük bir azalma göstererek %68’lere düşmüştür. Buna karşın kent nüfusu bu yıllarda düzenli olarak artmıştır. Sanayileşmenin tekrardan canlanmaya başladığı bu yıllar kırdan kente göçü hızlandırmıştır. Ayrıca kentlerde konut yapımlarının artması ve bu alandaki işgücü talebi de göçü tetikleyen nedenlerin başında gelmektedir.

Nüfusun sektörel dağılımında ise sanayileşmenin artmasına paralel olarak önceki yıllara göre farklılıklar oluşmuştur. GSMH içerisinde sanayi sektörünün oranı 1946-50 yılları arasında %18,4 iken 1962 yılında %22,5 oranına ulaşmıştır (Tezel, 2015: 134). Sanayileşmedeki bu belirgin artış istihdamın sektörlere göre dağılımını da değiştirmiştir. 1950 yılında işgücünün %8,4’ü sanayide istihdam edilirken 1950 yılında bu oran 11,5’e ulaşmıştır. Tarımda istihdam edilenlerin oranı aynı yıllarda 84,8’den 74,8’e düşmüştür. Hizmetler kesiminde ise yine aynı yıllarda istihdam edilenlerin oranı %6,8’den %13,7’ye yükselmiştir. Oranlardan anlaşılacağı üzere, tarımda istihdam edilenlerin oranındaki azalış, büyük ölçüde sanayiden ziyade hizmetler sektörüne kaymıştır (Makal A. , 2002: 93).

Nüfusun okur-yazar oranına gelince, 1950 yılında nüfusun %32,51’i okur-yazar iken bu oran 1955’te %40,99; 1960’da ise %39,51’dir (TÜİK). Okur-yazar oranlarındaki bu artışta

kuşkusuz Köy Enstitülerinin payı büyüktür. Köy Enstitüleri özellikle kırsal alanda öğrencilerden başlayarak aileye kadar uzanan bir eğitim ağı yaratmıştır (Aysal, 2005: 276).

1.3.2. Milli Gelir, Yatırımlar ve Diğer İktisadi Değişimler

Tek parti hükümeti, devletçi politikaları karşısında 1947 yılında liberal iktisatçılara “ Türkiye İktisadi Kalkınma Planı” adlı yeni bir plan hazırlatmış; plan tam olarak uygulanmamış olsa da dönem içerisinde değişen iktisadi politikaların öncüsü olarak kabul edilmiştir. Planın dayandığı ana fikir, bireysel teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri alanlarda tam serbestliğin sağlanmasıdır (Makal A. , 2002: 85). Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle iktisat politikaları yüzünü liberal politikalara çevirmiştir. İlk olarak Eylül 1950’de ithalat %60-65 oranında serbest bırakılmış, fiyat kontrolleri kaldırılmıştır. Banka faizler düşürülerek özel sektörün kredi kullanmasının önü açılmak istenmiştir (Şahin H. , 2009: 104).

Başbakan Menderes’in talebi üzere James M. Barker başkanlığı altında 15 kişilik bir heyet Türkiye’ye gelmiş ve sanayileşmenin finansı konusunda bir rapor hazırlanmıştır. Rapor, Türkiye’nin o dönemli iktisat politikasının yapıtaşını oluşturmuş, kalkınma ve sanayileşme için yatırım programı tavsiye edilmiştir. Ayrıca rapor, özel sektörün gelişimi için devlet işletmeciliğinin sınırlandırılmasını, yabancı sermayenin özendirilerek girişimcilerin dış pazarda aktif rol almasını önermiştir (Emiroğlu Atiye & Koçyiğit Nezahat & Kesici Senem, 2012: 83). DP, raporda belirtilen tavsiyeler ekseninde programını belirlemiş; tarıma öncelik verilmesi, sanayileşmenin özel sektör liderliğinde yürütülmesi, dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahaleciliğinin minimum düzeyde tutulması konuları dönem boyunca gerçekleştirilecektir (Baytal, 2007: 552).

Ülke ekonomisinin kalkınmasında yabancı sermayenin bir güç olarak algılanması 1950’li yıllarda yabancı sermayeye olan ilginin artmasına neden olmuştur. 1950-1954 yılları arasında Türkiye’ye gelen en önemli yabancı sermaye Marshall yardımlarıyla olmuştur (Şener S. , 2005: 143). 1948-1952 yılları arasında Türkiye’ye 352.000,000 dolar tutarında yardım yapılmıştır. Yardımların 171 milyonu doğrudan Amerikan piyasalarından ithalat yapılması için verilmiştir. Yardımların %60’ı tarım sektöründe kullanılmıştır. Yardımların bir kısmının da karayolu yapımında kullanılması yönünde ABD’nin talebi vardır (Oran, 2013: 542).

Hükümetin dış yardımlar konusundaki talebi artmaya devam etmiş ve 1948-1960 yılları arasında yaklaşık 1248 milyon dolar dış yardım alınmıştır. Sürekli artan yabancı sermaye

ihtiyacının karşılanması amacıyla 1954 yılında “ Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” kabul edilmiştir (Şener S. , 2005: 143).

Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinden bir ay sonra Kore Savaşı patlak vermiş, savaş dünyada tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur (Kaya Kasım & Sevinç Gönül & Asoğlu Veysel & Sevinç M.Reşit , 2015: 93). Demokrat Parti tabanının ağırlıklı olarak çiftçilerden oluşması, II. Dünya Savaşı yıllarında savaş ekonomisinden köylünün olumsuz etkilenmesi ve Kore Savaşı’nın da tarım fiyatlarında yarattığı etkiler gibi belli başlı sebepler neticesinde hükümet yatırımlarında ağırlığı tarım sektörüne vermiştir. Tarım sektörüne yapılan yatırımlar 1948-49 yılında %10,4’ten 1950-58 yılları arasında 21,7’ye yükselmiştir (Şahin H. , 2009: 106). Tarım için ilk destekler Marshall Yardımlarından sağlanan fonların tarımsal araç, makine ve özellikle traktör ithalatı için kullanılmıştır. Dolayısıyla ülkede traktör, pulluk, traktör pulluğu gibi ürünlerin sayısı artmıştır. Tarımda makineleşmenin ve traktörün kullanımı ekili alanların genişlemesinde büyük rol oynamıştır. Örneğin 1950’li yılların başlarında ekili alanlar genel toprakların %10’unu oluştururken bu oran 1950’li yıllarla beraber %50 den fazla artış göstermiştir (Pamuk, 2016: 227-229). Böylece Türkiye 1950’lerin başında buğday ihraç eden ülkeler arasında dördüncü sırada yer almıştır (Dernek, 2006: 6).

Demokrat Parti yıllarında sanayileşme çabası daha çok özel kesimi geliştirme anlayışı etrafında şekillenmiştir. Yatırımlarda özel sektörün payı %6 civarında seyretmiş, bunun neredeyse yarısı konut inşaatına yönlendirilmiştir (Çavdar, 2002: 393). Yatırımların imalat sanayiye olan oranı ise 1948-53 yılları arasında %13,9, 1954-60 yılları arasında ise %17,7’dir. 1960’lara gelindiğinde tek parti hükümetinin başlatmış olduğu temel tüketim maddelerin yerli üretimi olan sanayileşmenin ilk aşaması gerçekleşmiş; buna ek olarak çimento ve ilaç başta olmak üzere kimya, lastik, plastik vb. ara malların üretiminde artış yaşanmıştır (Takım, 2012: 170).

Tablo 10’da 1950-1960 yılları arasında GSMH ve sektörlerin GSMH’deki oranları Tablo 10 da özetlenmiştir:

Tablo 10: Cari Fiyatlarla GSMH (Milyon TL) ve Sektörel Hasıla, Büyüme Oranları, Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	GSMH	Kişi Başı GSMH	Büyüme	Tarım	Sanayi	Hizmetler	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi
1950	8.739,50	420	9,4	3983	937,5	3839,5	285,7	263,4	-22,3
1951	10.538,00	493,5	12,8	5147,6	1055,5	4334,9	402,1	314,1	-88
1952	12.005,70	546,9	11,9	5896,4	1165,3	4943,8	555,9	362,9	-193
1953	14.083,00	623,4	11,2	6956,7	1391,8	5765,1	532,5	396,1	-136,4
1954	14.281,20	615,4	3	6052,9	2114,2	6580,4	478,4	334,9	-143,5
1955	17.220,70	721,8	7,9	7385,1	2114,2	7721,4	497,7	313,3	-184,4
1956	19.996,00	818,1	3,2	8570,5	2563,8	8958,7	407,3	305	-102,3
1957	26.764,20	1059,9	7,8	12192,6	3576,4	10995,2	397,1	345,2	-51,9
1958	31.992,40	1229	4,5	14490	4593	13054,9	315,1	247,3	-67,8
1959	39.611,00	1481,6	4,1	16184,6	6439,4	16987	470	353,8	-116,2
1960	42.618,70	1549,3	3,4	17550	6551	18830,1	467,5	320,7	-146,8

Kaynak: Hüseyin Şahin (2009), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa; s.109 ile Elif Binhan Yılmaz (2014), Osmanlı'dan Günümüze 1854-2013 Borç Çıkmazı, Derin Yayınları, İstanbul; s.68, verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1950-1954 yılları arasında GSMH artış göstermiş ve ekonomideki büyüme artmıştır. 1954 yılına kadar elverişli iklim şartları, tarımda makinelerin kullanılmasının etkisiyle yeni toprakların ekime açılması, Kore Savaşı'nın yarattığı etki ile tarımsal mallara olan talebin artması ve tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesi sebepleri Türkiye ekonomisinin lehine gelişmişti. Böylece Türkiye buğday ve krom gibi maddelerini yüksek fiyatlarla ihraç edebilmiş ve döviz rezervlerini arttırmıştı (Pamuk, 2012: 266). 1950'li yılların başlarındaki elverişli koşullar Kore Savaşı'nın bitimiyle tersine dönmüştür. Kore Savaşı'nın bitmesiyle Türkiye'nin ihraç maddelerine olan talep azalmış, buna bağlı olarak da tarım fiyatlarında düşüşler yaşanmıştır. Bunun ekonomiye etkisi olumsuz olarak yansımıştır (Baytal, 2007: 556). Yatırımlarda yabancı sermayeye ağırlık veren DP hükümeti, 1954 yılından itibaren dış borçlarını ödeyemez hale gelmiş ve döviz sıkıntısı yaşamıştır (Kazgan, 2012: 93). Büyüme oranları o tarihten itibaren gittikçe azalmış ve dış ticaret açıkları ekonomiyi zorlamıştır. Bu durumda hükümet liberal politikalara sınırlama yapmak zorunda kalmıştır. Ekonomide devlet müdahalesini eleştirirken 1956 yılında Milli Koruma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koymak durumunda kalmıştır. Böylece faiz oranlarını yükseltmiş, iç ve dış ticarete fiyat kontrolleri getirmiş, ticari banka kredileri sınırlandırılmıştır (Kanca, 2012: 59). 1958 yılında oranı oldukça yüksek olan devalüasyon uygulanmıştır (Makal A. , 2002: 90).

DP döneminde 1954 yılına kadar ekonomide olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Liberal politikalar belirleyen DP döneminde, tarım sektörüne yapılan yatırımlar artmış, tarımda makineleşme düzeyi yükselmiş ve ekilebilir alanlar çoğalmıştır. Sanayileşmenin milli gelir içerisindeki payında da artış olmuş, özel sektör girişimleri bu dönemde özendirilmiştir. Sanayileşmenin de artmasıyla köyden kente doğru bir göç akımı başlamış, ancak bu durum şehirlerdeki çarpık kentleşmeye neden olmuş, ayrıca kentlerde köylü-şehirli ayrımı giderek artmıştır. 1954 yılından itibaren içsel ve dışsal dinamikler sebebiyle büyüme oranlarında azalma oluşmuş, dış ticaret dengesi açık vermeye devam etmiş ve devlet yabancı kaynaklı yardımları ve sermayeyi finanse etmekte güçlük çekmiştir. Bu durumda benimsediği liberal anlayıştan vazgeçerek devletin ekonomiye müdahalesi gerçekleşmiştir.

1.3.3. Yoksulluk ve Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler

2. Dünya Savaşı bitiminde halk savaş ekonomisi nedeniyle oldukça yorgun düşmüştü. Savaş yıllarındaki yüksek enflasyon, hayat pahalılığı, en temel tüketim maddelerinde dahi kıtlıkların yaşanması gibi nedenler zaten durumu iyi olmayan halkı daha da yoksullaştırmıştı. Bir de tek parti hükümetinin Milli Koruma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uyguladığı politikalar özellikle işçi ve köylü kesiminin üzerindeki yükü arttırmıştı. Her ne kadar savaş sonrasında acil müdahalelerle ekonomi iyileştirilmeye çalışılsa da Demokrat Parti iktidara geldiğinde yoksul bir halk mirası ile karşı karşıyaydı.

Demokrat Parti ekonomi programını liberalleşme dinamiklerine dayandırarak, köylünün refahının sağlanması, tarım eksenli kalkınma, sanayide özel kesimin ağırlığının artması ve yabancı sermayenin teşviki konularına öncelik vermiştir. 1950’li yılların ilk yarısında dış konjonktürün Türkiye’nin ihraç tarım ürünleri üzerinde yarattığı olumlu hava, elverişli iklim şartları, tarımda makineleşme ve üretimdeki artışlar gibi nedenlerle büyüme yakalamış; ancak bu büyüme 1954 yılından itibaren yerini ekonomik daralmaya bırakmıştır. 1954 yılı itibariyle ülkenin dışa bağımlılığı artmış, enflasyon yükselmiş, hayat pahalılığı yeniden baş göstermiş, gaz, yedek parça gibi maddelerden kahveye kadar birçok madde piyasadan ya kalkmış ya da büyük oranda sınırlandırılmıştır. Hükümet iktidara gelmeden önce sıkça eleştirdiği Milli Koruma Kanunu’nu yeniden uygulamaya koymuş; ancak buna rağmen ülkede yaşanan sıkıntılar çözüme ulaşamamıştır. Sabahın ilk saatlerinde Sümerbank mağazalarının üzerinde kuyruklar oluşmaya başlamış, yakacak, et sıkıntıları başlamıştır (Çavdar, 1983: 112, 113).

1950’li yılların ikinci yarısında gazetelerde sıkça zam haberlerine rastlanmaktaydı. Örneğin; 24 Eylül 1954 haberine göre “*şehir hatları zammı halkı perişan etti*” başlığı, 16 Aralık 1954 tarihli haberde üç kişilik ailenin aylık geçim masrafının 500 lirayı bulduğu, 2 Eylül

1957 tarihli başlıkta kuru fasulyenin dört yılda fiyatının dört kat arttığı ve daha birçok zam haberleri ile ithal malların kıtlığı ve fiyatlarının yükselişine dair haberler gündemi oluşturmaktadır (Çavdar, 2015: 175-185). Hatta yakacak sıkıntısı karşısında belediyeler odunu taksitle satmaya başlamıştır.⁸ Söz konusu yıllarda (1954-1960) piyasanın yarattığı hayat pahalılığı halkın geçim seviyesinin üzerinde olduğu için halk arasında gittikçe artan geçim sıkıntısı baş göstermiştir (Buğra, 2015: 173). 1945-1953 yılları arasında sosyal grupların reel gelirleri üzerinde bir artış olmasına rağmen tarım-dışı ücretlilerin maaşlarında düşme meydana gelmiştir. Örneğin 1945 yılında memur maaşlarının GSYH içerisindeki payı %8,3 iken 1953 yılına gelindiğinde %6,6'ya düşmüştür (Boratav, 2014: 103). 1945-1954 yıllarındaki düşüşlere karşın 1954-1960 yılları arasında tarım-dışı ücretlilerin maaşlarında artış gözlemlenmiş, memur maaşının GSYH'deki oranı %6,6'dan %9,5'e yükselmiştir. Ancak bu oranların dönem içi ortalaması dikkate alındığında, memur maaşlarından vergiler çıkarıldıktan sonra ortalama gelirleri kişi başına düşen gelire nazaran daha düşük oranla arttığı görülmektedir (Takım, 2012: 181).

Demokrat Parti'nin köy kalkınmasına dönük uyguladığı politikalar, tarımdaki makineleşmenin köydeki işsizliği arttırması gibi nedenler köyden şehre göçün önünü açan etkenler arasındadır. Kentlere hızla göç etmeye başlayan işsiz köylü nüfusunun çoğu sigorta kapsamında dahi olmadığından bir hastalık karşısında tedavisi neredeyse imkânsızdır. Kentlere hızla gelen göç dalgası gecekondulaşmaya neden olmuş; ancak yoksul nüfusun çoğu bu gecekondularda dahi konaklama imkânından yoksundur (Buğra, 2015: 173).

1956 yılında Akşam gazetesinde yayınlanan bir röportajda işsizlerden ziyade çalışan yoksullardan, bazı durumlarda geleneksel mesleklerin makineleşme ile yok olmasından ötürü iş bulamamaktan, çalışanların neredeyse tamamının kayıt dışı çalıştığından, sokaklarda yoksul çocukların sayılarındaki artıştan, ilaç tedavisinin pahalı olmasından dolayı yoksulların tedavi araçlarına ulaşamamalarından bahsedilmektedir (Buğra, 2015: 176).

Ülkede okur-yazar oranı Batılı ülkelerle karşılaştırıldığında hala çok düşük seviyelerdedir. 1955 yılında okuma bilmeyenlerin oranı toplam nüfusun %59,01'ini oluşturmaktadır (TÜİK). 1953-54 yılları arasında ülkedeki ilkokul sayısı 17 948'dir (Önsoy, 1991: 6). 1958 yılında 16.500 köyde okul dahi yoktur (Çavdar, 2015: 183).

1950'li yılların başında göreceli olarak refah düzeyinin düzelmesine karşın dönemin ikinci yarısından itibaren ekonomideki aksaklıklar dolayısıyla yoksulluk yeniden kendini göstermiştir. Her ne kadar 1954'ten itibaren devlet müdahaleci politikalar izlemiş olsa da halkın

⁸ 28 Eylül 1955 Akşam Gazetesi Haberi bknz: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/2399/171197/30208.pdf>

refah düzeyinde önemli bir artış yakalanamamıştır. Oysaki Demokrat Parti daha iktidara gelmeden politikalarını açıklarken özellikle işçilere yönelik olumlu ilkelere yer vermişti.

Demokrat Parti'nin kurulması ve halkın hoşnutsuzluğunun iyice fark edilmesi CHP'nin de programlarında değişikliğe neden olmuş ve DP iktidara gelene kadar ki geçen zamanda bir dizi sosyal politika önlemleri alınmıştır. İlk olarak Cemiyetler Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılarak dernek kurmak için izin isteme sistemi kaldırılmış, 1947 yılında da 5018 sayılı “ İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun” kabul edilerek sendika kurma özgürlüğü sağlanmıştır (Çelik A. , 2014: 218). 1946 tarihinde, 4792 sayılı yasayla “ İşçi Sigortaları Kurumu” kurulmuş, Ocak 1950’de de 5434 sayılı yasayla “ Emekli Sandığı” kurulmuştur (Makal A. , 1999: 429, 475).

DP'nin iktidar yarışında olduğu dönemde bu sosyal politika gelişmelerine rağmen çalışma hayatı ve genel yaşam düzeyi hakkında sıkça eleştirilerde bulunmuştur. Çalışma mükellefiyetinin insanlık onuruna aykırı olduğunu, genel yaşamın dengeli ve huzurlu olabilmesi için sendikaların gerekli olduğunu vurgulamış; çalışma yaşamını düzenleyici, sosyal güvenliğin sağlanmasını, ücretli yıllık iznin tanınması gibi konuları parti programında ön planda tutmuştur (Talas, 1992: 134, 135). Bu bağlamda 1951 yılında “ İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun” kabul edilmiş ve çalışmadıkları hafta tatili ve genel tatillerde ½ oranında ücret ödenmesi, 1956’da yapılan düzenlemeyle de bu ücretin tamamının ödenmesi sağlanmıştır. İş Kanunu kapsamı dışında kalan çalışanlar için düzenlemeler yapılmış; 1952 yılında “Basın Mesleğinde Çalışanlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun” ve 1954 yılında “Deniz İş Kanunu” kabul edilmiştir (Makal A. , 2002: 73).

1950 yılında “ Hastalık ve Analık Sigortası Yasası” çıkartılmış, yasa ile kadınlarda hastalık görülmesi halinde sağlık yardımlarının yapılmasına, geçici iş göremezlik süreleri için günlüklerinin ödenmesine; gebelik halinde muayenesinin yaptırılmasına, doğum yardımlarının yapılmasına, emzirme yardım parasının verilmesine karar verilmiştir (Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu).

Demokrat Parti döneminde sanayileşme ve yeni istihdam alanlarının artması, doğal olarak işçi sayısında da artışa neden olmuştur. Ancak aynı yıllarda hızlı nüfus artışı, enflasyon, tarımda makineleşmeyle beraber kırsal alanda artan işsizlik, kamu hizmetlerindeki yetersizlikler, hayat pahalılığı, kentlere göç ve konut sıkıntısı gibi sorunlar insanların hayat standartlarını değiştirmiştir (Şişman, 2017: 12). Tüm bunlara rağmen DP'nin kurulduğu yıldan iktidar dönemine kadar sosyal güvenlik, çalışma ilişkileri kısaca sosyal politika anlamında önemli gelişmelere tanık olmuştur. İş Kanunu’nda kapsam dışı bırakılan bazı meslekler sigorta

kapsamına alınmıştır. Dönem içerisinde uygulanan sosyal politikalar eksiklikleri içermesine rağmen özellikle sosyal güvenlik konularındaki kanunlarıyla önemli ilerleme kaydetmiştir (Makal A. , 1999: 385, 393, 397).

İKİNCİ BÖLÜM

ROMAN GERÇEKLİK İLİŞKİSİ VE TÜRK ROMANINDA YOKSULLUK

2.1. GERÇEK HAYATIN YANSIMASI OLARAK ROMAN VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE TOPLUMCU GERÇEKÇİ ROMAN GELENEĞİNİN OLUŞMASI

2.1.1. Roman Gerçeklik İlişkisi

Sanat eserleri, insan yaşamı içerisinde doğar. Dolayısıyla insanın ve onun yaşadığı toplumun sosyal boyutlarını yansıtır. Ancak bu yansıtmada, adeta gerçekle birebir bezenmiş şekilde değil, sanatçının zihinsel ve felsefi süzgecinden geçmiş, sanat eserinin kurgusu içerisinde yeniden biçimlenmiş şekilde sunulur (Makal A. , 2008: 17). Bu durum sanatın her dalı için geçerli olsa da gerçek hayatla kurdukları organik ilişki bağlamında romanlar özel yere sahiptirler. “*İnsanın veya çevrenin karakterlerini, göreneklerini inceleyen, serüvenlerini anlatan, duygu ve tutkularını çözümleyen, kurmaca veya gerçek olaylara dayanan uzun edebî tür*” (TDK, 2006) şeklinde tanımlanan roman, özü itibarıyla okuyucuya toplumun atmosferini yansıtır, gerçek hayatla ilişki kurar.

Romanın bize ne aktarmak istediği ile ilgili soruyu Namık Kemal “*Romandan maksat, hayata geçmemişse bile, geçmesi mümkün olan bir vakayı, ahlak, hisler ve ihtimallere bağlı tafsilatıyla birlikte tasvir etmek*” olarak yanıtlamıştır. Gerçek hayatla arasındaki bu bağı sınımsız koruması romanı dönem araştırmaları için vazgeçilmez kaynaklardan biri yapmaktadır. “*Bir insan cemiyeti içinde görülen durumlardan birini veyahut bazılarını kâğıt üzerine koymaktan ibaret*” bir roman tanımı yapan Ahmet Mithat Efendi’nin türün sosyolojik ve tarihi bağlarını vurgulamaktadır. Peyami Safa da “*Cemiyet ne ise roman da odur*” diyerek gerçek ve roman arasında bir sınırın olmadığını vurgulamıştır. “*Hayatta olup da romana girmeyen şey yoktur. Romana sınır çizilemez. Yeter ki gerçekten alınan unsurlar, bütün bir iç zenginliğinin beslediği hayal gücü ile yeni varlıklar alsın, hayattaki varlıkları bile sürükleyecek, onları gölgede bırakacak bir gerçek olsun.*” diyen Suut Kemal Yetkin, hayatta yaşanan olayların mutlaka romana yansıtılacağını ve gerçekte yaşanan olguların büyük bir duygu ve yaşanmışlık birikimi ile kaleme alınacağını belirterek roman ile gerçeklik arasındaki güçlü bağa dikkat çekmiştir. (Kabaklı, 1985: 517).

Romancılar, yaşadıkları toplumu veya o toplumu ilgilendiren olaylar bütünü ele alır. Olaylar kişilerin değil de toplumun genelinin başından geçmiş gibi kurgulanır. Romanın kahramanları fert ya da karakter olmaktan ziyade bir sınıfı veya mesleği temsil eden kişilerdir.

Romandaki çekişmeler ise ferdi duygularla değil, sosyal adalet hissiyatının düzenle olan ekişmelerdir. Kısacası bu romanlarda ruh tahlilleri geri plana atılarak, sosyal olaylar karşısında isyancı yahut boyun eğiş, olumlu veya olumsuz bir takım duygular ile tavır takınılır (Kabaklı, 1985: 531).

Romanda gerçekliğin karşısında bulunan ge kurmacadır. Hayali, uyduruk unsurlar da romanın edebi yönünü destekleyebilir ancak roman ne kadar kurgulanırsa kurgulansın gerçeklikten kopmayı başaramaz. Okuyucular her zaman uyduruk olanın içinden bile kendilerine ait bir meknı veya kendi çevrelerinde bulunan bir karakteri tanımaktadır. Yazar bu dünyadan olduğu için söyledikleri de dünyevi şeylerdir. Roman, hayatta olan gerçekleri kendi gerçekliği ile harmanlayarak okuyucuya sunmaktadır (ıkla, 2002: 115).

Edebiyatın diğer dallarının yanı sıra roman, insanlık tarihinin önemli olaylarını anlatılmakta ve farklı dönemlerde farklı coğrafyalarda yaşayanları gelecek kuşaklara aktarmada kilit bir rol oynamaktadır. Stalin, yazarları: “*insan ruhunun mimarları*” olarak tanımlar ve eserlerinde hayatı gerçeğe uygun bir biçimde yansıtacaklarına dikkat çeker. Stalin bu anlayış çerçevesinde “toplumcu-gerçekçi” olarak adlandırılan edebiyat akımının Sovyet Rusya’da doğmasında önderlik etmiş, kurumsallaşmasında ise Gorki, Jdanov ve Lunaçarski’nin büyük katkıları olmuştur (zelebi, 2015: 1255). 20.yy itibariyle tüm dünyaya yayılmaya başlayan gerçekçi edebiyat akımı, başta Gorki olmak üzere gerçekçi edebiyat akımından etkilenen romancılardan eserlerinde yaşadıkları dönemin sosyal sancıları, sınıfsal çekişmeleri, hak arayışları, geçim sıkıntıları gibi konular hakkında bilgilenmemiz mümkündür. Dünya Edebiyatı’ndan örneklendirecek olursak Maksim Gorki ‘Ana’ adlı romanında, yoksul kesimin dertlerini, yaşayışlarını ve bu kesimin nasıl bastırılmaya çalışıldığı; ancak zamanla yoksulluklarına çare bulmak için gözlerinin açıldığını, bilinlendiklerini ve harekete geçişlerini çarpıcı şekilde yansıtmıştır. Gorki’nin romanlarında yoksulların, köylülerin, işçilerin yaşamları sanki bütün bir Rusya’nın hayatı olarak yansıtılmıştır. Romanları hayat hikyelerinden kesitler taşır. Yoksul bir ailenin çocuğu olan Gorki, okulu bitiremez ve çalışmak durumunda kalır. alışırken niversite ğrencilerinin ilerine girer ve onlarla dayanışma halindedir. Gorki’nin Romas ile tanışması, onun siyasi bilincinin şekillenmesindeki bariz etkenlerdendir. Üniversite ğrencileriyle eylemlere katılır, köylülerin bilinçlenmesi için mücadele verir. “ocukluğum, Ekmeğimi Kazanırken ve Benim niversitelerim” adlı eserleri onun “olumlu tip” kavramıyla örtüşür ve yaşadıklarını, mücadelelerini edindiği farkındalık güdüsüyle romanlarına aktarır (Narlı, 2001: 65-68). Gorki’nin eserleri kuşkusuz bir biyografi veya anı olarak

değerlendirilemez; ancak romanlarında anlattığı gerçek hayata dair esintiler roman-gerçeklik ilişkisi anlamında bize önemli ipuçları verir.

Yine farklı coğrafyalarda yaşayan ve ülkelerinin sosyal kavgalarını yansıtan Zola, Dicknes, Jack London gibi romancıların eserlerinde gerçeklik ilişkisi görmek mümkündür. Dickens'ın romanları bize dönemin koşullarını analiz etmemiz için yardımcı olacaktır. Dickens da romanlarında yer verdiği birçok çocuk gibi babası borçları nedeniyle sıkıntılar yaşayan mutsuz bir çocuktur. Babası cezaevine girdikten sonra bir ayakkabıcı dükkânında çalışmak zorunda kalır. Eğitimini hiçbir zaman bırakmak istemeyen Dickens hep daha çok çalışır ve önce bir avukat bürosunda kâtip sonra da gazetelerde muhabir olarak çalışır. Dickens'ın çocukluk yaraları onun “Oliver Twist” romanıyla vücut bulur. Romanda, toplum tarafından çocuklara uygulanan baskıları, dayatmaları, kötülükleri dile getirir (Dickens, 2017: 4). Yazarın “Zor Zamanlar” adlı romanı, İngiltere’de Sanayi Devrimi sonrası toplumdaki sosyal sancıları, işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı çalışma koşullarını, sendikal örgütlenme mücadeleleri, iş kazalarını, acımasızlıklarla bezenmiş fabrika ortamını, yaşama koşullarını hatta Yoksul Yasalarını dahi bizlere sunmaktadır (Makal A. , 2008: 18). Dickens “İki Şehrin Hikâyesi” adlı romanında daha ilk cümlelerinde: *Tüm zamanların en şahanesiydi, tüm zamanların en fenasiydi, bilgelik çağıydı, ahmaklık çağıydı, inanç devriydi, inançsızlık devriydi, Aydınlığın mevsimiydi, Karanlığın mevsimiydi, umut baharıydı, umutsuzluk kışıydı, karşımızda her şey vardı, karşımızda hiçbir şey yoktu (...)*” (Dickens, 2017: 11) diyerek dönemin tezatlıklarını vurgulamıştır. Romanlarında sıradan insanların hikâyelerine yer vermiş, yoksulların, emekçilerin, çocuk işçilerin, emeğin sömürüsü üzerinde durmuştur. İnsanlar arasındaki sınıf çatışmalarını yansıtmıştır (Özdemir, 1981: 109). Bu açıdan Marx, Dickens'ın romancı kişiliği için: “İçinde yaşanan dönemi tüm pislikleriyle anlatan gerçekçi yazar” tanımlaması yapmıştır (Şilkan, 2016).

Toplumsal romanlarda, roman karakterleri çevrenin ve toplumun bir ürünü olarak sayıldıkları için karakterlerin gelenekleri, görenekleri, yaşadıkları iklim şartları, ekonomik durumları, sınıf aidiyetleri gibi hususları da incelenir. Yazarlar gözlem ve deney gibi metotları kullanarak, örneğin bir mesleğin gerekliklerini, işsizliği ve etkilerini, herhangi bir şehrin betimlemesini ya da herhangi bir yerde yaşayan insanların portresini, inançları yahut inançsızlıkları, adaleti veya adaletsizliği, otoriteleri sanatla bezeyerek ortaya gerçekçi bir eser çıkartırlar. Ancak bunu yaparak okuyucuya bir fikri dayatma gayesinden kaçınmaya çalışırlar. Bu anlamda natüralizm akımının da temsilcisi toplumsal yazarlardan Emile Zola, romanlarına getirilen karamsarlık eleştirisine karşılık şu cevabı vermiştir: “Gördüğümü söylüyorum. Eserim

bir parti veya propaganda eseri değil, bir hakikat eseridir. İnsanlar böyle yaşıyor, böyle ölüyor. Ben ispat etmekten kaçınan bir zabıt kâtibinden başka bir şey değilim’’ (Kabaklı, 1985: 531).

Zola, romanlarında değindiği toplumsal sorunları neden sonuç bağlamında eserlerinde irdelenmiş ve evrensel sorunlarla ilgilenerek gerçekliği romanlarının ana merkezi haline getirmiştir. “*Tüm boyutlarıyla insanlığı incelemekteyim*” diyen Zola’nın ünlü romanlarından olan “Gerçek” adlı eseri, toplumsal olaylar üzerinde etkin güçlerin ve çevrenin bireyler ve yargı üzerinde kurdukları baskıları ele almıştır (Günday, 2014: 91, 92). En ünlü romanlarından “Germinal” gerçek hayattan kurgulanarak kaleme alınmış, maden ocağı işçilerinin yaşadıkları sefaleti ve iş yaşamındaki sıkıntıları ele almaktadır. Romanda anlatılan olaylar, 9 Şubat 1884’te Anzin Maden Ocağı’nda patlak veren grevin birer yansımasıdır. Zola günlerce grevde kalır, işçiler ile sohbetler eder, onların sefaletini gözlemler ve ortaya Germinal adlı romanını çıkarır. Eser türü itibariyle bir sanat eseri olduğu için abartılar içeriyor olsa da özü itibariyle tamamen gerçekçidir (Akyüz).

Romanda gerçeklik ilişkisinin verilmesi, yazarın bilgi ve gözlem birikimi ile doğru orantılıdır. Yazarlar gerçekliği romanlarda işlerken, gözlemledikleri çevreyi olduğu gibi kopyalamaktan öte; gerçeğin aktarılması için şahısların psikolojileri, onları etkileyen çevresel koşullar ve toplumsal hadiseler, içerisinde bulundukları ortamla karşılaştırılarak aktarılır. Örneğin Tolstoy, “Savaş ve Barış” adlı romanını kaleme almadan önce uzun süre yanında haritalarla savaş meydanlarını gezmiştir (Kara, 2010: 86, 87). Lenin, edebiyattaki gerçeği anlamaya çalıştığı zamanlarda en çok etkilendiği isimlerden biri de Tolstoy olmuştur. Lenin’e göre Tolstoy “*1905 Rus İnkılabının aynasıdır*” ve köylü sınıfının, Rusya’nın o dönemki çelişkilerini, halk kitlelerinin zihniyetini, mücadelelerini tasvir eden büyük bir devrimcidir (Lenin, 1968). Bu çerçevede roman-gerçeklik ilişkisi bağlamında Tolstoy Dünya Edebiyatı’nın önemli örneklerindendir.

Romanlar; insan ilişkileri, insanın iç dünyası, toplumsal olaylar, farklı kesimlerden insanların yaşayışları, emek gibi konuları işlemelerinin yanı sıra yoksul kesimin yaşamına da sıkça yer vermiştir. Dünya’nın en çok tanınan ve okunan romanlarından Victor Hugo’nun “Sefiller” eseri, Paris’in görkemli hayatının arkasındaki varoluşun, açlığın, ölümün ve sefaletin kol gezdiği diğer yönünü çarpıcı bir şekilde okuyucuya aktarmış ve yoksulluğu, sosyal adaletsizliği en iyi kaleme alan klasiklerden biridir. İşten, ücretten, yiyecekten, barınmadan yoksun olanlar kötülüğe ve suça yönelirler. Onlar toplumun sefilleridir ve dış dünyadan dışlanarak kendi hallerine terkedilmişlerdir (Hugo, 2016). Hugo, romanındaki karakter tahlilleriyle onların iç dünyalarında yaşadıkları yoksulluk ve dışlanmışlık karşısındaki

sarsıntıları, toplumda var olan gerçeklerle ve kendi iç dünyasının gerçekliği ile okura yansıtır. 19.yy toplumsal olayları tarihsel bir bilinçle birleştirir. O yıllarda Paris, adeta bir hayal ülkesi olarak insanlarda yer etmiştir. Eşitlik, zenginlik, adalet gibi kavramlar için Paris’e gelenlerin sefaletin en deriniyle karşı karşıya kaldığı durumları Fantine karakteri üzerinden anlatmıştır (Özkaya, 2012: 497, 500). Türk Edebiyatı’nda ise Orhan Kemal; emekçileri, yoksulları, ezilenleri anlatışıyla, gerçekliğiyle, insanlığa duyduğu sevgiyle fark yaratan romancılar arasındadır. Orhan Kemal’in hemen hemen bütün eserlerinde yoksulları, dışlanmışları, onların yaşam kavgalarını, acılarını, aşklarını görebilmek mümkündür. Öyle ki “Arka Sokaklar” adlı öykü kitabından sonra yargılanma sürecine giren Orhan Kemal’e; eserlerinde büyük oranda yoksullara, işçilere, topraksız köylülere yer vermesinin nedeni sorulduğunda cevabı şu şekilde olmuştur: “ Ben gerçekçi bir yazarım. En iyi bildiğim konuları alırım. Varlıklı yurttaşların yaşayışlarını bilmiyorum, nasıl yaşadıklarından haberim yok” Asım Bezirci’den akt: (Coşkun, 2014: 24). Türk Edebiyatı’nın köy romancılığı deyince akla gelen ilk isimlerinden Mahmut Makal,’Bizim Köy’ adlı romanında köy yoksulluğunu, açlığı, köylünün sınırlı geçim kaynaklarını, hastalıkları ve hatta ölümü insanın içini acıtan tüm gerçekliğiyle gözler önüne sermiştir. Refik Ahmet Sevengil ise edebiyatın ideolojisiz eksik kalacağını, her şeyden önce bir amacı olması gerektiğini, halkın sıkıntısını ve acılarını dile getiren realist, idealist ve mücadele ruhu ile bezenmiş bir edebiyat anlayışı ile toplumun gelişeceğini savunur (Şahan, 2017: 134).

Romanlarda, gerçek dünyada meydana gelmiş tüm oluş ve hareketler zamandan bağımsız olmadığı gibi, romanlarda yer alan kurmacalar da belirli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşirler. Bu anlamda romanlar ne kadar kurmaca olurlarsa olsunlar içerisindeki her şahıs ve olay belirli bir zaman diliminin izlerini taşır (Narlı, 2002: 97).

2.1.2. Cumhuriyet Dönemi’nde Toplumcu Gerçekçi Roman Geleneğinin Oluşması ve Temel Karakteristikleri

Toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışında edebiyatçı, eserin yaratıldığı dönemi tarihsel ve toplumsal koşulları içerisinde inceleyen, ideolojileri anlayarak onları eseriyle bütünleştiren, dönemi ve geleceği derinlemesine anlamaya çalışan, tüm bunların yanında eserin edebi değerini de göz ardı etmeyen çözümlemeleriyle eserini ortaya koyan kişidir (Özçelebi, 2015: 1251). Romanda toplumcu gerçekçilik, gerçekçiliğin 20. Yüzyılda vücut bulmuş halidir. Dayanağını Marksizm’den alan toplumcu gerçekçilik, Marksizm ile olan bağı dolayısıyla siyasal-ideolojik görünüm kazanmasının yanında aynı zamanda bir sanat kuramıdır (Demir, 2008: 66). Burjuva iktidarının yıkılması ve onun yerine siyasal iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi (K. Marx, F. Engels, 2016: 132) arzusuyla yola çıkan Marksizm’in temel felsefesinin romana

yansıması; emekçi sınıfın mücadeleleri, geniş halk kitlelerinin ve ezilen sınıfın geçim sıkıntıları, düzenle olan çekişmeleri, egemen sınıflarla olan çatışmaları şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yönüyle toplumcu-gerçekçi romanlar aslında siyasal bir duruşun simgesidir (Demir, 2008: 66).

Karl Marx kadar Lenin’de edebiyatı ‘*bir bilgi aleti*’, ‘*dünyayı orijinal bir benimseme vasıtası*’ olarak görmektedir. Onun için edebiyat toplumun gerçek ilişkilerini tasvir etmelidir. Edebiyatçılar toplumdaki ikiyüzlülüğe, sahtekârlıklara, kapitalist zorbalıklara şiddetle karşı çıkmalı, buna karşın işçilerin sefaletlerini, vahşi çalışma ortamlarını ve ıstıraplarını bütün derinliğiyle göstermelidirler (Lenin, 1968: 7). Bu anlayış çerçevesinde toplumcu gerçekçiliğin temelleri, Sovyet devriminden hemen sonra kurulmuş olan Prolekült Örgütü’nün çalışmalarıyla atılmıştır. Bu örgüt 1920’lerde yerini ‘‘Tüm Ruslar Yazarlar Birliği’ne’’ bırakmış, 1934’te birinci kongresiyle devletin resmi sanat anlayışını duyurmuştur. Bu duyuruda, yazarın görevi ideolojik değişim sorunu ve işçilerin sosyalizm içinde aldıkları sınıfsal eğitimi de dikkate alarak, devrimci gelişim içerisinde gerçeğin objektif olarak ve tarihsel materyalizm etrafında değerlendirmesini yapmaktır. Edebiyat yapımcılar taraf tutmalı, komünist partisi ruhuyla bezenmiş biçimde bugünün kahramanlarını ve geleceği anlatmalıdır (Tanrıbuyurdu, 2010: 60).

Toplumcu gerçekçi anlayışla bezenmiş sanat her ne olursa olsun asıl meselesi toplumun sosyo-ekonomik yapısı ile paralel geliştiği ve birbirlerini etkiledikleri gerçeğidir. Gerçekçi anlayışta sanat halk ile iç içe olmalıdır (Akpınar, 2014: 14). O dönemlere ait bir yaşanmışlığı, insan ilişkilerini, dönemin atmosferini yansıtmalıdır. Bu anlamda bir sahicilik duygusu ile edebiyata bakmak mümkündür (Makal A. , 2008: 20). Özellikle toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı içerisinde romanlar bizlere dönemin atmosferini betimlemekte kilit rol oynarlar. Romanda sahicilik duygusunun oluşumunda Maksim Gorki öncü rol oynamıştır. Toplumcu gerçekçiliğin en önemli temsilcilerinden Maksim Gorki, bu türe kavramsal şeklini vermiş, kuramın çekirdeği olan ‘‘devrimci romantizm’’ ve ‘‘olumlu tip’’ kavramlarını oluşturmuştur. 1934’teki kongrede, toplumcu gerçekçiliğin Sovyet Edebiyatı’nın resmi akımı olarak belirlenmesi konusundaki alınan kararların çoğunun mimarı Gorki’dir (Akpınar, 2014: 13, 15). Gorki, toplumcu gerçekçiliğin Stalin ve Jdanov’dan önce asıl kurucusudur. Kaleme aldığı ‘‘Sanat İşçiliği’’ adlı yazısında toplumcu gerçekçiliğin temelini atmıştır (Kacıroğlu, 2016: 33). ‘‘Sanatın değeri nicelikle değil, nitelikle belirlenir’’ (Özçelebi, 2015: 1255) diyen Gorki’nin başta Ana’sı olmak üzere romanlarında kendi hayat hikâyesine dair kesitler bulunur. Olumlu tipleri; içinde bulundukları yoksulluk, düzensizlik, sistemin acımasızlığına karşı duyarlılıkları gelişmiş, hayatın içinden çıkabilecek kimseler olarak kurgulanır (Narlı, 2001: 67).

Barthes'e göre gerçekçi edebiyat, dilin inşa edilmiş özünü gizlemeye çalışır. Gündelik dilin kullanıldığı bu türlerde dil vasıtasıyla gerçek bize olduğu gibi aktarılır. Bu dil bize diğer akımlarda olduğu gibi (örneğin romantizm, sembolizm) gerçeği çarpıtıp öznel şekillere büründürmez (Eagleton, 2014: 147). Marksizm anlayışı çerçevesinde gelişen toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı için asıl olan eserin biçim sorunları değil özüdür. Biçim ile öz arasında diyalektik ilişki kuran bu edebiyat akımına göre eserin estetik kaygısını eserin özü belirler (Özçelebi, 2006: 82). Dolayısıyla gerçekçi eserlerin sanatsal değeri içerisinde aktardığı siyasal donanım ve gerçeği yansıtabilme kabiliyetiyle doğru orantılıdır.

Toplumcu gerçekçi romanların temelleri 19.yy'ın ortalarına kadar götürülebilir. 19.yy'ın ortalarında Fransa'da başlayan, sonraları Marksist anlayış ile bezenerek kurumsallaşan gerçekçi anlayışın temel ilkeleri; toplumun alt tabakalarında yer alan gerçek olayları ele alıp yansıtması ve karakterlerin tarihsel gelişim içerisindeki konumlarını doğru saptamasıdır. Gerçekçiliğin ilk öncülerinden olan Stendhal roman anlayışını şöyle ifade etmiştir: “*Roman dediğin, bir uzun yol üzerinde dolaştırılan bir aynadır. Bir bakarsın göklerin maviliğini, bir bakarsın, yolun irili ufaklı çukurlarında birikmiş çamuru görürsün. Sonra da kalkıp heybesinde bu aynayı taşıyanı ahlaksızlıkla mı suçlayacaksınız? Aynası çamuru gösteriyor diye aynaya kabahat bulmak olur mu? Böyle çamurlu çukuru bulunan yola, daha doğrusu suyun akmasını, kokmasını, çamur çukurları meydana getirmesini önlemeyen temizlik müfettişine çatın*” (Özdemir, 1981: 105). Stendhal burada ayna benzetmesiyle gerçeği romana yansıtmayı vurgulamıştır.

Lenin Marksist bir bakış açısıyla yazarların burjuva otoritesinden kurtulup, sınıf hareketi ile kaynaşp, kitleleri eğiten, onları kamçılayan tutum sergilemeleri gerektiğini vurgular. Çünkü ona göre yazar, halkın menfaatlerinden başka menfaati olmayan kişilerdir. Ve halkın mücadelesi ne ise onu tüm gerçekliğiyle yansıtmalıdır (Lenin, 1968: 38). Toplumcu gerçekçi sanat anlayışının önemli teorisyenlerinden Lunaçarski de Lenin gibi sanatın her daim önderliğini yaptığı sınıfı eğitmek, örgütlemek gibi fonksiyonu olduğunu söyler. 1934'ten önce kaleme aldığı yazısında edebiyatın (özellikle romanın) toplumun aynası olduğunu ve yazarın da ister istemez toplumsal sınıfların gerçeklerini yansıtacağını vurgular (Kacıroğlu, 2016: 33).

1934'te Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kongresi'nde, Stalin yönetimine yakın olan isimlerden Jdanov; Lenin, Gorki ve Lunaçarski'nin sanat anlayışından formüle ettikleri “toplumcu gerçekçi” sanat anlayışını devletin resmi sanat görüşü olarak kabul ettiklerini duyurmuştur. Kısaca Gorki, Lunaçarski ve Lenin ile başlayan, Jdanov tarafından sistematize edilen (Kacıroğlu, 2016: 35, 38) bu görüş, sanatçının devrim için gereken altyapıyı hazırlamasını, halkın bilinçlenmesine katkıda bulunmasını, sınıflar arası çatışmayı özellikle işçi

sınıfının mücadelelerini tüm çıplaklığıyla anlatmasını, kişileri tarihsel bütünlük içerisinde aktarmayı, olaylar ile eser arasında diyalektik ilişki kurmayı ve böylece sanat eserinin adeta ayna görevi görmesi gerektiğini belirtmiştir.

Toplumcu gerçekçiliğin sanata ve yazına yüklediği işlevi M. Şolohov şu sözleriyle açıklamıştır: “*Okuyucuya namuslu söz söylemek, halka doğruyu anlatmak, gerçeği anlatırken kimi zaman sert ama her zaman yürekli olmak, insanların yüreğine gelecek adına, geleceği biçimlendirmedeki yetenekleri adına güçlü inanç salmak. Bütün dünyada barış için mücadele etmek ve yazdıkları kanalıyla yazılarının ulaşabileceği her yerde barış savaşçı yetiştirmek, insanları ilerlemek için duydukları soylu ve doğal isteklerde birleştirmek*” (Özdemir, 1981: 117). Toplumcu gerçekçiliğin bu anlatışı 1930’lardan itibaren Sovyet sınırlarını aşıp tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Toplumcu gerçekçiliğin Türkiye edebiyatına girişi 1925-30’lu yıllar arasında olmuş ve 1980’lere kadar özellikle roman alanında etkinliğini güçlü bir şekilde göstermiştir (Çelik Y. , 2007: 256).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında toplumcu gerçekçi anlayış “Aydınlık” dergisinde yayımlanan ideolojik, felsefi, sosyal, siyasi yazılarla edebiyat dünyasında kendini göstermiştir. 1920’li yıllarda toplumcu gerçekçi sanat anlayışının en güçlü sesleri başta Nazım Hikmet olmak üzere Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal, Nizamettin Ali gibi yazarlar çıkardıkları dergideki yazılarında toplumsal sorunları ve siyasal sistemi sosyalist bir bakış açısıyla ele almışlardır (Aydoğdu, 2017: 272). Şefik Hüsnü 1922’de kaleme aldığı Aydınlık dergisinde, halk ile sanat arasındaki bağı vurgulamış; halka uzak ve halkın sorunlarına eğilmeyen sanatçının gerçek bir sanatçı olamayacağını şiddetle savunmuştur. Bu anlamda Türkiye’de toplumcu gerçekçi sanat anlayışının ilk izleri sosyalist düşüncelerin Türkiye’de gelişmeye başladığı döneme denk düşer (Kacıroğlu, 2016: 38). Sosyalist düşünce etrafında, Marksist sanat anlayışı ile bezenmiş ve halka yakın olan toplumcu gerçekçi sanat anlayışı bu dönem itibarıyla hem siyasi otoritelerin hem de entelektüellerin dikkatini çekmeyi başaracaktır. 1930’larla birlikte toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı yaygınlaşmaya başlamışsa da tam anlamıyla sistemli bir düzen oluşturamamıştır. Bunun temel nedeni Marksist kuramın terminolojisinin tüm yönleriyle kavranamamasıdır. Çünkü o dönemde Marksist ideoloji terminoloji kaynaklarına ulaşım kısıtlıdır. Çevrilmiş kaynaklar yetersizdir. Marksist sanat anlayışı, yeterli şekilde kavranmadığı için 1930-1940’lı yıllarda romantik esintiler de taşıyacak; kavramın sistemleşmesi 1950’lerle beraber Fethi Naci ve Asım Bezirci’nin önemli katkılarıyla gerçekleşecektir (Kurdakul, 2005: 28, 29).

İsmail Tunalı, “Marksist Eleştiri” adlı kitabında toplumcu gerçekçi sanat için bir insan tablosu yaratmayı amaçladığını dile getirmiştir. Yeni bir insan, yeni bir ahlak ve değer

yaratmayı amaçlayan bu anlayışın toplumsal işlevleri onu diğer akımlardan ayıran yegâne özelliğidir. Bu gerçekçi anlayış, toplumdaki eşitsizlikleri, adaletsizliği, toplumsal düzenin bozukluğunu ele alır ve düzene eleştiride bulunur (Tunalı, 1976: 171). Böylece edebiyatın vurgusu, olayların tasvir edilmesinden, bireylerin sosyal ve kültürel çevredeki olaylara verdikleri bilinçli ya da bilinçsiz tepkilerin tasvir edilmesine doğru kaymıştır. (Karpat, 2011: 194). Yazarlar çoğunlukla kendi toplumunun gerçeklerini ve insanların sorunlarını yansıtarak aslında çağını yansıtır. Fethi Naci, yazarların özellikle de romancılarımızın temel kaygısının çağı doğru şekilde yansıtmak olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre bir yazar çağını doğru şekilde yansıtırsa ancak o zaman sorunlara çözüm bulur (Naci, 1981: 468). O yüzdendir ki toplumcu yazar her daim etkin olmalıdır. Dünyayı sadece tanımakla yetinmez aynı zaman da değiştirmek de ister. (Demir, 2008: 71). Bulunduğu dönemin en etkin yazarlarımızdan olan Sadri Ertem bunun en iyi örneklerindendir. O eserlerinde yaşadığı dönemin çelişkilerine yer vermiş, düzenin bozukluğunu eleştirmiş, işçi, köylü, yoksul halkın yaşam mücadelelerini odak haline getirmiş; kısaca halkın sancılarını sanatının odak noktası haline getirmiş (Çelik Y. , 2007: 257) . Ve ona göre sosyal gerçekçilik edebiyatın roman formunda başarılı bir şekilde karakterize edilmiştir (Karpat, 2011: 196). Bu nedenle romanlarında, köy ve kasaba gerçeklerine, sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerde gerçekleştirdiği sömürüye, sanayileşme ile gelişmeye başlayan işçilerin emeklerinin sömürülmesine, aydın-halk çelişkilerine, Cumhuriyet inkılaplarına karşı çıkan gerici çevrelere sıkça yer vermiştir (Ertop, 1978). Türkiye’de toplumcu gerçekçiliğin tanınır hale gelmesinde büyük çabası olan Sadri Ertem’in “7 Gün” dergisinde yazdıkları dikkate alınmalıdır. Açık şekilde sosyalizmin savunuculuğunu yapmasa da, yazdıklarında ezilen sınıfların durumlarına ses olmuş ve bu anlamda toplumcu duyarlılığını ön plana atmaktan çekinmemiştir (Kacıroğlu, 2016: 45). Eserleri arasında “Çıkrıklar Durunca” adlı romanı özel yere sahiptir. Konur Ertop, Çıkrıklar Durunca romanını: *“19.yüzyılın sonunda Avrupa’dan gelen fabrika ürünü kumaşların el tezgâhlarıyla kumaş üretilen çevrelerin ekonomik dengesini bozmasını, bundan doğan toplumsal sarsıntıları, olayın geçtiği Bolu-Kastamonu yöresinde bir yanıyla bu ekonomik nedene, öteki yanıyla Alevi-Sünni çekişmelerine dayanan ayaklanmaları anlatır”* cümleleriyle değerlendirmiştir (Ertop, 1978). Romanda, seri üretim fabrika malı satanlar ile geleneksel üretim dokumacılar arasındaki mücadele işlenmiş, fabrikalaşmanın Anadolu’da yarattığı reaksiyonlar ile insanların inanışlarında, algılayışlarında meydana getirdiği tezatlıkları açık bir dille anlatmıştır. Sadri Ertem bu romanında toplumsal çekişmelerin sınıfsal çatışmaya dönüşmesini, değişen üretim yapılarının getirdiği ekonomik zorlukları ve bir de buna baskı unsurlarının eklenmesiyle tüccar-burjuva işbirliği ile yoksul köylünün iyiden iyiye sömürülmesi olayları başarılı şekilde aktarmıştır (Parlak, 1996: 371).

Türkiye’de toplumcu gerçekçi edebiyat akımının öncülerinden bir diğeri de Sabahattin Ali’dir. Sadri Ertem ve Sabahattin Ali, Türkiye’de toplumcu gerçekçiliği savunan ve 1950’lerdeki toplumcu romancı kuşağa öncülük eden yazarlardandır. Genelde hikâye türünde eserler veren Sabahattin Ali’nin romana yönelişi “Kuyucaklı Yusuf” ile olmuştur. İlk romanı olan Kuyucaklı Yusuf aynı zamanda kasaba romanı olmasıyla ilklik taşır (Önertoy: 119). Roman, yitirilmiş ve tamamen parasal gücün yönlendirdiği adalet mekanizması karşısında bireysel isyanların süregeldiği olaylar bütünü tasvir eder (Çelik Y. , 2007: 260). Romanda toplumun aksak yönleri de göz ardı edilmemiş ve yer yer eleştirilmiştir. Örneğin romanın daha ilk sayfalarında: “*Salahattin Bey, gençliğini deli gibi yaşadıktan sonra (...) kendisinden tam 15 yaş küçük kızla evlenivermiştir. Bizim küçük Anadolu şehirlerimizde bu müzmin evlenme hastalığı daima hüküm sürmektedir. En kuvvetliler bile bir iki sene dayanabildikten sonra bu amansız mikroptan yakalarını kurtaramazlar ve kör gibi, önlerine ilk çıkanla evlenirler*” (Ali, 2011: 12) şeklinde belirtmiş, yapılan bu evliliklere “amansız bir mikrop” benzetmesiyle Anadolu’da var olan durumu sert bir şekilde eleştirmiştir. Yine başucu eserlerinden olan “Kürk Mantolu Madonna” ve “İçimizdeki Şeytan” adlı romanlarıyla dönemin problemlerine ışık tutmuştur. İçimizdeki Şeytan romanıyla II. Dünya Savaşı öncesi İstanbul’daki aydınlar arasındaki çekişmeler çok boyutlu olarak ele alınmış; Kürk Mantolu Madonna romanıyla bir aydının ailesi ve çevresiyle olan uyumsuzluğu üzerinden doğu-batı çelişkisi ve dönemin sosyo-ekonomik şartlarından verdiği örneklerle yaşamın çileli yanlarını sergilemiştir (Önertoy: 119). Kürk Mantolu Madonna aşk, yabancılaşma ve çatışma (İlhan, 2012: 45) olguları etrafında dönse de dönemde olup bitene dair izler taşır. Öyle ki “*(...) bir bankadaki küçük memuriyetimden çıkarıldıktan sonra- neden çıkarıldığımı hala bilmiyorum, bana sadece tasarruf için dediler*” anlatısıyla keyfi işten çıkarmaları; “*(...) inşaattan dönen ve parça parça elbiselerinin içinde kambur yürüyen amaleler*” tasviriyle işçilerin görünümünü, “*Sana bir iş buldum (...) sana şimdilik pek fazla veremeyeceğiz: 40-50 lira*” sözleriyle ücretleri okuyucuya aktarmıştır (Ali, 2015: 12, 17).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında sayıları oldukça az olsa da işçilerin elverişsiz çalışma ortamları, uzun süren çalışma saatleri, güvencesiz çalışmanın yaygın oluşu, düşük ücretler kısaca işçi sefaleti toplumcu romancıların dikkatini çekmiş ve romanlarına yansıtmıştır. Bunu en başarılı şekilde işleyenlerden Mahmut Yesari, Çulluk romanı ile Cumhuriyet döneminde çalışma koşullarına yer veren ilk romancılardandır. 1927 yılında basılan roman, genel hatları çalışma yaşamı etrafında oluşmasa da, fabrika işçilerinin günlük yaşayışlarını sosyal dinamiklerle ele almıştır (Makal A. , 2008: 22). Mahmut Yesari’nin bu romanı yazabilmek adına bir dönem fabrikada çalıştığı detayını atlamazsak, roman Cumhuriyet’in henüz ilk

yıllarında bize emek tarihi açısından önemli bir belge niteliğindedir. Roman, zor şartlarda para kazanıldığını, işçilerin sefaletini, rekabetlerini, gündelikleri konularını işlemekten öte kadın çalışanların ağırlıkta olduğu Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışma koşullarına dair güçlü betimlemeler içermektedir: “*Kirli, çıplak duvarlı, yağ lekelerinin parlattığı döşeme tahtalarıyla sefil yemekhane, havada keskin bir tütün kokusu, kıyılan tütünlerin ince katil tozu ile zehirlenen kadın işçiler...*” (Şimşek, 2012: 51).

Gerçekçi yazarlar, işçi sınıfının kavgasını, yaşamını inceleyerek emekçilerin tarihsel bakış açılarını belirler. Toplumcu gerçekçi yazar, işçi sınıfının amaçlarını ve kavgalarını en baştan anlayan kişidir (Tunalı, 1976: 176, 180). Bu açıdan toplumcu gerçekçi akımın olmazsa olmaz konularından biri emekçilerin yaşayışlarıdır. Türk Edebiyatı'nda işçi romanlarının başkahramanlarından Reşat Enis Aygen, “Afrodit Buhurdanında Bir Kadın” ve “Sarı İt” romanlarında işçi sınıfını temsil etmiştir. Reşat Enis'in romancılık anlayışı tıpkı Gorki ve Zola gibi derin gözlem kabiliyetiyle varoşlardaki insanların yoksullukları, dışlanmışlıkları, hayatta kalma mücadeleleri, ekmek kavgaları etrafında şekillenmiştir. Ancak romanlarında ağırlıklı olarak fabrikalarda ve madenlerde acımasız biçimde sömürülen emekçilerin sıkıntılarını işlemiştir (Coşkun, 2014: 83). Gorki'nin roman anlayışı çerçevesinde gelişen “Afrodit Buhurdanında Bir Kadın” romanı Nazım Hikmet tarafından “*Türk Edebiyatının temel yapı taşı*” olarak tanımlanmıştır. Roman, Anadolu kadınının çalışma hayatında karşılaştıkları güçlükleri, kadına cinsel bir obje gözüyle bakılan algıyı, bedenine ve ruhuna yapılan çirkince saldırıları, cinsel istismarı; genel anlamda işçi sınıfının toplumdaki konumuna adeta ayna tutmuştur. Dönemin acımasız sömürsünü, egemen dünya görüşünü, toplumun yapısını ve sınıfların toplum içerisindeki çekişmelerini, dışlanmışlıklarını diyalektik bir anlayışla betimlemiştir. Roman, amcasının yanında büyüyen genç bir kadının yaşadığı acımasız hayatı ve tanık olduğu sosyal bozuklukları genç kadının penceresinden tüm çıplaklığıyla aktarmıştır. Bu anlamda roman 1930'lu yıllarda kadının işgücündeki ikinci sınıf konumuna ve emekçi sınıfın toplumsal ve ekonomik sorunlarına dikkat çekmiştir (Tilbe Ali & Tilbe Fethiye, 2015: 187, 211)

Türkiye'de sendikalaşma konusunu ele alan ilk roman olan Sarı İt'de karakterler doğrudan işçi sınıfından seçilmiş ve bireysel ya da kolektif eylemlere, dayanışmaya, grevlere açık şekilde yer vermiştir. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Sarı İt romanı için: “*(...) Sarı İt'de işçilerin sendikalaşma sürecini, sarı sendikacılığı ele alır. Eser sendikal mücadelenin iç yüzünü sergilemesi bakımından dikkate değerdir*” (Erverdi Ezer & Doğan D. Mehmet & Kutlu Mustafa & Erdem Abubekir, 1977: 462, 463) yorumunu yapmıştır. Kuşkusuz roman bu kadarla sınırlı değildir. Sendikalaşma süreci ve işçilerin çalışma koşullarının da ötesinde başkentin

panoramiği, keyfi işten çıkarmalar, güvencesizlikler, açlık konuları da romanda açık şekilde işlenmiştir. Mesela daha romanın ilk sayfalarında: “- *işten çıkardılar. Peki sebep? Fikirlerimin fikirlerine uymaması!*” diyalogu fikir çatışması nedeniyle burjuva otoritesinin muhalif çıkan sesi bertaraf etmesini gerçekçi şekilde dile getirmiştir. Yine “*(...) Aç bir adamın lokanta vitrinlerini göre göre dolaşması mutluluk olur mu?, “(…) içi ekmek, kabuğu katık 24 saatlik yiyeceği...”* sözleri ile açlığı; “*Başkent ne tuhaf şehir! Her sokak başında her otobüs durağında bir baskül... Açlığın her gün her saat parça parça daha eridiğinin muştasını kafasına vuruyor bu basküller...*” anlatısı ile Ankara’nın gerçek yüzünü okuyucuya göstermiştir (Enis, 1968: 15, 34, 38).

Türkiye’de Sadri Ertem’in öncülüğü ile başlayan toplumcu gerçekçi roman anlayışı, yeni yöneticiler ve gittikçe yoksullaşan, sömürülen köylü çekişmelerini ele alan Sebahattin Ali ile devam etmiş; Mahmut Yesari ve Reşat Enis ile fabrika işçilerinin yaşamlarına ışık tutmuştur. 1940’ların sonuna kadar toplumcu gerçekçi romanlar; kültürel değişimler, yaşam koşulları, tarzları ve farklı yaşamların çekişmelerinin büyük oranda kentteki yansımalarını işlemekle sınırlı kalmıştır (Karpat, 2011: 197). II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye’deki elitlerin Türk aydınlanmasının sağlanması konusunda ortak hedefleri vardı. Ancak savaş öncesi dünyada meydana gelen gelişmelerin Türkiye’deki yansıması entelektüellerin bu hedefe ulaşmadaki algılarının da değişmesine neden olacaktır. Kimileri daha yerel değerler üzerinde eserlerini kurgularken (Reşat Nuri, Yakup Kadri gibi); kimi yazarlar (toplumcu gerçekçiler) evrensel düşünce akımlarından etkilenmişlerdir. II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ile Türkiye savaşa doğrudan dâhil olmasa bile ülke içerisinde yaşadığı ekonomik bunalım ve toplumdaki sıkıntılar toplumcu romancıların mekânsal algılarında değişimlere neden olacaktır. Özellikle 1942 senesi bu anlayışın değişimlerinde kavşak noktasıdır. Bu anlamda Türkiye’deki entelektüeller aydınlanmanın daha radikal ve güçlü şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmüşler ve ilgilerini Anadolu’ya çevirerek köy romancılığını benimsemişlerdir (Yalçın A. , 2003: 83).

Türk edebiyatında “Anadolu” kavramının özel bir yeri vardır. Çünkü Anadolu yalnız bir toprak parçası olmaktan öte bir ideali temsil etmektedir. Anadolu romanları işleyişi bakımından iki temele dayanır: Birincisi, Anadolu’nun aydınlar tarafından bütün ülke coğrafyasının sembolü olarak kullanılması; ikincisi, yeni nesile benimsetmek istenen sosyolojik ve gerçeklik ideolojisine bağlı bir anlayış. 1940’lı yıllara kadar hâkim olan “Anadolu romanları”, 1940’dan itibaren Kemal Tahir’in “Göl İnsanları”⁹ adlı hikâye kitabının ön sözündeki anlatımlar

⁹ 26 Şubat 1941’de Tan Gazetesi’nde “Göl İnsanları” hikâyesi okuyucuya şu şekilde tanıtılmıştır: “*Dört uzun hikâyeden müteşekkil bulunan “Göl İnsanları”, yeni bir edebiyatın yokluğunu iddia edenlere harikulade bir eserle verilmiş fiili bir cevaptır. Bu eseri okuyan en selahiyetli muharrirlerimizin müttetfiken verdikleri hüküm*

toplumcu gerçekçi bir ideoloji mesajlarını taşıması dolayısıyla köy romanına evrilmiştir. Bu şekilde 1940'lı yıllardan itibaren Anadolu romanı etrafında gelişen düşünce, pozitivist bir algı ile duygu ve gerçekçilikle birleşerek gerçek manada bir edebiyat akımı yaratmış, bunun doğal sonucu olarak da romana yansımıştır (Yalçın A. , 2006: 24, 159-167). Köy romanları, köylünün toprak kavgaları, yaşayışları, ağa-köylü çekişmeleri, topraksız köylülerin sömürüsü, fakirlikleri gibi sosyal ve ekonomik problemlerini ele almışlardır. Aslında Cumhuriyet dönemi Türk romanında köye yönelme ilk Reşat Nuri'nin “Çalıkuşu” adlı çalışmasıyla olmuştur. Çalıkuşu romanının tefrika edilmesinde başlayan süreç, bu romanı döneminin en çok okunan, basılan romanı konumuna taşımış ve yeni dönemin habercisi olmuştur (Güler, 2006: 3). Geri kalmışlıklara, yoksulluklara, cahilliklere çözüm olabilmek ve kişisel acılarından kaçan genç kızın kendini topluma adayışını ele alan roman Anadolu insanını okuyucuya anlatır. Tüm olumsuzluklara rağmen her zaman ümidini kaybetmeyen Feride zaman zaman Anadolu halkı ile İstanbul halkı arasında karşılaştırmalar yaparak Anadolu halkını üstün tutar (Yalçın A. , 2006: 185). Roman konusu itibariyle doğrudan köy romanı değildir; ancak Anadolu insanına açılışı bakımından Anadolu'nun romana yansımalarının ilk örnekleri arasındadır (Güler, 2006: 3). Cumhuriyet dönemi romancılığında köyü konu edinmiş romancılardan bir diğeri de Yakup Kadri'dir. İlk baskısı 1932 yılında yayımlanan “Yaban” romanıyla Yakup Kadri Karaosmanoğlu, açıkça köy romancılığı yapma gibi bir gaye taşımasa da Milli Mücadele yıllarında Anadolu köylerinin, köylülerin mücadelelerini, yorgunluklarını ele almıştır. Aydın-köylü çekişmesine de yer veren roman köylü aleyhtarı tutum izlediği gerekçesiyle eleştirildiyse de Yakup Kadri bu eleştirilere katılmamış, romanın objektif bir teknik ile ele aldığını belirterek romanda köyün sefalet tablosunu çizerek köylünün geri plana itilmesinin sebebi olarak aydınların tutumlarını göstermiştir (Karaosmanoğlu, 2002: 10, 11). Yakup Kadri romanda, Anadolu insanının iç dünyasını tam anlamıyla detaylandıramamış olsa da aydın-köylü çekişmeleriyle dikkat çekicidir. Yabandaki asıl vurgu, aydınların köyü ideal haline getirmiş olsa bile Anadolu'nun yıllardır yanlış politikalar yüzünden yabancılaşması konusudur (Yalçın A. , 2006: 206) .Yaban romanı, toplumcu köy romancıları da dâhil olmak üzere eleştiri oklarını üzerine çekse de köy yaşamını ve köylüyü ele alışı bakımından sonraki kuşağa bir farkındalık yaratmıştır. Toplumcu gerçekçi akımın öncülerinden Sadri Ertem, “Çıkrıklar Durunca” romanı, Sabahattin Ali “Kuyucaklı Yusuf”u, Faik Baysal “Sarduvan”, Reşat Enis'in “Toprak

şudur: Bugüne kadar bizde Refik Halid'ten sonra, bu kudrette memleket hikâyesi yazılmış değildir. Bunun içindir ki Tan, Göl İnsanları'nı okuyucuya verirken iftihar duyacaktır. Göl İnsanları 'yerli eser nedir' sorusuna ilk defa fiili bir cevap vermektedir. Bu itibarla çöl sükûnetine dalmış bulunan edebiyat ailemizde mesut bir hadise teşkil edecektir'' (aktaran: Sevgül Sönmez, 2006, s. 5).

Kokusu’’¹⁰ romanları aslında köylünün işsizliğini, topraksız köylünün yaşayışını, Anadolu insanının iç dünyasını yansıtarak 1950’lerde gelişecek köy edebiyatı akımına ışık tutmuşlardır. (Kaplan, 1997: 77-131).

Yazarların köye yönelişini ve köy romancılığının toplumcu anlayışla yapıldığı dönemi etkileyen durumlardan bir diğeri de Köy Enstitüleri’dir. Bir aydınlanma projesi olan Köy Enstitüleri, ülkenin mevcut varlıklarına dayanan gerçekçi bir eğitim anlayışıdır. 1940’lı yılların ortalarında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de pozitivist değerlendirmeler ideolojik anlayış çerçevesinde Anadolu perspektifiyle birleşince şimdiye kadar hiç bu kadar net görülmeyen ideoloji ile bezenmiş bir toplumsal çatışma algısı yaratmıştır. Köy gerçeğinin 1950’ler sonrasında iyice yaygınlaşmasının sebeplerinden belki de en önemlisi Köy Enstitüleri’nde yetişen yazarların romancılığımıza girmesidir. Bu yazarların köylüye, toprağa, çevreye kısaca topluma bakışları ideolojik algıları ile sentezlenince 1960’lı yılların sonlarına kadar ülkemizde ağırlığını hissettirecek köy romanlarının popüleritesini arttırmıştır (Yalçın A. , 2003: 84, 85).

Köy Enstitüleri vasıtasıyla köyü yakından tanıyan romancılar köy meselelerini, sorunlarını köyün içinden gelen şahısların düşünce ve deneyimleriyle kaleme almışlardır (Kaplan, 1997: 134). Hem iç hem de dış dinamiklerin etkisiyle köye yönelen ilginin arttığı dönemde adından sonraki dönemlerde de sıkça bahsedilecek bir roman açığa çıkmıştır. Bu döneme gelene kadar çeşitli hazırlık süreci geçiren köy romancılığı Mahmut Makal’ın “Bizim Köy” (1950) romanıyla edebiyatımızda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Güler, 2006: 74). Genç bir köy öğretmenin kaleminden dökülenler köy gerçekliğini, sefaletini, geri kalmışlığını tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir. Basının ve siyasilerin de dikkatini fazlasıyla çeken bu roman dönemin ses getirici hadiselerinden biri olmuştur. Yaşar Nabi Nayır, Varlık Dergisi’nde Bizim Köy romanı ile ilgili şunları söylemiştir: “*Bir Orta Anadolu köyünün acı gerçeği, bana öyle geliyor ki, bütün çıplaklığıyla ilk kez bu kitapta dile geliyor. Bu kitap doğrudan doğruya köye doğmuş, köyde yaşayan bir köy çocuğunun tanıklığıdır. Büyük değeri bu yüzdendir*” (Yaşar Nabi Nayır’dan akt: Kaya Serdengeçti, 2016: 149). Nadir Nadi’nin Cumhuriyet gazetesindeki yorumu Bizim Köy romanının ne kadar gerçekçi olduğunu açıklar niteliktedir: “*Türk köyünün çıplak gerçeğini bu derece keskin, gölgesiz; süslü ve özentili cümlelerden uzak fakat yine de içli bir üslupla önümüze seren bir başka yapıt okuduğumu hatırlamıyorum*” (Nadir Nadi’den akt: Kaya Serdengeçti, 2016: 150). Yıllarca üstü örtülmüş olan Anadolu köyünün sefaletini gözler önüne seren Bizim Köy romanı için Suat Taşer ise şu

¹⁰ İlk baskısı 1944 yılında yapılmış olan bu roman 1969 yılında “Kara Toprak” ismiyle yeniden yayınlanmıştır.

şekilde açıklama getirmiştir: *“Anadolu’yu tanımak istersen, hemen bir kitapçıya koş, bir tane Bizim Köy al, çekil bir köşeye yutkuna yutkuna oku. Okuyup bitirdikten sonra da aynaya bakmayı unutma”* (Suat Taşer'den akt: Kaya Serdengeçti, 2016: 151). Bizim Köy romanı başta Fransızca, Almanca ve İngilizce dillerine çevrilmiş ve dünya kamuoyunun da gündemine oturmuştur Bizim Köy, Türkiye’de toplumcu gerçekçi köy romancılığı anlayışında adeta bir devrim etkisi yaratmış ve Mahmut Makal’ın yarattığı bu etkiyle gerçekçi köy romanları birbiri ardına edebiyatımıza girmiştir. Bu akım Mahmut Makal gibi Köy Enstitüsü çıkışlı olan yazarların -Fakir Baykurt, Talip Apaydın, Dursun Akçam- eserlerinde yer aldığı gibi Köy Enstitüsü çıkışlı olmasa da yönünü köye dönen, köylünün dertlerine ortak olan Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Samim Kocagöz yazarları tarafından devam ettirilmiştir (Özçelebi, 2006: 230).

1950’lerde romanda gerçeklik demek adeta köy romanıyla eşleşmişti. Orhan Kemal köy romancılığı için: *“Memleketimizin insanların kalkınmasını, refahını, yükselmesini istedim. Bu işin de köyden başlaması kanısına vardım”* sözleriyle köy romanına yönelmesinin nedenini özetlemiştir. Aynı görüşle Talip Aydın: *“Köyden yetişenlerin köyü yazması belki edebiyatımızı birazcık yükseltebilir, bir çıkmazdan kurtarabilir”* diyordu. Fakir Baykurt: *“Yaptığımız romanlar, icabında otuz sene içinde politikacılara, iş sahiplerine, mesuliyet sahiplerine faydalı olacak doküman durumunda”* sözleriyle bu akımın yarattığı romanların birer belge niteliğinde olduğu; tıpkı Talip Aydın ve Orhan Kemal’in de belirttiği gibi ülke kalkınmasının köy kalkınmasıyla birlikte düşünülmesi gerekliliğinden bahsetmişlerdir (Naci, 1981: 261). Gündüz, 1950’lerle gelişen toplumcu gerçekçi romanları üçe ayırmış; ilk grupta yoksul ve cahil köylüler, ikinci grupta toprak ağaları ve bürokrat kesimi temsil eden işbirlikçi muhtarlar, imamlar, parti temsilcileri nihayet üçüncü grupta ise sömürenlerle mücadele eden öğretmenler, çağdaş değerlerle yaşamayı ilke edinmiş kaymakamlar, doktorlar ya da görece daha bilinçli köylüler yer almaktadır (Gündüz, 2007: 307). Yaşar Kemal’in “Teneke” ve “İnce Memed”, Fakir Baykurt’un “Yılanların Öcü”, deniz insanlarını ilk defa konu alan Halikarnas Balıkçısı’nın “Ötelerin Çocuğu”, Orhan Hançeroğlu’nun “Ekilmemiş Topraklar”, Kemal Tahir’in “Sağır Dere”, Talip Apaydın’ın “Sarı Traktör”, Kemal Bilbaşar’ın “Cemo” romanları köydeki siyasal çekişmeleri, su kıtlıklarını, traktörün köye girişini, kanun dışı hak arama yollarından biri olan eşkıyalığı, ekonomik sıkıntıları, toprağın işlenememe problemleri, topraksız köylü üzerindeki sömürüyü, eğitimsizlikleri, sağlık hizmetleri ve ulaşımındaki eksikleri, köydeki kalkınma çabaları gibi konuları ele alış biçimleriyle yalnızca dönemindeki insanlara köyün gerçek yüzünü tanıtmakla kalmamış; gelecek kuşakların da gerçeklerle yüzleşmesini sağlamıştır.

Köy romancıları arasında Orhan Kemal özel bir konuma sahiptir. Aslında hem kent hem de kırsal hayatın noksanlıklarını konu edinen Orhan Kemal, özellikle tarım işçilerini kaleme aldığı “Bereketli Topraklar Üzerinde” romanıyla büyük ses getirmiştir. Fethi Naci Bereketli Topraklar Üzerinde romanı için: “*Sabırla derlenmiş gözlemler, sosyal gerçekçiliğin insan gerçekçiliğiyle birlikte uyumlu bir biçimde verilişi, insanların idealize edilmeden içinde yaşadıkları şartlarla bağlantılı olarak ele alınışı, ayrıntıların ustalıkla derlenişi...*” (Naci, 1981: 343). Yaptığı eleştiri ile romanın sosyal gerçeklik yönüne dikkat çekmekle birlikte kullanılan roman tekniğinin başarısına değinmiştir. Çukurova’daki tarım işçilerinin ekmek kavgalarını, güvencesiz çalışmalarını, kötü çalışma koşullarını, 15-16 saat süren çalışma saatlerini, ırgat-usta-usta yardımcıları arasındaki çekişmeleri konu edinen roman edebiyatımızda ayrı önem taşır. Orhan Kemal, kitabın arka kapağında: “*Bu kitap, kendi bilgi ve görgülerimin dışında, bir lokma ekmek için kötü iş şartları içinde zehir gibi bir hayatı yaşayanlardan derlenmiş malzemeye meydana gelmiştir. Yayınlanmadan önce, çeşitli ırgat, usta, usta yardımcısını toplayarak bir gece sabaha kadar okudum onlara. Dinlediler. ‘Pardon’ dediler, ‘bu kadar olur.’ Bütün anlattıkların doğru. Eksik bile. Çukurova’nın bereketli topraklarında öyle işler olur ki, aklın durur. Sana anlatsak, bir değil beş roman çıkarırsın...*” (Kemal O. , 2017) değerlendirmesi ile romanın gerçekçiliğini bir kez daha vurgulamıştır.

Kemal Karpat, “üç Kemal” olarak adlandırdığı -Yaşar Kemal, Orhan Kemal ve Kemal Tahir – yazarların Türkiye’deki sosyal gerçekçiliği sadece belirli yönleriyle ele alsalar da bir bütün olarak düşünüldüklerinde evrensel konuları ele alış biçimleriyle Türk toplumsal gerçekçilik anlayışını ayrı bir boyuta taşıdıklarını savunmuştur (Karpat, 2011: 201).

2. Dünya Savaşı yıllarının kentlerde yaşattığı kıtlıklar, iâşe problemleri, ekmek karnesi uygulamaları gibi konular da toplumcu yazarlarımızın odağını oluşturacaktır. Oktay Akbal’ın “Garipler Sokağı” ve “Düş Ekmeği”, Cevdet Kudret’in “Havada Bulut Yok”, Faik Baysal’ın “Rezil Dünya” adlı romanlar savaşın şehir hayatına yansıyan boyutlarını ele almıştır (Uğurlu, 2009: 1749). Faik Baysal, Rezil Dünya romanındaki bir diyalogda, toplumcu gerçekçi romancının, roman yazarken bağlı kalması gereken gerçeklik unsurunu şu şekilde özetlemiştir: “*(...) Hayatı, insanların çektikleri acıları anlatan bir roman. (...) – İçinde kadın yok mu? – Var, ama senin benim bildiğim kadınlardan değil. Çırçıplak papuçsuz, yırtık şalvarlı, verem, tarlada doğuran, ahırda yatan, çalışan, evinin duvarlarını kendi sıvayan, gece gündüz kuru bir ekmek yiyen kadınlar. Kürksüz, bileziksiz, iskarpinsiz, otomobilsiz, boyasız, pudrasız kadınlar. Hayatta oldukları gibi hepsi. Apacı, kupkuru, süssüz, püssüz. Halbuki şimdiye kadar yazılan romanlardaki kadınların hepsi yalancı. (...) hiçbir köyde öyle atlas şalvarlı, ipek yaşmaklı, gözü*

sürmeli Ayşe Fatma yok. Ben romanımı yazarken hayata, gerçeğe elimden geldiği kadar bağlı kalmak istedim'' (Baysal, 1972: 263)

1950'lerin sonlarına gelindiğinde Türk romanında yeni söylemler etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle 1950'lerde sanayileşmenin artması, büyük kentlere göç ve bu göç dalgasının yarattığı toplumsal bozukluklar, gecekondulaşma, dışlanmışlıklar toplumcu yazarların ilgisini yeniden kentlere taşımıştır. Demokrat Parti'nin başlattığı sanayileşme hamlesi ile büyük kentlere gelen göç dalgası kentlerde başta çarpık kentleşme olmak üzere birçok sosyal problemi de beraberinde getirmiştir. Kentli-köylü ayrımının keskinleştiği bu dönem Orhan Kemal'in "Gurbet Kuşları" adlı romanıyla tüm gerçekleriyle okuyucuya yansıtılmıştır. Roman, gecekondulu mahallelerini, şehre para kazanma umuduyla gelen köylülerin çalışma hayatlarını, kaldıkları sağlıksız ortamları, şehirde kentliler tarafından gördükleri ayrımcılıkları, cahilliklerini, kenti kısaca hayatı algılayış biçimlerini ele almasıyla kente yönelmiş toplumcu gerçekçi romanlar arasında yapıtılardan biridir. Orhan Kemal gibi kent insanının sorunlarına yer veren Orhan Hançerlioğlu'nun "Büyük Balıklar" romanı 1950'li yılların İstanbul'unu, büyük kent insanının sancılarını yansıtmaya bakımdan ayırt edicidir.

Yeni kurulmuş bir devletin sancıları, eksiklikleri, sınıflar arasında dünyayı algılayış biçimlerinde oluşan farklılıklar, yeni bir devlet ideolojisi yaratma çabaları, kıtlıklar, köylerdeki geri kalmışlıklar, yoksulluklar, kötü çalışma koşulları, kent yaşamındaki çarpıklıklar gibi olumsuzlukların hâkim olduğu bir coğrafyada elbette bu aksaklıkların romanlara yansımaları kaçınılmazdır. Toplumcu gerçekçi romancılar, dünyada Marksist sanat anlayışının gelişmesinin de etkisinde kalarak Türkiye'nin iç sorunlarına kayıtsız kalamamışlar ve evrensel ilkelerle toplumun hemen hemen her kesimindeki problemleri (ister köy-kent yaşamı, ister işçi-burjuva/topraksız köylü-ağa-bürokrasi çekişmesi, isterse de köy işçileri yahut fabrika işçilerinin çalışma koşulları olsun) ideolojik anlayışlarıyla diyalektik ilişki kurarak dile getirmekten çekinmemişlerdir. Cumhuriyet'in ilk evresinde görülen doğu-batı çekişmesi, Milli Mücadele yılları konuları 1930'larla beraber yerini yaşamın gerçeklerine bırakmış, 1940'ların sonlarında Köy Enstitüleri'nin de katkısıyla yetiştirilen aydınlar vasıtasıyla artık 1950'lerde 'aydınlatma' ön plana çıkmış (Gündüz, 2007: 279) ve daha önce hiç irdelenmediği kadar gerçekçi şekilde köy sorunları ele alınmıştır. Göçün artması ve kentlerde oluşan düzensizlikler 1950'lerin sonralarındaki romanların odak noktası olmuş ve aynı gerçekçi anlayış halkın sorunlarını anlatmaya devam etmiştir. Ancak önceki gerçekçi akımdan bir farkları vardır; o da şudur ki 1960'ların başında Türkiye'de toplumcu gerçekçi anlayış artık kurumsallaşmıştır.

2.2. TÜRK ROMANINDA YOKSULLUK

2.2.1. Romanda Yoksulluk Algısı ve Çalışmanın Metodolojisi

Romanlarda gerçek dünya kurgusal bir çerçevede işlenir. İdeolojiler, duygular, düşünceler, çatışmalar roman kahramanları yoluyla topluma aktarılır. Okuyucular romanlarda olaylar hakkında bilgi edinir ve yasal kültürün inşasına katılarak adalet algısını da şekillendirirler (Vilhez, 2011: 210). Dolayısıyla Karpat'ın da belirttiği gibi roman ile toplum arasında sıkı bir bağ vardır ve sosyal yaşam hakkında önemli veriler sunar. Cumhuriyet'in ilk yıllarında romanlarda Cumhuriyet'in fikir ideolojisi, millet olma bilinci konularını eserlere yansıtılırken; 1940'lardan itibaren sosyal ve ekonomik konular ön plana çıkmıştır (Gültekin, 2010: 228). Romanlarda sosyal ve ekonomik konuların işlenmesi özellikle toplumcu gerçekçi akımın etkisiyle şekillenmiştir. Yalın dil kullanarak ve ideolojik algılar çerçevesinde dönemde var olan sorunları büyük bir gerçekçilikle kaleme almışlardır. Ancak bu gerçekçilik romancıların yaşadıklarını olduğu gibi aktarmasından ibaret değildir. Fethi Naci, yazarların eserlerini kaleme alırken kendi hayat öykülerinden yararlanabileceklerini; fakat bu durumun kendinden başka bütün hayatlara gözünü kapatmak şeklinde olmaması gerektiğini vurgular. Zira gerçekçilik demek bu değildir. Ona göre gerçekçilik, romandaki olayların ve kahramanların söz konusu dönemdeki toplumsal çelişkilerini yansıtmalı, birey yaşamının ötesini görebilmeli ve toplumdaki tüm sınıflara erişerek bütünü aktarmalıdır (Naci, 1981: 474). Türkiye'de 1940'lı yıllarla birlikte gelişen bu toplumcu gerçekçi akım bireysel yaşamın ötesine geçerek toplumun ezilen kesiminin sözcüsü olmuştur.

Sosyal gerçeklik ile bezenmiş romanlar, emeğin hallerini, çalışma koşullarını, köy yaşamını, sınıfsal kavgaları, sosyal hayatın noksan yönlerini ele alış bakımından birbirinden farklı önermelerden meydana gelmiştir. Örneğin Reşat Enis işçi-sömürü sorunsalını, sendikalaşmayı işleyişiyle ön plana çıkmışken, Kemal Tahir, Yaşar Kemal, Mahmut Makal gibi romancılarımız köye yönelişleriyle dikkat çekmiştir. Kimi köyde adalet kavramına odaklanırken kimi tarım işçilerine kimisi ise köylerin geri kalmışlığına ya da sömürülen köylü kavramlarına odaklanmıştır. Romanlar konuları bakımından farklılıklar taşısa da her bir romanda gözlenen ortak bir nokta vardır: o da yoksulluğun çarpıcı şekilde anlatılmasıdır. O dönemde nüfusun yaklaşık %80'inin köylerde ikamet ettiği varsayılırsa ülkede köy yoksulluğunun önemli bir problem olduğu gerçeği kaçınılmazdır. Köylerdeki imkânların kısıtlılığı, işsizlik, ulaşım-sağlık ve eğitim hizmetlerindeki noksanlık gibi nedenler köylerdeki yoksulluğu tetiklemiştir. Köylerdeki bu duruma bir nebze dahi olsa farkındalık yaratabilmek ve kötü koşulların iyileşmesine katkıda bulunabilmek adına romancılar yoksulluğun köy

yaşamındaki yıkıcı etkilerine sıkça yer vermişlerdir (Kaplan, 1997: 271). Çok partili hayata dönüş yıllarında sanayileşmenin de artmasıyla köylerden kentlere doğru göç dalgası oluşmuş ve kentlerde sıkıntılar meydana gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı kıtlıkları da atlatamamış olan kentli nüfusta yoksulluk, fabrikalaşmanın etkisiyle farklı bir boyuta ulaşmıştır. Göçün getirdiği gecekondulaşma, dışlanma problemleri, düşük ücretler, elverişsiz beslenme ve barınma koşulları, fabrikalardaki kötü çalışma koşulları gibi etkenler ülkedeki hayat pahalılığı ile birleşince kent yoksulluğu iyiden iyiye kendini hissetmiştir. Bu duruma kayıtsız kalmayan toplumcu gerçekçi romancılar (Orhan Kemal, Oktay Akbal, Orhan Hançerlioğlu gibi) eserlerinde kent yoksulluğu sorunsalına yer vermişlerdir.

Çalışmanın devamında yukarıda belirtilen roman-yoksulluk ilişkisi detaylandırılacaktır. Bu detaylandırmaya geçmeden önce çalışmanın temel dayanaklarını belirtmek gerekir. Her şeyden önce çalışmanın amacı roman eleştirisi yapmak değildir. Seçilen romanlarda esas olan yoksulluğun işlenişidir ve çalışmanın yaklaşımı yoksulluktan romana doğru bir bakıştır. Bir başka deyişle çalışmanın temel savı romanların sanatsal, edebi ya da nitelikleri bakımından çözümlemeler yapmaktan öte yoksulluk kavramı ile ilişkilendirilen romanların bu kavram etrafında değerlendirilmesidir. İkinci dayanak noktası da yoksulluk kavramının çok boyutlu ele alınışudur. Yoksulluğa dair net bir tanım yapılamamakla beraber siyasi ve sosyo-ekonomik açıdan yoksulluk, temel maddi ve kültürel gereksinimleri karşılayamama, asgari geçim standartlarının altında olma durumudur (Kule Hüner & Es Muharrem, 2005: 262). Genellikle ekonomik unsurlara dayalı olarak yapılan bu tanımlamaların yanında 1995 Kopenhag Zirvesi ve Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde yoksulluğun çok boyutlu olduğu ifade edilmiştir. Yoksulluğu çok boyutlu olarak ele alan yaklaşım Amartya Sen tarafından geliştirilmiştir. Amartya Sen yoksulluğu eğitimsizlik, gelir yetersizliği, sağlıktaki kötüleşmeler, güvenlikten mahrumiyet, özgüven noksanlığı, güçsüzlük ve dışlanmışlık duygusu, ifade özgürlüğündeki engellemeler gibi yoksunluklarla somutlaştırmıştır. “Kapasite (yapabilirlik) Yaklaşımı” olarak bilinen bu yaklaşım yoksulluğun birçok faktöre bağlı olarak ortaya çıkabileceğini savunur (Arabacı, 2017: 144, 147). Çalışmada, romanlardaki yoksulluk olgusuna değinirken ekonomik koşullar nedeniyle oluşan yoksullukla beraber eğitim, ulaşım ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler, dışlanmışlıklar, özgürlüklerin kısıtlanması gibi çok boyutlu yoksulluk tanımlamalarına uygun bir çerçeve çizilecektir.

Romanların seçimi ise üçüncü dayanak noktasıdır. Romancılarımız birbirinden değerli sayısız romanlara imza atmışlardır. Tezin araştırma evreni ise bu romanlardır. Kuşkusuz bu evrende örneklem seçimi zorunludur ve iki açıdan sınırlama gerektirir: konu ve zaman. Romanları seçerken herhangi bir ideolojik ya da sanatsal kaygı taşımaksızın romanlardaki

yoksulluk olgusunun çok boyutlu ve gerçekçi şekilde anlatıldığı romanların seçimine özen gösterilmiştir. Çalışmada literatür taraması ise 1923 yılından başlatılıp 1960 yılına kadar geçen süreyi kapsar. Bunun temel nedeni bu yıllarda meydana gelen siyasi ve ekonomik dinamiklerin toplumun geniş kesimini etkilemesidir. Birbiri ardına savaşlar yaşamış bir milletin yorgunluğu, yeni kurulmuş devletin kalkınma çabaları, büyük buhran, aradan çok geçmeden patlayan II. Dünya Savaşı, sanayileşme ve şehirleşme sürecinin sancıları gibi olayların etkileri toplumun her tabakasına farklı şekilde cereyan etmiştir. Sovyetlerde doğan ve sonraları tüm dünyada yaygınlaşan toplumcu gerçekçi akımın; büyük sancılarının, zorlukların, sefaletin yaşandığı Türkiye’yi de etkisi altına alması kaçınılmazdır. Türkiye’de gelişen olayların toplumcu gerçekçi akımın felsefi dayanakları ile sentezlenmesi sonucu gerçekçi romanlar birbiri ardına yayınlanmaya başlamıştır. Çalışmadaki romanlar ise yayın tarihine dayanarak değil olayların yaşandığı tarihe dayanarak seçilmiştir.

2.3. TÜRK ROMANINDA KIRSAL YOKSULLUK

2.3.1. Erken Cumhuriyet Döneminin Kırdan Yarattığı Yoksulluğun “İnce Memed I” Romanı Üzerinden Değerlendirilmesi

İnce Memed romanıyla ünlenmiş Yaşar Kemal aktivist romancılarımızdan biridir. Yaşar Kemal’in sosyal meselelere olan ilgisi, kendi yaşamından edindiği tecrübelerinin sonucu olduğu kadar iktisadi ve siyasi çevrenin de bir sonucudur. Gençliğini Çukurova bölgesinde geçiren Yaşar Kemal, Çukurova’nın büyük miktarda iç göçe, gelirin yeniden dağılımına, yeni sosyal çatışmaların yükselmesine neden olan tarımda makineleşmeye, sanayileşmeye ve kentleşmeye tanık olduğunu anlatmıştır (Tharaud, 2017: 67). Abdi İpekçi’nin 1971 yılında Yaşar Kemal ile yaptığı röportajda “*bugüne kadar edebiyatta ne yapmak istedin?*” sorusuna Yaşar Kemal şu şekilde yanıt vermiştir: “*(...)Benim kişiliğimi ve sanatımı halktan ayırmak mümkün değil. (...) Ben iki şeye inanırım. İki şeyin sonsuz gücüne, sonsuz yaratıcılığına, sonsuz değişimine; halk ve doğa. Sanatımı halkımla birlikte, onun büyük yaratıcılığı ile birlik olarak, onun için yaparım. Politikam da sanatımdan ayrılmaz. Halka kim zulmediyorsa, etmişse, halkı kim eziyor, ezmişse, onu kim sömürmüş, sömürüyorsa, feodalite mi, burjuvazi mi... Halkın mutluluğunun önüne kim geçiyorsa ben sanatımla ve bütün hayatımla onun karşısındayım. Benim sanatım, içinden çıktığım sınıfın yani proletaryanın çıkarlarının emrindedir. Ben etle kemik nasıl birbirinden ayrılmazsa, sanatımın halktan ayrılmamasını isterim. Bu çağda halktan kopmuş bir sanata inanmıyorum*” (İpekçi, 1971). Yaşar Kemal’in bu sanat anlayışını adeta kanıtlar nitelikte olan İnce Memed romanı köydeki adaletsizliğe karşılık bireysel

mücadeleyi anlatır. Eser 4 ciltten oluşmaktadır. İnce Memed serisinin I. Cildin ilk baskısında eser şu şekilde tanımlanmıştır: “1925-1933 yılları arasında, Toros dağlarında yüz elliden fazla eşkıya dolaşırdı. Hikâyesini ettiğimiz İnce Memed bunlardan biridir.” Ömer Seyfettin ve Sabahattin Ali daha önceleri ‘kahraman eşkıya’ tiplerini konu edinmek istemişler; ancak romanlarını tamamlayamamışlardır. İnce Memed, bu alanda tamamlanabilen ilk romandır (Kudret, 1990: 412). Bu çalışmada İnce Memed serisinin ilk cildi incelenecektir.

Roman Adana yöresindeki Torosların kıyı ova köylerinde geçer. Değirmenoluk köyünde annesi ile beraber yaşayan Memed, insafsızca çalıştırıldığı için başka köye kaçar. Kaçtığı köyde yardımsever birine sığınır. Dikenlidüz’deki beş köyün sahibi Abdi Ağa Değirmenoluk köyünde egemendir ve köyünden kaçan Memed’i bulup köye geri getirir ve annesi ile oğlunu cezalandırır. Ana ile oğulun yetiştirdikleri ürünün dörtte üçüne el koyarak onları aç bırakır. Aslında romanın kırılma noktası da buradadır. Memed 18’ine bastığında aşkı Hatice ile tanışır ve onu kaçırr. Memed’in peşine yine Abdi Ağa düşer; Memed çıkan çatışmada Abdi Ağa’nın yeğenini öldürür kendisini ise yaralar. Ve Memed dağa kaçar. Hatice ise Abdi Ağa’nın yeğenini öldürme suçundan hapse alınır. Eşkıyaların arasına karışan Memed Abdi ağa için artık bir korku haline dönüşmüştür. Memed sevdiği kadını hapisten kurtarmayı başarır ve nihayetinde Abdi Ağa’yı öldürür. Memed Abdi Ağa’nın topraklarını köylüye dağıtır ve çıkan aftan yararlanamadığı için ortarlardan kaybolur. Köylü ise Abdi Ağa’nın zulmünden kurtulmuş ve ekip biçtikleri topraklardan ürün alma konusunda özgür kalmıştır (Kudret, 1990: 413), (Hickman, 1980: 57). Görüldüğü gibi İnce Memed’i eşkıyalığa iten sebepler köy ve içerisinde bulunduğu şartlardır (Kaplan, 1997: 185). İnce Memed’de anlatılanlar sıradan bir eşkıyalık serüveni değildir. Yaşar Kemal’in hayat hikâyesiyle de benzerlikler gösteren Memed’in öyküsü köy yoksulluğu temeli üzerine kurulmuştur. Bu yoksulluğun sebebi ise toprak dağılımındaki eşitsizlik ve toprak reformu konusunun yeterince dikkate alınmamasıdır (Hickman, 1980: 62). Dikenli düzü denilen beş köyün beşi de topraksızdır. Daha romanın ilk sayfalarında: “Dikenli düzüne beş kadar köy yerleşmiştir. Bu beş köyün beşinin de insanları topraksızdır. Cümle toprak Abdi Ağa’nındır. (...) Dikenli düzün insanları, köyden gayri bir yer bilmezler hemen hemen. (...) Dikenli düzünün köylerinden, insanların ne türlü yaşadıklarından da kimsenin haberi yoktur” (Kemal Y. , 1972: 8) sözleriyle köy halkının topraktan yoksunluğundan ve Abdi Ağa’nın köydeki tek egemen olduğundan bahsedilmiştir. Köylülerin yaşayışlarından kimsenin haberi yoktur. “Orda bir köy var uzakta” söylemini adeta kanıtlar niteliktedir.

1927 sayımına göre %24,2'lik şehirli nüfusa karşılık nüfusun %75,8'i köylerde yaşamaktaydı. Cumhuriyet'in savaşlar ve zorunlu göçler ile derinden sarsılmış bir tarım ülkesinde kurulduğunu da dikkate alacak olursak o yıllarda yoksul deyince akla köylü yoksulluğunun gelmesi doğaldır (Buğra, 2015: 105). Köylerde barınma, sağlık, eğitim ve ulaşım alanlarında sıkıntılar çekilmekteydi. Romanda köydeki barınma koşullarıyla ilgili detaylı betimlemeler karşımıza çıkmaktadır: “ (...) Evleri ham toprakla yapılmıştı. Biçimsiz biçimsiz, üst üste, gelişi güzel konmuş taşlarla yapılmıştı. Ham toprak... Yükseklikleri yerden bir metre.. (...) Bu köyün her bir tarafını gübre almış... ” (Kemal Y. , 1972: 25). “ (...) büyük kapılı, kapısının tahtalarını kurtlar yemiş, çürütmüş, çürük bir yapı (...) İçeride at, eşek gübresi diz boyuydu. Gübre ıslak ıslak, insanın genzini yakarcasına kokuyordu (...) Merdiven dökülecekmiş gibi çatırdıyordu. Toz toprak içinde yüzen odada (...) yan yana bir sürü yatak serilmişti... ” (s.86, 88, 89). “Memedlerin evi bir gözdür. Bir göz toprak dam... Duvarı, ancak bir metre yüksektir. Bütün köyün damları güz yağmurlarına dayanmaz akardı ” (s.62).

Çalışmada tartışılan yoksulluk sorunsalını çok boyutlu olarak ele alındığı önceki bölümde belirtilmişti. Yoksulluğa farklı bir bakış açısı getiren kapasite yaklaşımı, insanın özgürlüğüne ve onun için nelerin gerektiğine odaklanmıştır. İfade özgürlüğü, katılım ve mülkiyet hakkına sahip olabilme yetilerinin eksikliği durumunun da bir yoksulluk olduğuna dikkat çekmiştir (Arabacı, 2017: 149). Roman köylüyü ezen, topraklarına el koyan Abdi Ağa'nın zulmü etrafında şekillenmiştir. Romanda sıkça ifade özgürlüğü ve özel mülkiyetten yoksunluk duruma dair alıntılara rastlanmaktadır: “Babam öleli var ya, elimizde nemiz var nemiz yoksa hepiciğini almış Abdi Ağa. Anam bir laf söylese döve döve öldürür. Beni de tutar kolumdan yere çalar. Beni birinde iki gün ağaca bağladı. Bıraktı gitti yazın ortasında” (s.28). “ (...) köylüleri kul gibi çalıştırır, hepsini aç kormuş. Kış gelince acından öldürmüş millet. Diyorlar ki Abdi Ağa'nın izni olmayınca kimse evlenemez, kimse köyden bile dışarı çıkamazmış” (s.77). “ (...) Bana bak Memed! Bu köyde yaşamak, ekmek yemek istiyorsan benim dediğimden ayrılma. (...) Sen beni bilmezsın. Ben adamın ocağına incir dikerim” (s.108).

Cumhuriyet kurulmuş ancak hala Çukurova'da feodal düzen devam etmektedir. Abdi Ağa feodal beyinin bir nevi temsilidir. Feodalitede toplum, otarşik yapılar olan malikânelerde yaşamını sürdürür. Malikânelerin sahipleri ise senyörlerdir. Senyörler kendi malikânelerinde ekonomik hayatı düzenledikleri kadar siyasi ve sosyal yaşamı da düzenleme yetkisine sahiptirler. Malikânelerdeki ekonomik, siyasi ve yargısal güç onların elindedir. Bu kişiler üretimin yeniden dağıtımı ve bölüşümü konularındaki hâkimiyeti kadar insanları yargılama yetkisine de sahiptirler. Malikâne topraklarını işleyen serfler, kendi tasarruflarındaki

topraklardan ürettiklerinin bir kısmını senyöre aktarmak mecburiyetindedir. Tasarruf ettikleri toprakların kira bedelinin diğer kısmını ise senyörlerin baş çiftliklerinde angarya olarak çalışarak ödenir. Ancak çalıştıkları baş çiftlikten elde edilen ürünler paylaşılmaz, direkt senyöre aktarılır (Özyüksel, 2007: 51, 54). Feodalitenin bu düzeni serflerin geçimleri, sosyal yaşamları, hak arama yollarını dolaylı olarak senyörlerin inisiyatifine bırakır. İnce Memed’deki Abdi Ağa karakteri, beş köyün beşindeki en verimli toprakların sahibidir ve bu topraklarda çalıştırdığı onlarda insan vardır. Ürünün paylaşımını da toprağın dağıtımını da Abdi Ağa belirler. Abdi Ağa’nın vicdanına bırakılan bölüşüm ve dağıtım köylünün geçim kaynağıdır. Dolayısıyla adil olmayan bölüşüm ve hegemonya romanda köylünün yoksullaşmasının temel ayağını oluşturur. Romandan örneklendirecek olursak: “(...) Abdi Ağa ikindiye doğruydu ki, arkasında semerli beygirlere binmiş üç yanaşmayla çıkageldi (...) Abdi Ağa, Döneyi işaretlerle yanına çağırdı. Yanaşmalara şu emri verdi: ‘Dörtte üçü bize, birisi de Döneye’. Döne Ağanın üzengisine sarıldı: ‘Etme Ağam! Acımızdan ölüruk bu kış. Etme. Eyleme. Tabanlarını öpeyim Ağam!’ Ağam: ‘Hiç sızlanma Döne! Hakkını veriyorum ’’ (s.59). “ (...) Her yıl böyle olurdu. Köyün yaridan çoğu aç kalır dökülürdü kapısına Abdi Ağa’nın (...) Abdi Ağa’nın kapısında üşümekten iki büküm olmuş, yırtık, el dokuması giyimli bir kalabalık, birbirine sokulmuş titriyordu (...) Derken Abdi Ağa: ‘Gene mi aç kaldınız’ diye söylendi (...) ‘Döne Döne!’ dedi. Sen doğru evine git! Sana bir tek tane bile vermem (...) Neden sonra kendini toparlayabilen Döne: ‘Ağam bizi aç koma’ diyebildi (...) Abdi Ağa: ‘Bana bakın!’ dedi. O Döneye tek bir tane bile vermeyeceksiniz. Acından ölecek (...) Verirseniz, verdiğinizizi duyarsam, hepinizin evine gelir verdiklerimi alırım’’ (s.65, 66). Marx’a göre, feodalizmin çözölmesinin bir sonucu olan geniş ölçekli kapitalist tarımın gelişmesi, köylüyü sefaletle sürükleyecektir. Kapitalizm ile beraber köylünün üzerindeki baskının niteliği değişecektir. Feodal ödemelerin yerini kapitalist vergiler ve yükselen parasal kiralara almıştır. Küçük köylüler artık değer üretemeyecek, köylü kapitalist toprak sahipleri karşısında pazara uyum sağlayamayacaktır. Kautsky ise feodalitenin çözölmesi sonucu yeterince toprağa sahip olmayan köylü emeğini satmak mecburiyetinde kalacağını ve nihayetinde köylünün proleterleşeceğini söyler (Ulukan, 2013: 59, 60). Cumhuriyet’in kuruluşuyla beraber eski toprak sistemi teoride sonlanmıştır. Fakat toprakların dağıtımı sonucunda realitede pek bir şey değişmez. Marx’ın da belirttiği gibi zenginler daha çok toprak sahibi olacak ve kapitalist mantıkta tarım hâkim olacaktır. Köylü üzerine binen yüklerin yalnızca ismi değişecek, feodal beylerin yerini kapitalist zenginler alacaktır. İnce Memed’in dağa çıkışı ise tam da bu zamanda olmuştur: ‘İnce Memed’in dağa çıkışı bu zamana (...) Çukurova’da toprağı zorla elinden alınmış köylülerin inim inim inledikleri zamana rastlar’’ (s.342). Romanda toprağın yeniden dağıtımı ve köylünün sefaletle sürüklenişı hakkında detaylı

anlatılar bulunur: “(...) Yeni idare küçük derebeylerine, derebeyi artıklarına, onların sınırsız hâkimiyetine son vermeğe çalışır. (...) Onların yerlerini bir takım yeni zenginler alır. Bu zenginlerin birçokları toprağa, mümkün olduğu kadar bol toprağa sahip olmak için savaşırlar. Bunu da başarırlar. Fukara halkın elinden tarlalarını almak için başvurmadıkları çare kalmaz. Kimisi kanun yoluyla, kimisi rüşvetle, kimisi de zorla başvurarak. Halkla yeni zenginler arasında boğuşmalar başlar. Zenginlerin toprakları gittikçe büyür” (s.339). “Ali Safa Bey’in yirmi bin dönümlük toprağı ilk yıl otuz bin dönüme çıkar. Sonraki yıllarda ise durmadan artar. Otuz beş bin, kırk bin, kırk beş bin, elli bin... Elli bir bin... Topraksız kalan köylüler de, toptan, Ali Safa Bey’in yarıcısı olurlar. Irgadı olurlar, kendi toprakları üstünde!” (s.342).

Yoksulluğun en çok etkilediği kesimler kuşkusuz kadınlar ve çocuklardır. Kadınların yoksulluğu ile ilgili ‘yoksulluğun kadınlaşması’ kavramsallaştırılması yapılmış ve bu kavramı ilk kez 1978 yılında Pearce kullanmıştır. Yoksulluğun kadınlaşması kavramı, kendilerini ve ailelerini geçindirmek zorunda olan tüm yoksullar içerisinde kadınların çoğunluğunu oluşturduğu ifade etmek için kullanılır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine, şiddete, ayrımcılığa maruz kalan kadınlar erkeklere nazaran yoksulluktan daha fazla nasiplendikleri gözlemlenmiştir (Açıkgöz, 2010: 48). İnce Memed romanındaki yoksulluk sorunsalını kadın yoksulluğu anlayışı ile değerlendirdiğimizde, romanda kadınların yoksulluğuna dair alıntılara rastlamak mümkündür: “Cennet bir ah çekti: (...) Sabahtan beri ev ev dolanıp duruyorum. Ne yaptığımı, nereye gittiğimi bilmiyorum. Duydum ki sende de kalmamış buğday. Arpayı da tüketmişsin. Biz de tüketeli bir hafta oldu. Çuvalların dibini görelî çok oldu” (s.64). “Cennet Karı ocakta kaynayan suyu gördü: ‘Ne vuracaksın ocağa?’ diye sordu. Dönenin dudaklarının yanından beyaz, ölü bir gülümseme geçti: ‘Su vurdum işte!’ dedi. Cennet Karı: ‘Hiçbir şey kalmadı mı?’ diye hayretle sordu. Döne: ‘Olanımız ocakta’ dedi” (s.64). “Hatçeyle İrazın böyle gece gündüz gözlerini kör edercesine çorap örmeleri boşa değildi. Kazandıkları paranın kuruşuna bile dokunmuyorlardı. Yemiyorlardı. Birkaç aydır bütün yiyecekleri, hapishanenin verdiği tel tayından ibaretti” (s.255). Kadınların toplumda fırsat eşitliklerini kaybettikleri, daha fazla şiddete maruz kaldıklarını ve gitgide daha yoğun bir yoksullukla burun buruna kaldıklarını dile getiren bu kavram, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılıklar devam ettiği sürece giderilemeyeceğini savunur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadına yönelik geleneksel algılar, kadınların özellikle kırsal bölgelerde ikinci sınıf vatandaş konumunda oluşu sıkça rastlanan bir durumdur. Kadına yönelik şiddet her dönemin utanç kaynağı olmuş ve bu dönemde de varlığını fazlasıyla hissettirmiştir: “Abdi Ağa gürlledi (...) Sonra, kadına döndü şiddetli bir tekme attı (...) Kendini tutamadı. Geldi çizmelerinin ökçeleriyle çiğnemeye başladı. Dönenin ağzından çıt çıkmıyordu. Her bir yanı çamura batmıştı. Gözleri bile çamurdan görünmüyordu. Abdi Ağa,

kadını bıraktıktan sonra bu sefer de nişanlı çizmeye başladı. Bırakıyor, avluda bıyıklarını geveleyerek dolaşıyor, tekrar kadını gelip çiğnemeye başlıyordu. Kadının ağzından sızan kanlar, çamura karışıyor, aşağılara kadar, kırmızı bir şerit halinde uzayıp gidiyordu’’ (s.121). İnce Memed romanında incelediğimiz yoksulluk algısı, köyde var olan bir hegemonyanın zulmü ve adaletsizliği karşısında köylünün düştüğü sefalet şeklindedir. Cumhuriyet’in kurulmasıyla beraber Osmanlı’dan kalma toprak sistemi kaldırılmış olsa da köylerde süren ağalık düzeni devam etmektedir. Hiyerarşinin en üstünde devlet, onun altında ise varlıkları pek de meşru olmayan ağalar vardır (Romanda bunlar Abdi Ağa ve Ali Safa olarak isimlendirilmiş). En alt tabakasını ise köylüler oluşturmaktadır. Köylüler topraksızdır ve ağanın belirlediği ölçüde ürün sahibi olabilirler. Köyde her anlamda adaletsizlik hâkimdir. Ağanın bölüştürdüğü miktarla kıt kanaat doyan köylü yılın çoğu zamanını aç geçirir. Köyde her anlamda adaletsizlik söz konusudur. İnce Memed’in bu adaletsizliğe göz yummayışı ve bireysel mücadelesi sonunda zaferiyle köyün kahramanı oluşu romanın bir diğer odak noktasıdır.

2.3.2. 1940-1950 Arasındaki Dinamiklerin Kırsal Alanda Yarattığı Etkilerin Türk Romanına Yansıması

2.3.2.1. Bizim Köy: Kırsalın Su Yüzüne Çıkan Gerçeği

Mahmut Makal tarafından kaleme alınan ve ilk basımı 1950 yılında olan bu roman, 18 yaşındaki bir köy öğretmenin gözlemlerini anlatır. Bizim Köy romanına kadar çeşitli hazırlık dönemi geçiren köy edebiyatı, karakterize edilmiş ilk örneğini Bizim Köy ile verir. Yayınlandığı andan itibaren büyük yankı uyandıran roman, hem köy romanı bakımından hem de roman tekniği bakımından yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Bizim Köy’den önce, edebiyatımızda köyü konu edinen romanlar yayınlanmış olsa da, hiçbiri Bizim Köy’deki kadar gerçekçi değildir (Kaplan, 1997: 135). Yaşar Nabi Nayır bu eser için: “*Bir Orta Anadolu köyünün acı gerçeği bana öyle geliyor ki bütün çıplaklığıyla ilk kez bu kitapta dile geliyor. Bu kitap doğrudan doğruya köyde doğmuş, köyde yaşayan bir köy çocuğunun tanıklığıdır. Bütün değeri de bu yüzdendir*” (Makal M. , 2016: 2) diye belirtmiştir. Şırıl şırıl akan dereler, nehirler, kuş cıvıltıları, bereketli tarlalar diye tasvir edilen köyü; köylü insanının mutluluğunu, ‘köylü milletin efendisidir!’ anlayışıyla bilinen köylüyü; kısaca ‘orda bir köy var uzakta’ dediğimiz köyün aslında bambaşka bir yüzünü gösteren Mahmut Makal, hem edebiyat arenasının hem de siyasilerin, köye bakışının değişmesinde ön ayak olmuştur. Makal, romanını beş temele dayandırmıştır. Bunlardan ilki, ekonomik sıkıntılar; ikincisi, tarımın ilkel yollarla yapılışı; üçüncüsü, toprak meselesi; dördüncüsü, yabancılaşma; son olarak da sosyal yardımlaşma ve

dayanışmadır. Ona göre, ülkede ekonomik dengesizlikten ziyade bütün köylerde geçerli olan yoksulluk vardır (Yalçın A. , 2003: 87). Eser bu yönüyle, 1950’den önceki döneme eleştiri niteliğindedir.

Roman, Cumhuriyet döneminin getirdiklerini, getirilenlerin ne ölçüde uygulandığını, köyde yetişmiş bir aydın gözüyle okuyucuya sunar. Köylü yakacak odun bulamaz, karın doyuracak yiyecek çok azdır. İnsanların üzerinde olan giysilerin de zaten çoğu yamalı ve köyün kışına karşı koruyucu özelliğini yitirmiştir. Bir tek erkeklerin giyebildikleri ayakkabıların altları deliktir. Kadınlar tamamı, çocukların büyük kısmı ise yaz kış demeden hep yalınayak dolaşırlar. Açlık, soğuk, hastalık, yoksulluk derken yaşlı ve çocuklar bu koşullara dayanamaz ve sadece 1 ay içerisinde çocuk ölümlerinin sayısı 13 köyde 120’ye ulaşmıştır (s.21).

1948 yıllarını anlatan bu romanda genç öğretmen bir aydınlanma mücadelesindedir. Ancak köy okulundaki şartlar eğitime elverişli değildir. Hatta okulun çatısı yağmur dolayısıyla yıkılacak ve yeni bir çatı onarımını otoriteler kabul etmedikleri için dersler dışarıda işlenecektir. Bu yoksul genç öğretmenin tek başına sürdürdüğü mücadeleye karşın ne yazık ki köydeki büyük yoksulluk dolayısıyla çocukların çoğu okula gelemez.

Kırsal yoksulluk, gelişmekte olan ülkelerde, tarım sektöründeki çözülmeye bağlı olarak, gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüşmesi olarak yorumlanır. Dünya genelinde birçok az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, yoksulluk, tarım kesimindeki topraksız köylüler, tarım işçileri ve küçük toprak sahiplerinde daha sık görülmektedir (Aksan, 2009). Gelişmekte olan ülkelerde kırsal yoksulluk, homojen bir görünüme sahip olmamakla beraber genel olarak iki grupta toplanır: ziraat ile uğraşan yoksullar (kendi toprağını işleyen küçük köylüler) ve ziraat ile uğraşmayan yoksullar (tarım işçileri, köy zanaatkârları, çobanlar) (Öztürk, 2008). Gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanda ‘geçimlik ekonomi’ olarak adlandırılan ekonomi modeli hâkimdir.

Geçimlik ekonomide köylü, kendi emeği ile toprağında çalışır ama yalnızca kendilerini yaşamsal düzeyde yeniden üretebilecek tarımsal kapasiteye sahiptirler (Köse Ahmet Haşim & Bahçe Serdal , 2012). 1940’lı yıllarda ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu kapsayan ve geçimlik ekonomi ile hayatını devam ettiren kırsal nüfusun, savaş ekonomisinin yarattığı koşullardan etkilenmesi kaçınılmazdır. Türkiye’de kırsal nüfus oranı 1950’lere kadar kayda değer bir değişim göstermemekle beraber ortalama %75 dolaylarında seyretmiştir.¹¹ Söz konusu yıllarda tarımsal alandaki üretim düşüşleri, tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki düşüşler, hükümetin koruma tedbirleri adı altında faaliyete geçirmiş olduğu vergilendirmeler, iş

¹¹ TÜİK verilerine göre 1940 yılı toplam köy ve belde nüfusu: 13.474,701; 1945 yılında 14.103,072’dir. Detaylı bilgi için bakınız: [Yıllara ve Cinsiyete Göre İl / İlçe Merkezleri ve Belde / Köy Nüfusu, Genel Nüfus Sayımları - ADNKS](#)

mükellefiyetleri, tarımsal ürünlerin bir kısmına düşük fiyattan el koyma politikaları, geçimlik ekonomiyle hayatını idame ettiren köylünün büyük oranda yoksullaşmasına neden olmuştur. 1923-50 arasındaki köy romanları da bu koşullardan etkilenecek; köylerdeki fakirliği, işsizliği, topraksız köylünün yaşayışını, imkânsızlıklarını, dışlanmışlıklarını konu edinmiştir (Kaplan, 1997: 77). Bunlardan en ses getireni ise ‘Bizim Köy’ romanıdır.

Savaş ekonomisinden büyük oranda sarsılan köylüler, 1940’lı yıllarda, temel gıda maddelerinin temininde büyük sıkıntılar yaşamıştır. Köylerin çoğunda yiyecek darlıkları açlık boyutunu ulaşmıştır. İaşe politikaları, vergilendirmeler ürün kıtlıklarıyla da birleşince, köylüler temel gıda maddelerine (un, buğday, bulgur vb.) ulaşabilmek için eşyalarını satar hale gelmiştir (Metinsoy, 2007: 142). Mahmut Makal romanında, söz konusu yılların köylerde yarattığı gıda sıkıntısına adeta ayna tutmuştur: “ Öyle çeşit çeşit yiyecekler, katıklar aramayın bizde. (...) En ilkel bir yiyecek olan pirinç, bizim için lükstür. (...) Alfabede, ‘Baba bana bal al’ cümlesini okurken sordum: Elli altı öğrencinin içinde, yalnız bir tanesi bal görmüş. Gerisi bilmiyor. O çocuk da başka bir köye gezmeye gittiğinde görmüş. (...) Kış sofrasının en temel yemeği olan bulgur (...) bahara kadar zor dayanır. Ekmek bile bulunmaz o sıralarda evlerde. Üç ay ekinin yetişmesini bekle. Kadın-kız, işi yoksa ot toplansın, kaynat kaynat ye. (...) Gerçi bulgurun yanında fasulye, patates, bağı olan bazılarında azıcık pekmez bulunabilir darlık sattırmazsa. Ama topu topu beş-on evde bulunur bu lüks nimetler. Çoğunluk ya kuru yavan ekmekle, ya bir soğanı, turşuyu katık ederek gününü gün eder. Bulgur bile zor bulunur. (...) Davar gibi yağ verecek hayvanlar pek kıt olduğundan bulgur pilavını, o da kokusu sinecek kadar, ancak beş on ev yağlı yiyebilir. Ötekiler sade suda haşlar” (s.23, 24). “(...) Harmanlarından hiç ürün kalmamış; neredeyse dilleri konuşurken, gözlerinden yaş akacak gibi bir duruşları ve bakışları var” (s.52). “(...) 303’ün kıtlığında (...) tam iki ay yağsız tuzsuz un bulamacı pişirmişler, avuç avuç. O yıl elli kişi kırılmış açlıktan bu köyde!” (s.55).

Köylerdeki gıda sorunu en çok çocukları etkilemektedir. Besin maddelerinden yoksun kalan çocuklar, fiziksel gelişimini tamamlayamamakta, hastalıklara açık hale gelmektedir. Yazarın okulda yaptığı yiyecek araştırmasında çıkan sonuç, çocukların yarı aç gezdiğini ispatlar niteliktedir: “Çocukların gözüne bak fersiz, yüzüne bak kansız. Söz söylerler, cansız mı cansız... (...) Tombul tombul yüz olmalı çocukta. Kan çıkmalı yanağına dokunsan... Nerede? (...) Öğrencilerin evinde ne yediklerini araştırdım. (...) Bu sabah yirmi bir kişi hiçbir şey yemeden aç gelmiş, on kişi yavan ekmek dürünüp yemiş. Öğleden sonra, otuz beş kişi de hep karpuz şalağı ile ekmek yemiş. (...) Bahar geldi, katıklar tükendi. Unlar bile tükendi. (...) Hemen herkesin yediği, şimdi, sabah cacıklı pilav, öğleyin cacıklı dürüm, akşam cacıklı pilav. Ekmeyi olmayan sadece cacık. 1 Nisan sabahı, (...) on iki kişi aç, on bir kişi yavan ekmek (...)

Cacık deyince, şu iştah verici yoğurtlu salata gelmesin aklınıza. Ne gezer burada öyle şeyler. Cacık diye buralarda, karavluk mercimek, çitlik, kuşkuşu, iğnelik, yemlik gibi otlarla derler’’ (s.130, 131).

Savaş yıllarında, kentlerdeki ekmek kalitesizliğinin yanında, kırsal bölgelerde de sanılanın aksine ekmekler kaliteli ve sorunsuz değildir. Köylerde ekmek bulunduğu zamanlarda dahi kalitesi düşüktür. Köylerde buğdayın ve unun az olmasından ötürü darı ekmeği yapılıyor ve bu da ekmeğin kalitesini, besin değerini düşürmektedir. Köylü arasında ise şikâyetler gün geçtikçe yükselmektedir (Metinsoy, 2007: 144). Köylü en temel maddesi olan ekmekte dahi sıkıntı çekmektedir. Savaş yıllarının köylü üzerindeki baskısının, 2.Dünya Savaşı bitmesine rağmen devam ettiğini, istatistiklerin yanında genç öğretmenin kaleminden dökülenlerden de anlamaktayız. Mahmut Makal, Bizim Köy’de; köydeki gıda kıtlığının hala devam ettiğini ve sanılanın aksine ekmek kalitesinin düşük düzeyde olduğunu şu kelimeleriyle aktarmıştır: *‘‘Ekmeği kazanma derdi bir yana, yenebilecek kıvamda yapıp da yemek bile çok zor burada. (...) Ekmek deyince, kentlerin somonu gelmesin aklınıza sakın. Bu bizim ekmek kalınca bir yufkadır. Yine de çok kere içi hamur kalır. Sindirebilene aşk olsun! (...) On beş- yirmi günde bir yaparlar ekmeği. (...) kuruyup da olur sana taş parçası! Yemekten bir saat önce iki yanından adamakıllı ıslatacaksın; sonra sofraya bezine saracaksın, orada yumuşadıktan sonra katlayıp yiyeceksin. (...) Şu inanca vardım ki, köy sağlığının yoluna girmesi için, ilkin bir fırın gerek her köye. (...) Ben bu fırın işini düşünürken (...) Hüseyin Ağa, ona da kulp buldu: ‘Şehir ekmeğinin bir saat yattığı karında, bu beş saat yatar. Öyle olmasa ekmek dayanır mı bize?’’’* (s.29-31).

Bir insanın temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumu, en temel yoksulluk halidir. Barınma, giyim, yiyecek, ısınma durumlarını temin edebilecek asgari yaşam seviyesine sahip olunamaması, mutlak yoksulluk tanımlamasında kullanılır. Buradaki temel ihtiyaçlar yaklaşımı, yoksulluk sınırını belirlemede bir ölçüt olarak kullanılır. Mahmut Makal, öğretmenlik yaptığı köydeki insanların en büyük korkularının kış mevsimi olduğunu, yakacak sıkıntısının hat safhaya ulaştığını, insanların özellikle de kadın ve çocukları giyimden yoksun kaldığını, Bizim Köy romanında, temel ihtiyaçlar çerçevesinde, olay örgüsü etrafında okuyucuya tüm gerçekliğiyle aktarmıştır. Örneğin: *‘‘(...) Oturulur bir ev, soğuktan korur bir giyecek, karın doyurur yiyecek, az buçuk yakacak olmayınca, nasıl karşı konulur kışa? Bizde, bu sayılanların hiçbirisinden eser yok. Elbise, beş on yılda bir ya dikilir, ya dikilmez. (...) Çoğunun ayaklarında nalın vardır. Ayakkabı giyen çok azdır. (...) Çorap giyen az bulunur. (...) Kadınlar yalınkat giyindikleri halde soğuya alışık’’* (s.17). *‘‘Bizim köyde ayakkabı giyen kadınların sayısı, yüzde beşi geçmez. Gerisi hep yalınayak. Kışın bile, karda-çamurda çaya, çeşmeye su doldurmaya böyle giderler. (...) Bu ayaklar, yazın da ekin tarlasına, çift sürmeye*

giden, çatlayıp taş kesilen ayaklardır. Kirden gözükmeyenler'' (s.70). '' (...) çocukların bir içlikle, gömlekten başka bir şey yoktur üzerlerinde. Don giyen hiç görmedim. Belki de hiç giymemişlerdir'' (s.80). Savaş ekonomisinin sancılarını yeni yeni atlatmaya başlayan ülkenin, enerji kullanımı ve enerji kaynaklarının niteliği de iç açıcı değildir. Kırsal alanda evlerde kullanılan en önemli enerji kaynağı tezekdir (Tezel, 2015: 126). Bu nedenle köylerde tezeğin önemi büyüktür. Romanda tezeğin önemini anlatmak için ‘Kutsal Tezek’ nitelendirmesi yapan Mahmut Makal, kış şartlarında biricik ısınma kaynağının tezek olduğunu şu cümlelerle açıklamıştır: ‘Pislik deyip geçmeyin... Sabahleyin, sığırları çobanlar toplayıp otlağa götürürken ve akşam köye getirirken yola düşen pislikleri toplamak için ne kadar karı-kız varsa, ellerine sele, teneke ya da başka bir şey alarak yollara dökülür, toza dumana karışırlar. Bazıları da kap götürmeden eteklerine doldurur ganimeti...’ (s.21). ‘(...) Tezeği yakan köylüye, ‘Gübreyi yakmak deliliktir, tarlaya dök’ derler. (...) yakmaya tezek bulsak öpüp başımıza koyacağız! Hem köylü tezek yakmasın da ne yaksın, günahını mı? Odun, kömür görmüşlüğü var mıdır nice köylülerin, bir sorsanıza! Çok kere tezek, saman ve kesmik de tükeniverir kış ortasında. İşte o zaman köylünün hali dumandır. (...) Tezeği tükenen ocak yakamıyor. Çocuklar şiltenin altından çıkamıyorlar. (...) Devam edebilen 50-60 öğrencimiz var. (...) Bu kadar öğrenci içerisinde, yalnız bir ikisinin azıcık tezeleri kalmış’’ (s.17, 18). Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri Türkiye’de, dengeli bir kalkınma anlayışı kurumsallaşmadığı için her şeyden öte kırsaldaki insanlar, imkânlarla ulaşmada yoksunluk çekmektedir. Her ne kadar demiryolu projeleriyle, Anadolu’yu merkez bölgelere bağlama çabası olsa da, bu durum uzun yıllar gerçekleşemeyecektir. Ülke kalkınması amacıyla sanayileşmeye ağırlık verilmesi, bağımsız bir ekonomi oluşturma gayretleri, köy kalkınmasını ikinci planda bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra GSYH ve büyüme oranlarında artışlar olsa da altyapı eksiklikleri devam etmekte ve tam manasıyla köy kalkınma projesi gerçekleştirilememiştir. 1940’lı yıllarda, köy kalkınması amacıyla başlatılan projelerin en önemlisi Köy Enstitüleri’dir. Köy Enstitüleri özellikle köylerdeki okur-yazarlık oranının artmasında en büyük katkıyı sağlamıştır. Ülke geneline bakıldığında, okuma yazma bilmeyen nüfus 1923’te %90’ı aşarken, bu oran 1950’ye gelindiğinde %65’e inmiştir. Sağlık hizmetlerinde ise devlet hastanelerinde yatak başına düşen ortalama nüfus 1923’te 2700 iken 1950’de 1100’e inmiş; doktor başına düşen hasta sayısı ise 1927’de 5500’den, 1950’de 3400’e düşmüştür. Eğitim ve sağlık hizmetlerindeki tüm bu gelişmelerin, Avrupa’nın en fakir ülkesiyle dahi kıyasladığımızda sınırlı kaldığını görmekteyiz¹² (Tezel, 2015: 603). Eğitim, sağlık,

¹² Yunanistan’da, söz konusu yıllarda okuma yazma bilmeyenlerin toplam nüfusa oranı %25, doktor başına düşen hasta sayısı ise 1000 kadardır. Detaylı bilgi için bakınız: (Tezel, 2015, s. 598-603).

ulaştırma hizmetlerindeki gelişmeler ne yazık ki Türkiye'nin tüm bölgelerinde aynı oranda olmamıştır. 1950 yılında yapılan hesaplamalara göre; İstanbul'da okur-yazar oranı %75 iken; doğu illerinde yalnızca %23'tür. Diş hekimleri dâhil olmak üzere, ülkedeki doktorların %45'i İstanbul'dadır (Tezel, 2015: 609). Bu durum bize şunu gösterir: kamu hizmetlerinde (eğitim, sağlık, ulaştırma) sağlanan gelişmelerin ezici çoğunluğu büyük kentlerde meydana gelmiş, Anadolu halkı Türkiye'nin büyük kentlerinde yaşayan insanlardan çok daha elverişsiz koşullarda yaşamaktadır. Ülkenin doğusu ile batısı arasındaki yaşam kalitesi farkı 1940'lı yılların sonunda da devam etmektedir. Mahmut Makal'ın romanındaki olaylar, köyün gerçek yüzü ve ikincil planda oluşu etrafında çerçevelendiği için yayınlandığı tarihten itibaren siyasi elitlerin hemen dikkatini çekmiş; adeta onların ayıplarını yüzlerine vurmuştur. Genç köy öğretmeni, köyü kalkınmasını ve köy aydınlanmasını sağlamayı bir sorumluluk olarak üstlenir; köydeki öğretmenliği boyunca bunun için mücadele eder. Köy okullarının durumunu, yetersizliğini sık sık Ankara'ya bildirir; ancak gelen cevaplar hiç de tatmin edici değildir. Ulaşım hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle köy halkı, ülke gündeminden çok sonra haberdar olur. Köylerdeki doktor eksikliği ve sağlık müesseselerinin ya hiç ya da yeterli miktarda olmayışı durumuna çare bulmak için verdiği uğraşlara rağmen ölümleri engelleyemez. Mahmut Makal'ın köydeki imkânsızlıkları ve bu imkânsızlıklara karşı verdiği mücadeleleri, otoritelerin köy sorunlarına kulak tıkayışlarını şu cümlelerinden anlamaktayız: *“Alinyazımızın çarkı yaşamımızı öğütürük, bin yıl önceki gibi döndürüyor, dönüyor. Ah bu durumu anlatacak güç olsa kaleminde! (...) Yakup Kadri Yaban'da, köy gerçeğine şöyle bir dokunacak olmuştı, kıyametler koptu, Türk köyüne iftira etti diye. Türk köyünü hala:*

‘Çoban kaval çalar, anın

Hayatı şairanedir.

Fısıldaşır, sükut eder,

Bu bir güzel teranedir’ gibi dörtlüklerdeki havayla düşünenler, bu memleketi tanımıyorlar; onun gerçekleriyle hallü hamur olmadıkça köyü bildiğimizi iddiadan, onun adına avukatlık etmekten vazgeçelim bari” (s.43). Köy öğretmeni, kendi köyünden öğretmenlik yaptığı okula ulaşmadaki sıkıntısını: *“Kendi köyümle öğretmenlik yaptığım köyün arası on saat çeker yürüyerek. (...) Yılda beş altı kere bu yolu tepmek düşer bize. Eşekle gitsen ölümden beter... Yaya gitsek daha ehven. Yük olmadığı zamanlar yaya gider gelirim ve on on bir saatte alırım yolu”* sözleriyle anlatmıştır (s.61). Ülke gündemi, gazeteler, köye gelen mektuplar, ulaşımın gelişmeyişi nedeniyle, köylünün eline hep geç ulaşmıştır. Ulaşımındaki yoksunluk, köylünün dışlanmışlığının nedenlerindendir: *“(...) 7 Şubat tarihli, bir buçuk aylık, ama bizim için yenidir. Ekmek gibi sarıldık. (...) Birkaç tane de asker mektubu. (...) köy yoluna çıkan bu mektuplar*

ekimde yazılmış. (...) Babalarının eline verdik Mart 25'te...'' (s.124). ''(...) Sonradan öğrendim ki, bu hükümet değişikliği ocakta olmuş. Koca bir köy halkı hükümet değiştiğini, o da rastlantıyla martın sonunda öğrenebiliyor...'' (s.125).

Köylülerin derme çatma başlarını soktukları evler, sağlıklı barınma koşullarından yoksundur. Öyle ki, köyde çoğu evde insanların temizleneceği herhangi bir alan dahi yoktur: ''(...) Bu yıkandığım ahırda, on tane hayvan var. Bir köşede pis bir taş. Onun üstüne oturacaksın. Hayvanlar seni seyrederken yıkanacaksın. Ayağın bir karış pislik içinde, vicık vicık... (...) Yıkıyorum desem, inanmayın sakın. Sadece kirimi kabartıyorum. Evde soba yok. Bir testi suyu ocağa oturtuyorlar. Bilmem kaç saatte biraz ılınıyor. İşte onunla yıkanacaksın elinden gelirse eğer. İşte böylece buz gibi ahırda biraz ıslandıktan sonra, çabucak çıkıyorum. Nasıl çıkmazsın? Sen ılık suyu dökünürken, toprak damdan buz gibi sular sızar üstüne. (...) Hadi ben böyle yıkıyorum. Ya ötekiler? (...) Elli öğrencime soruyorum: 'Evi soğuk olanlar parmak kaldırsınlar!' Hepsi. Evlerinde yıkanma yeri olanı sordum. Yalnız bir çocuk çıktı'' (s.69). Köylülerin tek yakacakları olan tezekle, zorlu kış şartlarında ısınmaları imkânsızdır: ''(...) külüstür sobaya da bir tezek doldurup, yatıyorum tozun dumanın içine. Ne varsa üzerime yığıyorum. Kafayı gözü sarıyorum. Bir türlü terleyemiyorum. Nasıl terleyeyim ki, soba falan kaç para eder? Üstüme kar, taban toprak, hava ayaz'' (s.134). ''(...) Oturduğum yer, dışarıdan besbeterdi. Yakacak da yoktu hiç. Tipi sobanın içinden esiyordu'' (s.108). Köy evleri, elverişli ev yapısından oldukça uzaktır: 'Eşya olarak en çok gazete vardı şu oturduğum yerde. (...) Ne yaparlar bu gazeteleri diyeceksiniz? Okuyup da bilgin olacak değiller ya. Üç dört kat edip pencerelere yapıştırırlar'' (s.120). ''(...) Kerpiç duvarlardan birçoğunu göçürmüş yağmur. Bir evle iki ahır yerle bir olmuş'' (s.117). ''(...) Taban zaten toprak olduğundan, orta yerin çamurunu kazıyıp çukurlaştırdım. (...) Portatif karyolanın da ayaklarını büküp pencerenin önüne koydum. Bezini milleyerek duvara getirdim. Bu karyola bezi çadır ödevini görecek, ben altında iki büküm oturmak pahasına da olsa akıntıdan kurtulacağım'' (s.116).

Köylerdeki ilaç yokluğu hat safhadadır: (...) İlk zamanlar boş verirdim. Ne yazık ki, hiç kullanmadan getirirlermiş. Kendilerinde ilaç olmadığı gibi benden istemeye de çekinirler ve boş götürüp, boş getirirlermiş. Bunu sonradan öğrendim. Ben kendilerinde ilaç olduğunu sanırdım. Şimdi isteyenlere soruyorum ve ilaç da koyup veriyorum. Düşünüyorum: Birkaç yüz liram olsa, her eve en aşağı bir şişe ilaç (...) alsam! Nerede?...'' (s.132). ''(...) İlaç olarak bir şişe geçti elime Sağlıkçı Celil'den. Üstünde, 'Mitol' yazılı. Nezle ilacı sözde. Onu çekiyorum. Akşamları bir ıhlamur kaynatıp içiyorum'' (s.134).

Amartya Sen, insanların refah değerlendirmesindeki iktisadi ölçünün yanında, bireylerin yaşadığı toplumda eğitim ve sağlık hizmetlerini kapsayan genel hayat kalitesindeki

bolluğun ya da yokluğun, insani gelişimin ölçümü olarak kullanılması fikrini savunmuştur. Amartya Sen'in bu değerlendirmesi, insani gelişim kavramına çoğulcu bir ilerleme mantığı yüklemiştir (Sen, 2000: 18). Bizim Köy, eğitimdeki mahrumiyet ve köy cehaleti ile Senci refah anlayışının oldukça gerisinde kalmaktadır. Okulların mevcut kapasiteleri, teknik yetersizliği, zaten sınırlı sayıda okula gelen öğrencilerin eğitim alma haklarını kısıtlamaktadır: “(...) Okulun damı, suyu elek gibi aşağı süzdü. Akan yarı çamurlu sularla, içerisi göl oldu. Duvarın bir yanı daha çöktü. (...) Çadırın altında bazen düşündüm, bazen uyudum. Çektiğim sıkıntılar anlatılacak gibi değildir. Köyden de uzakta bulunan bu yıkık okulun içindeki şu halime bakıyorum da, böyle bir şeyin başıma gelebileceğine inanamıyorum” (s.116). “Dersliğin üzerini örtemedik. Öğretmen evinin son model çatı (!) ile örtülü odasında öğretimi yürütelim dedik; çocuklar hep hastalandı yine kuru toprağa oturmaktan; damın da akmasından...” (s.117). “(...) İyi kötü bir soba edinebilsek diyorum, ama daha yanmadan kül olan tezeğin tozu da üstünde tüy dikecek. Soğuk mu, yoksa toz mu, hangisi ehvenişer diye düşünüyorum” (s.118). “(...) Geçici olarak örtülen öğretmen evinin bir odasında ders yapardık. Buranın tabanı toprak. Bu yıl pösteği de getirmiyorlar. (...) Sıra desen zaten semtimize uğramadı. Toplanamadı, alınamadı, yok... Pencere de öylesine camsız... Çocuklar evden gelirken üşüyor, dişleri birbirine vurarak ve ellerini ufalayarak oturuyorlar, kupkuru toprağın üstüne. Kar da vuruyor pencereden yüzlerine, gözlerine!... Ben bunları ne yapayım? Öldüreyim mi burada, yoksa dağıtayım mı? Dağıtmak daha akla yatıyor ve paydos ediyorum” (s.133).

Toplumsal riskler, hayatın akışı içerisinde eşitsiz şekilde konumlanırlar. Bu durum, Rowntree'nin, yoksulluğun özellikle çocuklukta ve yaşlılıkta yoğunlaştığı gözlemine dayanmaktadır. Yoksulluğun hayat akışı ise, yaşa özgü ihtiyaçların olmayışı ya da eksik olması durumunu ifade eder (Buğra Ayşe & Keyder Çağlar, 2015: 46). Türkiye’de bebek ölümleri sayısı İkinci Dünya Savaşı sonrasında %25 gibi çok yüksek düzeylerde seyretti. Bebek ölümlerinin altında yatan en önemli sebepler, kırsal alanlarda kadınların eğitim düzeyinin ve toplumdaki egemenliğinin düşük kalması ve de bölgeler arasında hem iktisadi hem de toplumsal anlamda var olan devasa eşitsizliklerdir (Pamuk, 2016: 75). Açlık, sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler, sefalet, kış şartlarına uyum sağlayacak ısınma koşullarındaki noksanlık, barınma olanaklarındaki olumsuzluklar gibi durumlara çocuklar ve yaşlılar daha fazla direnemezler: “(...) yaşlılar pek az fire ile çıktılar kıştan. Ama çocuklar! Çocuklara oldu olanlar! Yeni doğanlardan tutun da, bir yaşındakilere kadar hiç kalmadı. Soğuğu fırsat bilen amansız çocuk hastalıkları, silip süpürdü yavrucakları” (s.19). “Sağlık koruyucusu arkadaşla ölenlerin listesini ölüm kâğıdına yazıp gönderdik. (...) Yalnız bu ay içinde, hiçbirisi yaşını doldurmamış olmak koşuluyla, otuz dört çocuk yazdık listeye. (...) Bu on üç köyden, şubat ayı için arkadaşın

ölüm kâğıdına yazdığı çocukların sayısı 120'dir'' (s.20, 21). 'Ramazan ayı. (...) topu topu bir genç öldü susuzluktan, yığının dibinde. Ama küçük çocuklara gelince iş değişir. (...) Bir aylıkla bir yaş arasındaki çocuklardan, her gün köyde bir iki kurban verdik. İlk on beş gün içinde ölenlerin sayısı yirmi ikiyi buldu'' (s.42). '17 Eylül cumartesi günü, (...) ölüm-doğum cetvelini (...) evleri gezip yazdım. 13 evli köyde, 4 yılda 29 doğum, 13 ölüm, oran %45. Fakat evlerde ne kadar çocuk varsa, hasta yattıyorlar. (...) Çocuklardaki hastalığın nedenini öğrenmek istedim. Önce susuzluğu ve suyun pis oluşunu ileri sürdüler. (...) İkinci nedeni de şöyle anlattılar: 'yokluk herkesin başında bir şey. Sıcak yemek yemeye ne olacak? Şalak kemirmeyen karın doyurmanın sonu öksürüktür.' On bir çocuk yatmakta boğmacadan. Bir tanesi doktora götürmüş iğne almış; ama fayda etmemiş ve çocuk ölmüş'' (s.52). '(...) Demirci köyünün 350 ailesinde, dört yıl içinde 226 doğum olmuş, bu yıllar içerisinde doğan çocukların 81'i ölmüştür. 145'i yaşamaktadır. Aynı süre içinde daha önceki doğumlulardan 53 kişi de ölmüş, böylece 226 doğuma karşılık, 134 ölüm olmuş, yani köy nüfusu dört yılda 92 kişi artmış. Ölen çocukların (...) bir kısmı doğum sırasında, bir kısmı da bakımsızlık yüzünden doğumun ilk aylarında yitirilmiştir. (...) Dört yıllık dönem içerisinde, doğan çocukların ölümü (...) Nurgöz köyünde %41'dir'' (s.84). Makal, köydeki çocuk ölümlerin; çocuk bakımının olmayışından, kışın soğuğuna karşılık iyi ısıtılamayan evlerden, dumandan, besinsizlikten ya da havasızlıktan kaynaklandığını belirtmiştir. Öyle ki ölümlerin asıl nedeni: 'yoksulluktan!' 'Çocuğunu saracak iki metre bez bile bulamayan, ana sütü yerini alacak sağlığa uygun süt ve mamaları edinmeyi aklına bile getiremeyecek olan ana babalar ne yapsınlar? Nasıl korusunlar çocuğu?' (s.85).

Yoksulluk tanımlamaları yapılırken, ana çerçeve gelir olgusuna odaklanır. Her ne kadar Amartya Sen'in yoksulluk algısı gibi çok boyutlu tanımlamalar yapılsa da, yoksulluk hesaplamaları geleneksel algıda gelir üzerinden yapılır. Mahmut Makal'ın, gelir eksenli yoksulluk tanımlamaları ise şu şekildedir: 'Bizim köyde para topraktan çıkarılır, topraklarımız ise kolay kolay para vermez. Yoksuluz o yüzden. Bölüne bölüne payına düşen on-yirmi dönüm tarlayı, nasıl olsa ekeceksin. Geçin yuların ona bağlıdır. Onu işlemek için çifte gereksinim var. (...) Öküzü de, beri benzer herkes alamaz. Bir çift öküz, en aşağı 600 lira'' (s.31, 32). '(...) İçlerinden en zengin ve fazla gelirlisini sorup durumunu öğrenmek istedim; (...) iki öküzü, bir ineği, dokuz koyunu, üç tavuğu var. Hemen ekledi: 'Bu yıl onları da keserim, boşa yazma efendi!' (...) hep o topraksızlık değil mi belimizi büken? (...) Elli dönüm ekinimiz var topu topu. (...) Elli dönüm ekinden, on üç kile buğday geçti elimize. On altı baş nüfus. Aç nöreyeceyik! Parayan zahire almaynan başa çıkılır mı? (...) Peki, 'on üç kile buğdaydan gayri bir gelirin yok mu?' dedim. 'Başka gelirim mi? Hiç yok valla. Yalnız on kuruş buldum geçen hafta

pazardan gelirken. Elimizi Allah'a açıyok. (...) Ölüm kurtarır ölüm!’’ (s.53). ‘‘(...) Evdekilerin üstüne başına yenisini değil de eskilere yamalık alayım desen, iki yüz liraynan kapanmaz. İşin bu yanını hiç düşünmüyorum bile. Kuru ekmeği bulurlarsa canlarına minnet’’ (s.54). ‘‘(...) En ireçberim diyen zenginimiz Şaban Ağa, ya on kile kaldırdı, ya yirmi kile, fazla değil... Yiyip içtiklerini sormak aklıma esti. Biliyorum ki, şu güz mevsimi başlangıcında karpuz ekmekten başka bir şey yemediler’’ (s.57). ‘‘(...) Cebimde metalik yoktu. Birkaç tane kuru ekmek vardı. (...) Karnım zil çalıyordu’’ (s.109). ‘‘Anamdan doğdum doğalı, cebimde şöyle para denecek kadar bir şey bulunduğunu cebimde bile görmedim. Aldığımı, cebime girmeye vakit kalmadan elimden devrediyorum’’ (s.122).

Köyde erzaklar samanlıkta, inek ve öküzlerin kaldığı yerde saklanır. En büyük korkulardan biri de, hayvanların samanlıktaki erzaka zarar vermesidir. Bir gün korkulan olur ve samanlıktaki inek bütün erzakı dağıtır; bir kısmını yer, diğer kısmını da pisliklerin içerisine karıştırır. Romanda geçim sıkıntısını en iyi gösteren cümlelerden birini Makal bu olayı anlatırken kurmuştur: ‘‘(...) Anam da oturmuş yere, dökülenleri toplamaya çalışıyor. (...) Biraz şaşaladıktan sonra, anam kalburu getirdi. Güya pisliği eleyip, içindeki çorbalığı ayıracak. (...) ‘Gel ana, ölürsek de aç ölelim’ diyerek kolundan tutup getirdim eve (...) Hala dizlerine vurup dövünüyor: ‘ (...) De ben ne pişireyim yarın da, önümüze koyayım?’’ (s.45, 46).

Mahmut Makal, ilk olarak ‘‘ Bir Köy Öğretmeninin Notları’’ başlığıyla kaleme aldığı sonradan ‘‘ Bizim Köy’’ olarak değiştirilen romanında köydeki yoksulluk çılgınlığını, bu gerçeklere kulaklarını tıkamak isteyenlere bütün çıplaklığıyla göstermiştir. Bu nedenle Tahsin Yücel’in de dediği gibi bu roman ‘‘ 1950’de de başyapıttı. 1955’te de başyapıt’’ (Tahsin Yücel’den aktaran: Kaya Serdengeçti, 2016: 157). Öyle ki duyarlılığıyla, nesnelliğiyle 1948-50 arası dönemin köy hayatını anlamamız açısından bugün de başyapıttır.

2.3.2.2. İkinci Dünya Savaşı’nın Taşraya Yansıması: Havada Bulut Yok

Havada Bulut Yok, İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de yarattığı yıkımları konu alan başyapıtlarımızdandır. Roman, savaşın etkilerinin İstanbul dışındaki bölgelerde de yoğun olarak yaşandığını, taşranın hem köydeki hem de merkezdeki toplumsal yaşayışını, eğitim emekçilerinin bozukluklar karşısındaki direncini, taşrayı kalkındırma çabalarını, savaşın yıkıcı etkilerinin en aza indirilmesi için verilen emekleri konu edinmesi bakımından oldukça önemlidir. Cevdet Kudret, romanlarında, küçük insanların yoksulluklarını, hayat mücadelelerini anlatırken; onları siyasi-ideolojik bir karakter haline getirmekten öte var olan düzene ilişkin ilişkiler kurmak, toplumsal yapının aksak yönleri içerisinde onları

konumlandırmak ve bu aksaklıkları ortaya çıkarma çabası belirgin şekilde gözlenmiştir. Kendi yaşamından hareketle kaleme aldığı yapıtlarında bireylerin sıkıntılarını anlatırken asıl yapmak istediği, Türkiye'nin siyasi, sosyal, ekonomik karmaşaların genel fotoğrafını çekmektir (Balık, 2015: 33). Savaşın yol açtığı sefaletler, yokluklar, kıtlıklar; bunlar altında ezilen halkın sorunları Havada Bulut Yok romanında gerçekçilikle anlatılmıştır. Gerek taşranın ve köylerin geri kalmışlığı, sosyal adaletsizlikleri, gerekse halkın yoklukla mücadelesi bir aydının gözünden başarıyla aktarılmıştır.

Roman, genç edebiyat öğretmenin Kayseri'ye gelişiyle başlar. Kayseri'deki bir liseye edebiyat öğretmeni olarak atanan Süleyman, taşranın düzenine alışamayacağını düşünür. Bir gün her akşam gittikleri kahvede öğretmen arkadaşı Basri Bulut düşerek ayağını kırar. Bunu ailesine söylemeye giden Süleyman, Basri öğretmenin ailesinin sefaletine tanık olur. Çok geçmeden Basri öğretmen ölür ve Süleyman öğretmen onun ailesine yardım eder. Süleyman artık taşrada düştüğü boşluktan sıyrılır ve sosyal adaletsizliklere, halkın yoksulluğuna karşı olumlu işler yapmak ister. Ancak bu sefer de Süleyman öğretmen bürokratik engellerle karşılaşır. İkinci Dünya Savaşı patlak verdikten kısa süre sonra ülkede kıtlıklar başlar. Süleyman Halkevlerinin sosyal yardım biriminde çalışır ve yoksullara destek olmayı amaçlar. Kayseri'nin itilmiş mahallerinde, köylerinde yoksul ailelerin durumlarını bildirmek için 'yoksulları yazma komisyonu' üyesi olarak çalışır. Ancak Süleyman'ın çalışmalarını, yoksullar için verdiği uğraşları farklı şekilde değerlendirmeleri üzerine halkevinden çıkarılır. Üzerine bir de hakkında soruşturma başlatılır. Okula gelen müfettiş yaptığı değerlendirmeler sonucunda Süleyman'ın aleyhine karar alır. Süleyman öğretmeni görevinden uzaklaştırarak bakanlık emrine alır. Süleyman öğretmen, sefalete, sömürüye, adaletsizliklere, geri kalmışlığa şahit olmanın ağırlığıyla İstanbul'a geri döner.

Cevdet Kudret, romanın ilk bölümünde, taşradaki mahrumiyete, okulların bakımsızlığına, bürokrasiyle çelişkisine ve tüm bunlar içerisinde yoksul insanların konumuna değinmiştir. Taşra-merkez ayrını günümüzde hala tartışılan bir konudur. Aslında Erken Cumhuriyet dönemi ulus devlet inşa sürecinde, Anadolu ve köy kalkınması merkezi konumdadır. Başkent Ankara yapılması, Anadolu'yu demir ağlarla örme projeleri, devletçi dönemde demiryolu güzergâhında taşrada kurulması öngörülen fabrikalar; öte yandan Anadolu'da kurulan Halkevleri, Cumhuriyet ideolojisinin ülke geneline yayılma isteğinin somut kanıtıdır (Tekeli, 1998: 111, 112). İkinci Dünya Savaşı yıllarında, devletin hem iç hem de dış arenada maruz kaldığı baskılar sonucunda politikalarını öncelikli alanlara yöneltmiş, ülkedeki mevcut savaş ekonomisini düzenleme ve halkın mağduriyetini giderebilme temel

stratejisi hale gelmiştir. Devletçi dönemde hedeflenen birçok kalkınma projeleri bu dönemde sekteye uğramış, mevcut durum da zaten yeni yeni kalkındırılmaya çalışılan taşırayı iyice geri plana itmiştir. Dolayısıyla taşranın, ülkenin merkez bölgeleriyle kıyaslandığında mahrumiyet bölgesi görünümü tartışılmaz bir gerçektir. Geleneksel yoksulluk tanımlamalarının ötesinde yoksulluğu “kapasite” odaklı ele alan Amartya Sen, bir bireyin kapasitesi, bu bireyin erişebileceği alternatif bileşimlerin işlevliliğine yansımastır (Sen, 1993: 31). Dolayısıyla bireyin yaşam kalitesi işlevsel hale getirebileceği kapasitelerine bağlıdır. Birey kapasitesi dâhilinde bir şeye ihtiyaç duyduğu halde ona erişemiyorsa burada yoksulluk mevcuttur. Cevdet Kudret, Havada Bulut Yok romanında taşra-aydın-bürokrasi çekişmelerine yer verirken, taşradaki öğretmenlerin çektiği sıkıntıları, taşraların imkânsızlıklarını bir aynının gözlemleriyle anlatmıştır: “*Bekâr öğretmenler akşam yemeklerini Şükri’nün lokantasında yerlerdi. Bu, Süleyman’ın o sabah otel penceresinden gördüğü dış kalenin bir kavuğu içine kurulmuş, dar, uzun, her yanı taş, hafif rutubetli, yarı lokanta yarı mağara gibi bir yerdi; mağaradan farkı geniş ve camekânlı, tabanının çimento ile sıvalı olmasıydı*” (Kudret, 2006: 22). “*(...) Kitap deseniz, buraya kitap gelmez; gazete deseniz, günün birinde artık İstanbul’da olup bitenler artık sizi ilgilendirmez olur, orayla bağlantınız o kadar azalır ki her haber yabancı gelmeye başlar. Sinema deseniz sinema yok, tiyatro yok (...)*” (s.23). “*Süleyman boş bir masaya tek başına oturdu. Bir yandan, yağ lekeleriyle yer yer beneklenmiş ve sabahtan beri kim bilir kaç kişinin elinden geçce tutulmaz hale gelmiş bir listeden yiyebileceği bir şeyler seçmeye çalışıyor; içine düştüğü çevreye nasıl uyabileceğini düşünüyordu*” (s.38). “*(...) Çalışacak yer şöyle dursun, içkisiz ve oyunsuz oturabilecek bir yer bile yoktu. (...) Bundan sonra her gün aşağı yukarı aynı şeyleri yiyecekti*” (s.39).

Bir ailenin varlığını sürdürebilmesi için olmazsa olmaz olarak kabul edilen yaşamsal harcamalar; gıda, barınma ve giyim gibi asgari ihtiyaçlar, bu ihtiyaçlara ek olarak, eğitim, ulaşım ve sağlık için yaptıkları harcamaları içermektedir (Köse Ahmet Haşim & Bahçe Serdal , 2012: 412). Bireylerin yaşamsal ihtiyaçlara ulaşmadaki fırsatları aynı ölçüde değildir. Toplumlarda var olan eşitsizlikler özellikle gelirdeki eşitsizliklerin sorgulanması, Amartya Sen’in “yapılabilirlikleri”, Dworkin’in “kaynakların eşitliği” ve Arneson ve Roemer’in “fırsat eşitliği” kavramlarına dikkat çekmiştir. Roemer’e göre fırsat eşitliği, hane halkı verilerinden yararlanmak kaydıyla etkin hale getirilebilir. Roemer, ele alınan bu verilerle fırsat eşitliği kavramının iki sacayağı olduğunu söyler: İlki bireyin idaresine bağlı olan “çabalar”dır. İkincisi ise bireyden bağımsız gelişen “koşullardır”. Bir toplumda fırsat eşitliği olduğunu söyleyebilmemiz için, toplumdaki koşulların gereksinimlere erişiminde belirleyici olmaması

gerekir. Aksi durumda toplumda bazı eşitsizliklerin ortaya çıkacağını vurgular (Ferreira Francisco H. G. & Gignoux Jérémie , 2010: 1). Gelir, eğitim durumu, bölgesel farklılıklar, sağlık, cinsiyet, ırk, aile yapısı gibi durumlar fırsat eşitsizliğinde belirleyici olan koşullara erişimde etkin olmaktadır. Eğitim-yoksulluk ve fırsat eşitliği kavramları birbiriyle yakından ilgilidir. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartına göre; herkes öğrenim hakkına sahiptir (İngilizce aslından çeviren: Aziz Çelik, 2010: 198). Ancak herkesin bu hakka erişebilmedeki imkânları aynı değildir. Bölgesel ve hane halkı gelir eşitsizlikleri çocukların bu hakka erişimini kısıtlayan ana etmenlerdir. Cevdet Kudret, bölgesel farklılıklar ve gelir düzeyi eksenli yaptığı fırsat eşitsizliği tanımlamasında eğitim hakkına odaklanması bakımından dikkat çekicidir. Romanda taşradaki okulların durumundan, öğretmenlerin ilgisizliğinden ve hane halkının yoksulluğu nedeniyle çocukların eğitim olanaklarına ulaşımındaki zorluklarının altını çizmiştir: “(...) Sokak lambası altında çalışan kuşaklar başkalarıyla nasıl eşit olabilir? (...) İki çocuktan birisi, mum ışığı altında kitabını okuyor, öbürü ise kendine ayrılmış özel odada, pırıl pırıl yanan bir elektrik lambası altında... (s.68). “(...) Remzi’nin bu evde görevi, ahıra ve hayvanlara bakmaktır; gündüz boş zamanlarında o işlerle uğraşıyor, derslere yalnız geceleri çalışabiliyor; fakat işin kötüsü, samanlar filan tutuşur da, yangın çıkar diye, geceleri ışık yakmasına izin verilmeyormuş; o da sokak lambası altında okuyormuş” (s.69). Herkesin sahip olduğu eğitim hakkının gerçekte öyle değerlendirilmediği, Süleyman öğretmenin yoksul çocukların eğitimi için gösterdiği çabalarının bürokratlar tarafından sonuçsuz bırakıldığını romanda şu cümlelerden anlamaktayız: “(...) Parası olmayan da okumayıversin, be birader! (...) Hem bize ne canım? Eğer yoksulsalar okumasınlar. Herkes okursa ayak işlerini kim görecektir?” (s.72. 73). Süleyman öğretmen eğitim konusuna oldukça önem vermekte ve taşradaki yerleşik algıyı nasıl kıracağı düşünmekte ve her çocuğun eşit eğitim alma hakkının olduğunu savunmaktadır. Ancak 1935 yılında yapılan sayımlar Süleyman öğretmene yeni görüşler kazandırmıştır. Ülkedeki eğitim seviyesine baktığında dehşet içinde kalmıştır. Sınırlı sayıda okul ile buluşan çocukların da genelinen şehirlerde ve görece daha iyi şartlarda olan aile çocukları olduğunu görmesi, kurduğu eğitim- yoksulluk ve bölgesel eşitsizlik ilişkisini daha da güçlendirmiştir: “Bütün memleketin nüfus sayısı 16.158,018; okula giden çocuk sayısı: 770.527. Dehşet içinde kaldı. Bunlar kimlerin hangi mutlu insanların çocuklarıdır? İstatistiği biraz daha kurcaladı: ilkokullarda 688.100 kişi; ortaokullarda rakam birden bire düşüyor; 52.496; liselerde (...) 13.876; yükseköğrenim: 7.478. Demek ki bütün ülkede yalnız yedi bin çocuk yükseköğrenim görebiliyor. Bunlar kimlerin çocukları olabilir? Herhalde Anadolu’nun bilmem ne köyünden köylü bilmem neyin oğlu değil. Zaten rakamların ilkokuldan yüksekokula, yani köyden ilçeye, ilçeden şehre düşmesinden belli. (...) 16 milyonun 14 milyonu köylüymüş.

Yani okumayan insanlar. (...) Yeraltı madenlerinden daha bilinmez, daha yüzüstü bırakılmış madenler. Hatta daha talihsiz'' (s.130). 1940'lı yıllarda köylerin bazılarında okul dahi olmadığı kanısına şu cümleden ulaşmaktayız: “- Okuma bilir mi bunlar? –Ne gezer? Köyün okulu bile yok’’ (s.136).

Fırsat eşitliği kavramında değerlendirebileceğimiz bir diğer konu ise sağlık koşullarıdır. Yaşam hakkı insanların birincil haklarıdır. İnsanların sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli durumlarda sağlık hizmetlerine ulaşabilmelerinin sağlanması gerekmektedir. Ancak gelir durumları, bölgesel eşitsizlikler gibi koşullar insanların bu temel hizmete ulaşması önünde engeldir. İkinci dünya savaşı yıllarında Türkiye’de gelişmiş bir sosyal devlet anlayışı mevcut olmadığını ve nüfusun %70’inin kırsalda yaşadığını göz önüne alırsak insanlar en temel haklarından biri olan sağlık hizmetlerine ulaşmada yoksunluklar çekmektedir: “(...) hepsinin eline birer reçete veriyordu. Köylülerden biri sordu: -Bu kâğıtları ne yapacağız? –Eczaneye götürüp ilaç alacaksınız. –Köyde eczane yok ki. –Haa! Bak ben orasına karışmam. Benim işim reçete yazmak. Yazdım mı? Yazdım. Ondan ötesini siz düşünün. Dişçinin çalıştığı bir köşede de serüven geçiyordu. Dişçi, can acısıyla avaz avaz bağırarak köylüyü azarlıyordu. (...) Süleyman yavaşça sordu: -Çekmeden önce, uyuşturmak için ilaç kullanmıyor musunuz? –İlaç mı? Bunlar her türlü sıkıntıya alıştırlar. (...) İskemleye oturan bir başka köylünün dişini muayene etti: -Çürümeye başlamış, dedi, doldurulursa kurtulur. Ama bir ay dişçiye gidip gelmek gerek. Haftada iki gün şehre gidebilir misin? –Gidemem’’ (s.136, 137). “(...) İki yıl var, bizim buraya doktor gelmez. Gelse de bize yaramaz. Kaza uzak. Kışta kıyamette gidemeyiz. Yol yok. Yanımızdaki kaza bile bize daha yakın. Doktoru da var. Doktoru da var ya, bize bakmaz. (...) Başından savar. Altı aydır başımda bir ağrı saplı, geçmez bir türlü. Doktor yok ki göstereyim’’ (s.135).

Romandaki olaylar İkinci Dünya Savaşı yıllarını kapsamaktadır. İkinci Dünya Savaşı yılları, Türkiye’deki her insanın yaşam standardını etkilemiştir. Kimileri savaş ekonomisinin yarattığı boşluklardan yararlanırken (Hacı Ağa tipler, karaborsacılar gibi) kimileri ise zaten sınırlı sahip olduğu geçim kaynaklarını da büyük oranda kaybetmiştir. Açlık, sefalet, kıtlık nidaları ülkenin dört bir yanından yükselmektedir. Ülkenin içine düştüğü darboğazı ve bunun gündelik yaşama, halka yansımaları başarılı şekilde kaleme alan Cevdet Kudret’in Havada Bulut Yok romanı adeta bir belge niteliğindedir: “(...) Başkan (...) ‘bu kadar çok yoksul bulunduğunu hiç bilmiyordum’ dedi. Başvuranların sayısı gün geçtikçe o kadar çoğalıyordu ki, yardım işi içinden çıkılmaz bir hal aldı. (...) Kayseri’de 56 mahalle, 10-11 bin kadar ev olduğu öğrenildi. (...) Bunun en az 8 bini yoksul ve orta hallidir, dedi’’ (s.140, 141).

“(…) Allah’tan başka hiç kimsem yok. O da bu yıl boşladı beni. (...) Allah ne verdiyse geçinip gidiyordum. Ama bu yıl ki kadar daraldığımı hiç bilmiyorum. Her şey ateş pahası kesildi. Soğanın fiyatı dört kat oldu; ekmek desen bulunmuyor. Fakir fukara ne yiyip ne içecek, kimse düşünmüyor” (s.145). Anadolu’da yakıt sıkıntısı bulunmakta, tezek yoksul halk için büyük önem arz etmektedir: “- Bir tezek için ne diye dövüşüyorlar? – Taşraya yeni geldiğiniz ne kadar belli. Anadolu’da yoksul halk ısınmak için tezek yakar. Odunu, kömürü nereden bulacaklar?” (s.152). Taşrada savaşın etkileri her geçen gün daha derin hissedilmekte ve yardıma muhtaç sayısı artmaktadır: “(...) Komisyon, (...) orta halli sayılabileceklerin, yardıma muhtaç olmadıklarına karar verdi. Liste gittikçe kabarıyordu. Sadece, yiyecek günlük ekmeği bulamayan dul kadınları, kimsesiz ihtiyar erkekleri, çalışamayacak hastaları yoksul saydıkları halde, yazdıkları şimdiden iki bini geçmişti” (s.160). “(...) Yoksulları yazma komisyonu, şehirde yiyecek günlük ekmeği bulamayan 4500 kadar yoksul yazmıştı; bunların 2500 kadarı büyük, 2000 kadarı da küçüktü” (s.193). Savaş yıllarında iâşe sorunu yalnızca büyük şehirlerde değil, Anadolu kentlerini ve köylerini de etkisi altına almıştır. Ayrıca yoksul ve orta halli halkın en temel besin maddesi olan ekmek kıtlığı halkı açlıkla burun buruna getirmiştir: “(...) Bir tanesi yirmi yaşlarında, (...) öbürü ihtiyar, (...) üçüncüsü de sapsarı benizli (...) üçü de ellerindeki torbaları uzatıp bağıyor: - Açız! Bize de un verin (...) – Sizi yazmadılar mı? – Yazmadılar. Herkesin evine kâğıt dağıtmışlar, her gün gidip fırından ekmek, un alıyorlarmış. – Artık ekmek karneyle alınıyor. Duymadınız mı? – Duymadık ya. Bize kâğıt veren olmadı. Fırına gittik kovdular (...) Ekmek istiyoruz!” (s.195-198). “(...) Açız işte, daha ötesi yok bunun! (...) Bak, dedi süt bile gelmiyor artık. Hadi ben durayım. Bu yavrucak durmuyor ki. Meme istiyor. Ölecek açlıktan” (s.200).

Savaş koşulları karşısındaki direnç çocuklar, kadınlar ve yetişkin erkekler arasında kuşkusuz farklı olacaktır. Savaş yılları çocuk yoksulluğunun arttığı yıllar olmuştur. 1940 yıllarda çocuk bakımı için imkânı olmayan ailelerin acılı hikâyeleri gündemi oluşturmakta, mekteplerde dahi çocukların aç kalmalarının önlenememesi hatta bebek ölümleri gün geçtikçe kendini göstermektedir (Buğra, 2015: 142). UNICEF çocuk yoksulluğunu, çocukların gelişim ve büyüme bakımından ihtiyacı olan, maddi ve manevi kaynaklardan yoksun olduğu, temel haklarından yararlanamama nedeniyle mevcudiyetlerini geliştiremediklerini, topluma eşit katılım sağlayamadıkları durumların bütünü olarak açıklamıştır. UNICEF yoksulluğun geçmişten beri en çok çocukları etkilediğini savunmuştur (UNICEF, 2004: 18). Cevdet Kudret de romanında çocuk yoksulluğunu es geçmemiş, savaş ekonomisinin çocukları nasıl etkilediğine değinmiştir: “(...) Evin sefaleti gün ışığında daha belli oluyordu. (...) Nerelece

kadar düşebileceğimi çocukların görmesini istemedim, dedi. (...) Sokağa çıkacak kılığım yok. Hale'yi göndersem, onun da ayakkabısı yok, on gündür okula gidemiyor, bir takunya ile gitti, almamışlar. (...) Eğer parası yoksa o zaman ne yapacağız? Her gün çocukların karnını nasıl doyuracağım? (...) Ben acıkmam... Ama bunlar acıkıyor'' (s.47). “Çandır mahallesini dolaşmaya sıra gelince, Süleyman, okulda açlıktan bayılan çocuğu hatırladı” (s.152). Kadın yoksulluğuna dair bir anlatı ise yürek burkucudur: “(...) İnsan karısının bir tek entarisini satar mı? Ben hastaneye yatmadan bir ay önce işte onu da yaptım. Kadıncağz evin içinde bir tek sabahlıkla kalmıştı. (...) Eğer akıl edip de eve gitmeseydiniz hepsi açlıktan öldü. Şimdi sıra yatağa geldi, çünkü evin içinde yataktan başka satacak şey kalmadı” (s.52).

Yoksul ailede büyüyen çocuklarda çocuk işçilik oranları çok daha yüksektir. ILO çocuk işçiliğini, çocukları yaşamsal aktivitelerden alıkoyan, kişisel gelişimlerini etkileyen, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zarar getirecek işler olarak tanımlamaktadır (ILO). Cevdet Kudret ise savaş yıllarında gittikçe artan geçim sıkıntısının çocuklarda çalışmayı zorunlu kıldığını, çalışma yaşının 10'lara kadar düştüğünü, bu durumun çocuklarda bedensel ve zihinsel gelişimi olumsuz etkilediğine dikkat çekmiştir: “(...) Anası ölünce onun yerine aldılar bunu fabrikaya. (...) Bu, o zaman on yaşındaydı, komşular yalancı şahitlik ettiler, yaşını on iki yazdırdılar” (s.157, 158). “(...) Kadının biri, sekiz yaşlarında görünen bir oğlan çocuğunu gösterip yalvarıyor. – Şunu fabrikaya koyun, ne olursunuz? Götürdüm, almadılar, küçük dediler. (...) Başka bir kadın da kız çocuğunu kolundan tutup ileriye sürdü: - Bunu da dokuz yaşında diye almadılar. Nüfus kâğıdında öyle yazıyormuş. Şu kola bak! (...) Dokuz yaşındaki çocuk kolu mu bu? (...) Nüfus memuru mu iyi bilir ben mi?” (s.202).

Yoksulun yaşadığı çevre, oturduğu evin sağlıksız koşulları yoksulluk anlatımlarında daima ön plana çıkmıştır. Cevdet Kudret, yoksul mahallelerin durumundan, derme çatma evlerinden, ahırla bir yaşadıkları ortamlardan söz etmiştir: “(...) yalvarmış yakarmış, boğaz tokluğuna onun evine girebilmiş; ev deyince, hareme ya da selamlığa alındığı sanılmamalı imiş; ahır odası denen bir yer varmış, işte orayı vermişler; ahır odası ahırın köşesinde, birkaç basamak yükseklikte tahtadan yapılma, büyükçe bir seki imiş; ahır odası kışın hayvanların soluğu ile ısınmış; doğrusu sıcaklığına sıcak olurmuş ama hayvanların anırması, kişnemesi, böğürmesi biraz da sidik ve gübre kokusu rahatsız ediyormuş, fakat zamanla insan bunlara da alıştıyormuş” (s.69). “(...) Derken sağda bir ev gördüler: taşları birbirine çamurla yapıştırılmış duvarlarından biri çökmüş; damı tutan büyük direklerin bir ucu yerde, bir ucu henüz çökmeyen duvarın üstünde. Ev sahipleri aradaki boşluğa sığınmışlar. (...) Tepedeki aralıklardan içeriye kar düşüyor. Hepsi battaniye, yorgan, atkı gibi şeylere sarınmışlar”

(s.156). “(...) Akkadın’ın evi de birçoklarının ki gibi tek odadan ibaretti; yalnız, ötekilerden farkı bu tahtadan bir döşeme ile iki kata ayrılmış. Akkadın ile oğlu alt katı ahır yapmışlar, bir tek eşekleri orada yaşıyor; (...) üst katta da kendileri barınıyor. (...) duvarın içine oyulmuş bir ocakta (...) ateşi küllüyorum, çabuk geçmesin diye. Yarına kadar bununla ısınacağız” (s.159). “(...) Süleyman kapıları keçe gibi, kilim gibi şeylerle örtülü halvet odalarını gösterip: - Buralarda mı yatıyorsunuz? diye sordu. – Evet, diye cevap verdiler ve örtüleri aralayıp hayatı gösterdiler. Hepsinde yarı çıplak kadınlar, donsuz çocuklar, yatalak ihtiyarlar, belki sekiz on kişi, kimisi ayakta, kimisi oturuyor, kimisi yatıyor. Duvarlardan aşağıya doğru ince ince sular süzülüyor. Çamur, yağ, sidik, gübre, her türlü pislikte kararmış mermerlerin üstünde yalınayak ot şilteler serili. Perdeler açıldıkça ter, nefes, çürük ot, sidik, küf ve müthiş bir rutubet kokusu dışarıdan bakanların genzine doluyor” (s.201).

Cevdet Kudret’in roman ve öykülerinin çoğu İkinci Dünya Savaşı yıllarını anlatır. Savaş yıllarında yoksulluk başta olmak üzere, kurumsallaşmış bir sosyal politikanın olmayışından, insanların gündelik yaşayışından, aydın-bürokrasi çekilmelerinden kısaca dönemin sosyal ve politik konuları tüm gerçekliğiyle yansıtılmıştır (Balık, 2015: 40). Yer yer sisteme yaptığı eleştiriler, yoksulluğun tamamen ortadan kaldırılabilmesi için sunmuş olduğu öneriler, özellikle Havada Bulut Yok romanında sıkça rastladığımız Halkevlerinin kurumsal yapılanması ve savaş yıllarında üstlendiği sosyal yardım görevi karşısındaki yetersizliği gibi konulara değinmesi bakımından, yapıtları geçmişte olduğu kadar bugün de büyük öneme sahiptir. Ayrıca romanda giriştiği ideolojik-felsefi tartışmaları ile okuyucuya aydınlanma sağlaması Cevdet Kudret’i toplumcu gerçekçiler arasında özel bir yere konumlandırmıştır.

2.3.2.3. Demokrat Parti Döneminde Kırsal Yoksulluğun Türevleri: “Yılanların Öcü”

Fakir Baykurt’un ilk romanı olan “Yılanların Öcü”, yönetimin haksızlığına karşı direnen yoksul köylünün mücadelesini anlatır. Toplumdaki münakaşaların ekonomik dengesizlikten geldiğini savunan Baykurt; Yılanların Öcü’nde, bu çekişmeyi tasvir edecek iki tiplendirme (fakir köylü ve muhtar ile büyük toprak sahipleri) üzerinden konuyu işler (Kaplan, 1997: 160). Romanda sıkça dile getirdiği zengin-fakir betimlemeleriyle eşitsiz yaşam koşullarına vurgu yapan Baykurt kırsal gerçekliği; ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel temellere dayandırarak açıklamıştır. Yılanların Öcü’nde, 1950 sonrasında gerçekleşen tarımda makineleşmeyle birlikte dönüşen mülkiyet ilişkilerinin, toplumda yarattığı çatışmalar aktarılmıştır. Romanda; köylünün gündelik hayatı, geçim yolları, gelenekleri, inanışları, töreleri

bir bütün olarak ele alınmıştır (Çakır S. , 2009: 39). Romanda, toplumsal yapıdaki aksaklıklar; güçlü-güçsüz, zengin-yoksul, ezen-ezilen ayrımlarıyla diyalektik bir anlayışla irdelemiştir (Tiken, 2009: 51). Fakir Baykurt, romanın yazılış amacını: *“Ben bu "Yılanların Öcü"nü yazdığım zaman 28 yaşındaydım. Doğup büyüdüğüm ve çalıştığım köyleri, çalıştığım kasaba ve şehirleri incelemiş, toplumsal yapılan hakkında az çok bilgi edinmiştim. (...) Amacım, her biri birer Karataş olan köylerimizi, günümüzün öz ve biçimiyle dile getirmek, sanatın gücünden yararlanarak teknik ve uygarlığın bunca ilerlediği çağda alabildiğine geri, alabildiğine sefil yaşayan bu insanlar üstüne dikkatleri toplamaktı”* (Baykurt, 2017: 1, 2). şeklinde belirtmiştir. Köylerdeki toprak mülkiyeti kavramının yeniden tanımlandığı dönemde Fakir Baykurt’un tüm bu çekişmeleri ve dönüşümleri, yoksul halkın direnişlerini ve ezilişlerini, uğradıkları haksızlıkları tüm gerçekçiliğiyle kaleme alması sonucunda siyasi otoritelerin tepkisini çekmiş; romanın “müstehten” ve “sol propaganda” yapıyor olması gerekçeleriyle hakkında soruşturma açılmış; dava takipsizlik kararı ile sonlandırılmıştır (Kudret, 1990: 457).

Roman, Burdur’un Karataş köyünde geçmektedir. Çiftçi Topraklandırma Kanunu’ndan yararlanan köyün sahibi, toprakları köylülere satışa çıkartmıştır. Köylüler bankaya borçlanarak toprak alabilmiş, bir kısmı da yine topraksız kalmıştır. Eskiden köyün sahibi Necip Ağa’ya bağlı olan köylüler artık toprak sahibi olmuş; ancak bu sefer de köyde farklı sınıf çatışmaları açığa çıkmıştır. Köylü-ağa çekişmesi yerini büyük toprak sahibi olanlarla küçük topraklı yahut topraksızlara bırakmıştır. Baykurt’un yoksul köylü tiplmesi ile karakterize ettiği Kara Bayram’da bankaya borçlanarak toprak sahibi olmuş, borcunu bin bir sıkıntılarla ödemiştir. Kara Bayram’ın babası vaktiyle büyük bir yılan öldürmüştür. Kara Bayram’da yılanların gelip bir gün onlardan öç alacağı inancındadır. Tam da bu sırada köyün muhtarı, köyün ileri gelenlerinden Haceli’ne toprak satar. Bu toprak da tam olarak Kara Bayram’ın toprağının önüdür. Haceli bu toprağa ev yapmak için temel atınca bütün dirençler o zaman başlar. Kara Bayram evinin önünün kapanacağı gerekçesiyle Haceli’nin inşaatına zarar verirler. Kara Bayram’ın bu tavrı üzerine köy muhtarı otoritesinin sarsıldığı düşüncesiyle Kara Bayram ve ailesini dövdürür. Bayram’ın hamile olan karısı çocuğunu düşürür. Olaylar bu şekilde gelişirken köye kaymakamın geleceği haberi yayılır. Bayram’ın annesi Irazca hakkını aramak için kaymakamın yolunu keser ve derdini anlatır. Kaymakam, Irazca’nın hakkının verilmesini ister; aksi halde dava açacağını belirtir. Bunun üzerine muhtar, kendisinin de suçlanacağı düşüncesiyle Bayram’a yanaşır ve Haceli’ye destek vermekten vazgeçer. Irazca ve Bayram bu oyunlara kanmaz; şehre inip dava açacağını söyler. Hakkını yiyenlere karşı öç almakta kararlıdır.

Demokrat Parti zamanında tarımda makineleşme artmış, tarımsal kalkınma çerçevesinde banka kredilerinde önemli artışlar meydana gelmiştir. Tarımsal üretimin yaklaşık olarak yıllık %13 yükselmesine rağmen küçük toprak sahiplerinin gelirlerinde kayda değer gelişme yaşanmamıştır. Tarımsal nüfus içerisinde büyük toprak sahipleri ile küçük toprak sahipleri arasında çıkar çatışmaları meydana gelmiş; bu çatışmalarda büyük toprak sahiplerinin çıkarları ön planda tutulmuştur (Sungur, 2015: 51-53). Fakir Baykurt, Yılanların Öcü romanında Karataş köyü örneği ile köylerde meydana gelen bu dönüşümün hangi sınıfı nasıl etkilediğini, feodal düzenin yerini bürokrasinin hegemonyasına bırakmasını, eşitsiz koşulları, dışlanmışlıkları, borçlu köylünün geçim sıkıntısını, geri kalmışlıkları, değişen mülkiyet ilişkilerini, köylünün gündelik yaşamlarını tahlil etmiştir. Kara Bayram ve ailesi köylerdeki topraksız veya az topraklı kişileri temsil etmektedir. Bankalara uzun seneler borçlanmak suretiyle aldıkları krediler ile köyün eski sahibinin sattığı topraklardan birkaç dönümünü satın almışlardır. Bu borçlanma zaten yoksul olan köylüyü iyice geçim derdine düşürmüştür: “(...) ben de meteliğe kurşun atıyorum. (...) Yedi yıldır borç ödeye ödeye imanım gevredti. Çoluk çocuğun ağzına bir kaşık yağ girmeden kış, bir kaşık yoğurt girmeden yaz gelip geçiyor” (Baykurt, 2017: 93). “(...) Bu yıl borç ödemek yok artık değil mi? – Yok, dedi. (...) Yeter, çocuğun benzi sapsarı! Cansız! Ketüm kalacak yavrum. Yedirelim (...) kendimiz de yiyelim” (s.21). “Yedi yıl oluyor (...) Karataş köyü dört yüz bin lira borç ödedi. Ödedi ama nasıl ödedi? Orasını gel Karataş’a sor. Öküz, inek, dana ... un, bulgur, tarhana... Pazarda para eden neyi varsa sattı. Daha da satıyor. Ödedi dediğime bakma. Borç bitmedi daha” (s.183).

Karataş köyü, eşitsiz yaşam koşullarının belirgin olduğu bir köydür. Köyde satılan topraklarla zenginleşen bir kısım olsa da köyün geneli yoksuldur. Romanda sık sık zengin- fakir ayrımı dikkat çeker. Kırsal alandaki eşitsiz koşullar yoksulluğun nedenini oluşturacaktır. Bununla beraber kırsal alanda yoksulluğun ortaya çıkmasının nedenlerini araştıran Khan’a göre, ayrımcılıklar, dışlanmışlıklar, bürokrasinin yozlaşması ve sosyal politikanın kapsayıcı nitelikte olmayışı durumları yoksulluğu tetikleyen durumlardır (Khan, 2000: 13-14). Baykurt’un, Karataş köyündeki eşitsizliklere dikkat çekerek yapmış olduğu yoksulluk betimlemeleri, okuyucuya dönemin kırsal gerçekliğini göstermiştir: “(...) Biz yoksuluz çok şükür! Herkesin Bey olması lazım değil. (...) Topraklar satılırken iki bin liralık alan oldu. Üç bin, beş bin, altı, yedi, sekiz, on bin liralık alanlar oldu. (...) Beş parmağın beşi de bir olmadığı için (...) biz yoksuluz diye bizim tepemize biniyorlar (...) Seksen evli Karataş’ın üç evi iyidir. (...) Yağı, tuzu, eti, sütü bulunur... Yedi evi de şöyle böyle. Bunlar da iyi sayılır... Bu yedinin altında elli ev var; bir pabucu dört kişi ortak giyer. Ölmeyecek kadar kaldırır, ölmeyecek kadar

yerler. Biz onlardanız (...) Açlıktan nefesleri kokar, hem de nasıl kokar, bilen bilir!’’ (s.184). ‘‘(...) Bize kurtuluş yoktur! (...) Yorgunluk... Hem de yoksulluk! Taze sıpalı bir kancık eşek bile aldırıyor adama yoksulluk (...) Yoksul olacağına gök dinli gâvur ol, yaşa yalan dünyada!’’ (s.238). ‘‘(...) Bir yoksulun üzerine atıvermiş kendini. Yoksulcuk da ne yapsın? Git demiş olmamış, dur demiş olmamış, kaçmış olmamış. (...) El’amannnn! Yoksula baş bozukluğu mu? (...) Varsala göre ne var? Varsal sayar parayı bir daha evlenir’’ (s.238, 239). Köyde geçim sıkıntısı hat safhadadır: ‘‘(...) Bu para bize çoktur! (...) Şu sıra milletin elinde metelik yoktur. Hiçbir zaman köylü milletinde para olmaz, varsa sen köylüye ver, köylü tütün parasına kurşun atar! (...) Şimdi çoklar azaldı, azlar tükendi köylüde! Para olur mu?’’ (s.86).

Asgari düzeyde de olsa beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilen; ancak barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayan kişiler de yoksulluk durumu içerisinde. Çoğu ülkede, giyim, konut, sağlık, ulaşım gibi konulardaki noksanlıklar kırsal yoksulluğa atfedilir (Aktan Coşkun Can & Vural İstiklal Yaşar, 2002: 24). Fakir Baykurt, Karataş köyündeki konut ve giyim alanlarındaki noksanlıkları es geçmemiş, yaptığı betimlemelerle köylünün yaşayışı hakkında gerçek bilgiler edinmemize yardımcı olmuştur: ‘‘(...) Ev nemliydi. Küflü küflü kokuyordu. Başında ve gözündeyaman bir ağırlık vardı. Bu eve gelmeden böyle miydi Fatma? (...) Dövmüş gibi her yanları acıyarak kalkıyor sabahları. Kış geldi mi su çıkarırdı bu evin orasından, burasından. Yatak, yastık ıpslak olur. Küüt küüt öksürür çocuklar’’ (s.56, 57). ‘‘(...) Kerimoğlu’nun karısı yalınayaktı. ‘Yoksul millet hep yalınayak!’ dedi Haceli. Çarık bulup giymek mesele bu dünyada, çarık!’’ (s.156).

Türkiye’nin birey-toplum ilişkisi, köyün toplumsal koşulları, köylü kadınının konumu romanda Irazca karakteri ile ilişkilendirilerek tarihsel altyapı ile temellendirilmeye çalışılmıştır (Çakır S. , 2009: 41). Irazca; zorluklar içinde yaşamış yalnız ama bir o kadar da güçlü bir kadının temsilidir. Çektiği sıkıntıları kısaca özetler: ‘‘Öşür yazdılar tek başıma, dul! Sabah oduna gittim, öğleyin çifte; dul! Ne uzundu dinsiz, Allah’sız geceler! Teptiler kapımı. Bayram ufak. Kimselere açmadım; dul! Fesi yasak ettikleri yıl önülceğimi kestiler; dul! Orman askeri çıktı; yeniden savaş çıktı; dul! Kemal gitti, İsmet geldi, partililik çıktı; dul! Şimdi de Köy kuruluna seçildim diye Deli Mehmet’in oğlu evimizin önüne ev yapmaya kalkıyor; dul! Dul olunca insandan aşağısın; dul! Belin çukur; dul!’’ (s.58).

Dışlanmışlık çok boyutlu bir kavram olup, yoksulluğun hem nedenine hem de sonucuna etki edebilecek özelliğe sahiptir. Burada yoksulu belirleyen durum ise içinde bulunduğu toplumda nerede konumlandığıdır (Adaman Fikret & Keyder Çağlar , 2005: 6). Dışlanmışlığın, yoksulluğun bir sonucu olarak meydana geldiği kabul edersek; bu durumda, yoksul insanların

karar alma süreçlerindeki katılımları engellenecek, toplum içerisinde ‘görünmez’ ya da ‘ikincil vatandaşlar’ olarak konumlanacaktır. Yoksulluğun nedenleri arasında dışlanmışlığı değerlendirdiğimiz de ise; zaten iktisadi manada oldukça kısıtlı imkânlarla yaşamını devam ettirmeye çalışan yoksullar, toplumdaki dışlanmalar ile maruz kaldıklarında iyice güçsüzlük hissiyatına kapılacak ve dışlanmışlıktan kurtulmak için gerekli adımları atamayarak kendilerini toplumdan iyice soyutlamak durumunda kalacaklardır. Toplumsal alana katılımları olmayan bu insanlar hem ekonomik anlamda gelirden yoksun kalacak hem de gerek politik gerekse kültürel, sosyal alanda yoksunluklarla karşı karşıya kalacaklardır. Fakir Baykurt, Yılanların Öcünde, bürokrasideki yozlaşmanın ve toplumdaki sınıf ayrımının iyice keskinleşmesiyle dışlanmanın da alevlendiği, yoksul insanların iyiden iyiye görünmez kılma isteğinin arttığını ve bu durumun da köylülerde yarattığı algıya dikkat çekmiştir: “(...) Yoksulları çıplattı, varılları salıverdi. Yiyin yutun, ezin, ne yaparsanız yapın! Bizler adam mıyız Irazca” (s.215). “(...) Sen bir çarıklı köylüsün (...) O senin dediğin şehirliye mahsus” (s.91). “(...) Sen köylü müsün yoksa Burdur kibarı mısın ulan? Köylü adam gübre kokusundan kaçır mı?” (s.92). “(...) Köylü yerinde muhtar bir insana düşman olmasın! Muhtarın düşman olduğu her insan bizim halimize düşer. Belki düşmez; ama varsıl olursa! Eeee; biz yoksuluz dedik sana! Hem yoksul, hem muhtarın düşmanı ol, felaket. Biz bu felaketin içindeyiz şimdi” (s.185).

Karataş köyünde işsizlik her geçen gün artmaktadır. Bu durum kabaca, tarımda makineleşmenin devreye girmesiyle açıklanabilir. Gülten Kazgan’ın kabaca yaptığı bir hesaplamada, traktörün ve tarım makinelerinin devreye girmesiyle bir tarlada ortalama 9 kişi işsiz kalmıştır. Ayrıca köylerdeki feodal düzenin bozulması, geçimlik tarım yapan ailelerin çiftliklerde yarıcılık gibi faaliyetleri sürdüremediğinde işsiz ordusuna katılmışlardır (Çavdar, 2015: 157). Tarımda makineleşme ile ortaya çıkan köylerdeki işsizlik durumuna da değinen Baykurt, köylünün bu işsizliğe karşı ürettiği çözümün göç olduğunun altını çizmiştir. Ancak belirtilmelidir ki buradaki göç, zorunlu olarak yapılan göçtür. Ayrıca belirtmek gerekir ki işsizlik, yoksulluk riski taşıyan göstergelerin başında gelmektedir: “(...) Şimdiki zamanda, köy yerinde iş kalmamıştır. Köy yerinde yaşamak zorlaşmıştır. Dirlik düzen uçmuştur. İdare eskisi kadar kolay değildir (...) Tarla küt gelmektedir. Toprak küt gelmektedir (...) Onun için bir parça palazlanan hemen kasabaya. Kasaba kurtarır kardeşim” (s.246).

Yılanların Öcü romanı, ezilen köylünün geliştirdiği direniş biçimleriyle, yoksullukları karşısında takındıkları tutumlarla, dönüşen mülkiyet ve toplumsal yapı karşısındaki tavırlarıyla belirli bir toplumsal olguya odaklanırken aynı zamanda bir ideolojinin de cisimleştiği bir tarza bürünmüştür. 1950’ler itibariyle Türkiye’de yaygınlaşan köy geleneğini benimseyen Baykurt;

başta siyasi elitler olmak üzere ülkenin batı kesiminin de görmezden geldiği bir kitleye ve onun yaşamsal pratiklerine içeriden bir bakış geliştirerek adından en çok bahsedilen toplumcu gerçekçi romancılardandır. Belki de bu yüzdendir ki o da siyasilerin dikkatini fazlasıyla çekmiş ve yargılanmıştır.

2.4. TÜRK ROMANINDA KENTSEL YOKSULLUK

2.4.1. Erken Cumhuriyet Döneminde Kent Yoksulluğunun “Afrodit Buhurdanında Bir Kadın” Romanı Üzerinden İncelenmesi

Reşat Enis Aygen, Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanı ile asıl ününe kavuşmuş ve romanı, o yılların çok satanlarından biri olmuştur. Roman; anne ve babasını kaybetmiş Yıldız’ın, evlendikten sonra yaşadığı ekonomik bunalımlar ve kötü yola düşüşünü konu edinmiştir (Çelik Y. , 2007: 263). 1939’da yayımlanan Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanı, inandırıcılıktan uzak ve dramatik olay örgüsüne karşılık¹³, dönemin atmosferine, çalışma koşullarına ve hayat standartlarına yönelik önemli tasvirler içermektedir. Sosyal hayatın tüm detaylarıyla incelendiği bu eserde, iş kazaları, maden ocaklarındaki çalışma koşulları, fabrika yaşamına ilişkin ayrıntılı gözlemlere rastlanır. Reşat Enis’in gözlemlerine dayanarak aktardığı olaylarda eleştiri dozu oldukça yüksektir (Makal A. , 2008: 22). Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanını asıl önemli kılan konu, edebiyat tarihimizde ilk kez maden işçilerinin yaşayışlarını, sömürülerini, çalışma koşulları hakkındaki detaylı bilgileri gerçekçi anlayışla aktarmasıdır. Roman ayrıca; iş kazalarına, güvencesiz çalışmaya, kadının toplumdaki ve çalışma hayatındaki konumuna, kadının hem cinsel hem de birey olarak sömürüsüne farkındalık yaratmak adına toplumsal tepki niteliğindedir (Çelik Y. , 2007: 264).

Romanın konusundan kısaca bahsedecek olursak: Romanın başkahramanlarından Osman önceleri madende çalışmaktadır. Daha sonra İstanbul’a gelir ve dokuma fabrikasında işe başlar. Osman kendisi gibi işçi olan Yıldız ile evlenir. Yıldız, anne babasını kaybetmiş yalnız bir kadındır. İkili, yoksul bir hayat sürmesine karşılık evliliklerinde mutludurlar. Bir gün fabrikada iş kazası yaşanır ve birçok işçi hayatını kaybeder. Osman da kazadan yara alır ve geçici körlük yaşar. Çalışamaz hale gelen Osman, evin geçimine artık yardım edemez ve bütün yük Yıldız’ın omuzlarındadır. Bir süre bu yoksul hayata göğüs geren Yıldız daha fazla cinsel

¹³ Fethi Naci, Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanı için inandırıcı olmadığını, romanda gerçeğe dair alıntılar olsa dahi romanın geneline bakıldığında kendisinde kuşku uyandırdığını dile getirmiştir. Kanımızca Fethi Naci’nin bu eleştirisi, romandaki olayların fazla dramatize edilışinden kaynaklı olabilir. Bu çalışma, romanın edebi yönünü eleştirme gayesi taşımadığı için bu konuyu irdeleneceğiz. Ancak roman eleştirisiyle ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bakınız, Fethi Naci, 1981, s.335-339.

istismara ve yoksulluğa direnemez ve önce patronunun metresi olur. O sıralarda fabrikadaki işçiler patronun zalimliğine dayanamaz ve greve giderler. Yıldız'ın da grevi desteklemesi ile patronu onu hem özel hayatından hem de işinden kovar. Yıldız, bir bankada iş bulur ve namusuyla para kazanmak ister. Sonunda orada da banka şefinin cinsel saldırısına uğrayınca dişiliği ile para kazanmaktan başka bir çaresi olmadığını düşünür. Artık o da girmek için direndiği o yola girmiştir. Yıldız eski hayatına, Osman'a ve oğluna kavuşma adımını atsa da bunu başaramaz. Osman'ın ise gözü açılmıştır ve oğlu ile beraber hayata tutunma derdindedir. Osman, Zonguldak'a dönmüş ve yeniden madende çalışmaya başlamıştır. Roman, Osman ve oğlunun madendeki göçük altında ölüşüyle son bulur (Ali Tilbe, Fethiye Tilbe, 2015: 195-199). Reşat Enis, romanı, maden ve fabrika işçilerinin aşırı derecede sömürülüşünü ve sömürünün cinsel tacize varacak kadar bütün farklı biçimlerini anlatmak üzere kaleme almıştır (Coşkun, 2014: 84).

Roman, Zonguldak maden işçilerinin hayat ve çalışma koşullarının betimlemesi ile başlar. İşçiler akıl almaz koşullarda çalıştırılmakta, keyfi çalışma saatleri ve ücret planlamaları yapılmakta, işçiler çoğu zaman paralarını tam alamamaktadırlar. Bu durumlar karşısında zaten sınırlı gelire sahip işçiler iyice yoksullaşmıştır. Maden işçilerin durumlarıyla ilişkin 1921 tarihli 151 sayılı yasa ile önceleri düzenlemeye gidilmişti. Yasanın gerekçesi şu şekilde belirtilmiştir: “ (...) *sayı zatisiyle maişete çalışan ve sermayedarların pek mühim servet kazandıran ve daima ezilmiş ve ezilmeye mahkum bulunmuş ve hiçbir taraftan muavenet görmemiş olan maden amelelerinin maden sahiplerine karşı hukuki mütekaabilelerini ve mehmaemken daha insani bir hayat geçirebilmelerini temin etmek üzere süratle kaleme alınmıştır.*” Mecliste, maden işçilerinin kötü yaşam ve çalışma koşulları hakkındaki görüşler aynı doğrultuda idi. Tunalı Hilmi Bey: “*Beyler! Ereğli ahalisinden 32 yaşında kimse yoktur ki kara kara balgam tükürmesin*” sözleriyle maden işçilerinin gerçekliğini gözler önüne sermiştir (Makal A. , 1999: 325). Yasa çalışma saatleri, çalışma yaşı ve çalışma ücretleri gibi bir takım düzenlemeler içerse de hükümlerin uygulamaya aktarılması tam anlamıyla mümkün olmamıştır (Makal A. , 1999: 328). Reşat Enis, maden işçilerinin uğradığı sömürüyü, güvencesizliği, düşük hayat standartları hakkındaki gözlemlerini romana tüm çıplaklığıyla yansıtmıştır. Meclis görüşmelerini destekleyici nitelikteki roman alıntıları şu şekildedir: “*Yüzlerce insan, toprağın metrolarca derinliğinde, bin bir tehlike içinde, ciğerleri yakıp, parçalayan bin bir zehirli gaz yutarak, saatlerce çalıştırılırdı. (...) Ocağa sabah karanlığında girer, gece karanlığında çıkardı. Çoğu, on iki saat süren ağır işe nakliyecilik de eklenirdi ve işçi ağır yükün altında büsbütün ezilirdi.*” “*Maden sahiplerinin işçi için dağ başlarında hazırladıkları kulübeler ahırdan farksızdı. (...)*

Hayvanların bile bağlanamayacağı yıkık kulübelerde ayazdan titreşiyordu.” “Burada yiyecek bulmak da güçtü. (...) Şirket bakkalının kurtlu kaşarında yüzde yüz kazıklanıyordu.” “ (...) Para kazanmak (...) kaygısıyla maden kuyusuna inen köylü, koltuğunda birkaç metre Japon bezi, ciğerlerinde birkaç bere ve çürük bir gövdeyle köyüne dönüyordu” (Enis, 2013: 10, 11). Maden işçilerinde, iş ortamları şartlarına bağlı olarak çeşitli hastalıklar gözlemlenir. Zorlu çalışma koşullarına gıda yetersizliğine, hijyenik ortamına, uygun barınma koşullarına sahip olmayışları ve uzun süren çalışma saatleri de eklenince bulaşıcı ve salgın hastalıklara yakalanmaları kaçınılmaz olacaktır (İleri, 2013: 1455). Romanın henüz başında, maden işçisi bir adamın karısının vereme yakalandığından ve tedavi imkânlarının bulunmadığından bahsedilmiştir: “Hastalıklı karım (onu dertli eden, verem döşeğine yatıran da bu kör olası fabrikadır) açlıktan, ilaçsızlıktan kıvranıyor. (...) Karımın zatı ateş pahası olan ilacına şimdi bir de istihlak pulu yapıyor: Haftada bir fasulye tenceresini ocağa vurduk mu bayram yapıyoruz” (s.12). Romanın ilerleyen bölümlerinde de hem salgın hastalıklardan hem de tedavi olanaklarının olmayışından ötürü ölen insanlara yer verilmiştir: “En büyük kız on yedi yaşındaydı. (...) Onu da öldüren veremdi. Eski bir ocak işçisi olan babanın yirmi dokuz liralık kazancı, genç kızı ancak bir yıl yaşatabildi” (s.196). “(...) yoksul bir yaşayışın, yıprandırıcı bir çalışışın izlerini ihtiyar vücudunda taşırdı. Bacaklarında, omuzlarında, kollarında, o öldürücü romatizma sızılarının dolaşmadığı gün yoktu. Doktora gösterecek para nerede? Reçeteyi bedava yapacak eczaneyi nereden bulmalı? (...) Ana öldü. Selim’in içinde acı bir hüsrân kaldı” (s.200).

Yetişkinlere nazaran çocuklar, yoksulluğun olumsuzluklarından daha çok etkilenir. Yoksulluk içerisinde bulunan çocuklar; barınma, eğitim, sağlık gibi temel haklar konusunda noksanlık çekerler. Yoksulluğun çocuklar üzerindeki bir diğer etkisi de çocuk işçiliktir. Yoksul hane içerisinde büyüyen çocukların sayısındaki artış, çocuk işçi sayılarındaki artışa da neden olacaktır (Kurnaz, 2007: 48). 1943 yılında yapılan bir araştırmaya göre İş Kanunu kapsamına giren işletmelerdeki işçi sayısı 275.083 iken, bu işçilerin %18’i çocuk işçilerden oluşmaktadır (Şahin Levent & Yıldırım Kadir , 2015: 118). Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanı, yoksulluğun çocuklar üzerindeki etkisi hakkında ve çocuk işçiliği konusunda detaylı betimlemeler içermektedir: “(...) On yaşındaki kızım gene burada bir duvar ötedeki flatorda iplik büküyor. Üstü başı yoktur; karnını doyuramıyor. Bütün gece uğraşan baba, kızın eline bari ayda otuz lira geçse... ne gezer!... (...) Kazancının altı lirasını oturduğumuz tek odanın kirasına ayırırsan geri on dokuz lira kalır. Ancak günde bir lokma ekmek alabiliyoruz; kurtlu peynir, çürük zeytinle günlerimizi geçiriyoruz” (s.12). “İnce boyunlu, sarı yüzlü, çöp gibi bir

kız çocuğu, kara tabelanın en üzerine iliştirilen kartelasına uzanmak için uğraştı; yetişemedi, zıpladı; muvazenesini bulamadı, taş koridora düştü” (s.13). “(...) kötürium babanın ekmeğini, şimdi, anasıyla birlikte küçük kız taşıyordu” (s.14). “Tozlu camlarına gözlerinizi uydurunuz: Hepsinde (...) cılız çocuklar göreceksiniz. Bu taş kovukların pis, rutubetli havası içinde hepsi de boğula boğula öksürürler (s.15). “(...) beş ölüden ikisi, işçi Mehmet ile on yaşlarında kızıydı” (s.43). “Hasan ile Hüseyin daha bir çocuktular; aç kalmışlardı. Fatma anamız, onları –can evine çeksin, ıstırapları dinsin diye- karınlarına taş bağlayıp yatırırdı. Çamuru yalancıkta elinde yoğurur, ateşe gömerdi. ‘Pişinceye kadar uyuyun’ diye avutmaya uğraşırdı” (s.63). Romanın sonlarında, anlatılana göre, Zonguldak’taki bir madende patlama çıkar ve iki yüze yakın insan vefat eder. Bunların içerisinde çocuk işçiler ve kadınlar da vardır. Ölen çocuk işçilerden biri de Kadriye’dir. Kadriye’nin tüyler ürperten yoksulluğu romanda şu şekilde anlatılmıştır: “(...) Ben bu ailenin bu kadar fakir olabileceğini düşünmezdim. Adettendir: ölüm felaketi tekrar gelmesin diye, ölünün ayakkabılarını fakirlere verirler. Kadriyeciğin verilecek bir çift iskarpinini bulamadılar” (s.205).

Yoksulluğu salt gelir düzeyiyle tanımlayan sınırlı yaklaşımlardan kaçınan Amartya Sen, yoksulluk tanımlamalarına ‘yapabilirlik’ kavramını kazandırmıştır. Yapabilirlik; açlık, eğitimsizlik, sağlıktan yoksunluk, cahillik, olumsuz barınma koşulları gibi herkesin mutlak kaçınmak istediği durumlardan kaçınabilme yetisi olarak açıklanmıştır. Bu anlamda ‘yapabilirlikten yoksunluk’ yoksulluğun kendisidir (Buğra, 2005: 7). O halde yoksulluk, yalnızca, gelir ve fiziki kaynakların yetersizliği değil, aynı zamanda sosyal mahrumiyet, güçsüzlük ve kaynakların dağılımındaki adaletsizlik durumundan da kaynaklanmaktadır (Gerşil, 2015: 162). Sen, gelirin insanların iyi bir yaşam sürdürebilmesi için önemli olduğunu kabul eder; ancak ona göre gelir tek başına yeterli değildir. Gelirin yaşama dönüştürülebilmesi önemli bir problemdir. Herkesin gelirlerini aynı oranda yaşama dönüştürülebilmesi mümkün değildir. Gelirlerin yaşama dönüştürülmesinde dört önemli değişim vardır: kişisel farklılıklar ve yapılabirlik engelleri (engelli olma durumu, cinsiyet, hastalık vb), çevresel faktörler, sosyal koşullar ve kişisel yapılabirlikler (sağlık ve eğitim imkânlarına erişebilme; kısaca kamu hizmetlerine ulaşabilme durumları, yaşanan ortamda şiddete ve baskıya maruz kalıp kalınmaması) ile farklılıkların ilişkisel görünümüleri (kültürel karakteristikler yani toplumların ve kültürlerin içerdiği farklılıklar) (Sen, 2007: 3-6). Yoksulluk; kişisel farklılıklar, çevresel faktörler, sosyal koşullar ve kültürel farklılıklar değişkenleri ile ilişkilendirildiğinde, yoksul kitlenin diğer önemli kısmının da kadınlardan oluşacağı savı doğru kabul edilebilir. Kadınlara yapılan toplumsal eşitsizlikler, cinsiyet ayrımları, şiddet gibi unsurlar kadının yoksulluğu

tecrübe etme biçimlerini farklılaştıracaktır. Yoksulluk elbette kadınlara özgü değildir; etki alanı bakımından çok boyutludur. Buvinic'e göre kadın yoksulluğunun iki belirleyici özelliği vardır: işgücü piyasasındaki mevcut konumu ve eğitim hakkından yararlanabilme durumu. İşgücü piyasalarında kadınların ikincil konumda olduklarını gösteren birçok kanıtın bulunduğunu söyleyen Buvinic, kadınların çoğunlukla düşük ücretlerle, fason işçisi olarak istihdam edildiklerini, kayıt dışı işlerde çalıştırıldıklarını savunur. Bunlara ek, ücretsiz aile işçisi olan kadınların gelirden yoksun veya gelir üzerinde söz sahibi olamama durumlarının, yoksulluklarını tetikleyen sebepler olduğunu vurgular. Kadınların işgücü piyasasına katılımın erkeklere nazaran daha düşük oranlarda seyretmesi, kadınların erkeklere bir ömür bağımlı kalmasına sebebiyet verir. Ayrıca istihdama katılmayan kadınların sosyal güvenceleri, erkeğin üzerinden sağlandığı için bu durum da erkeklere olan bağımlılıklarının başka bir boyutunu oluşturur (Şener Ü. , 2012: 55). Reşat Enis, Afrodite Buhurdanında Bir Kadın romanında kadın yoksulluğu ve kadınların istihdam içerisindeki konumu sorunsalına sıkça yer vermiştir. Zaten romanda gelişen olaylar, başkarakter Yıldız'ın sefaleti ve düştüğü çıkmaz etrafında şekillenmiştir. Reşat Enis, çalışan yoksul kadınlardan veya işçi kızlarından bahsederken, onların tek kurtuluşlarının patrona metres olmak ya da bedenlerini sergilemek şeklinde seçenekler sunması kanımızca romanın dayandığı toplumcu gerçekçi bakış açısını zedelemiştir. Ancak Reşat Enis'in, kadınların uğradığı ayrımcılıkları, sömürüyü, cinsel tacizleri ve yoksulluklarını anlatması tezin amacı itibarıyla önem arz etmektedir. Romanda, kadın yoksulluğu ile ilgili bazı alıntılar şu şekildedir: “(...) Yıldız, saatlerce aç kalıyor, bazen iyi komşulardan birinin sofrasında, bir sığıntı gibi, karnını doyurabiliyordu. İş için başvurduğu yerlerden de bir şey çıkmamıştı” (s.48). “(...) Yıldız'a karşı fazla alaka gösterdi. Tuhaf tuhaf gülüyordu: 'Yapılacak yardımı kararlaştıralım' diyordu. (...) Birdenbire, neye uğradığını anlayamadı. Kendisini onun kolları arasında buldu. Çırpınmaya uğraştı; kuvvet bulamadı. Bağırarak istedi; nefesi çıkmadı. İhtiyar zampara, dudaklarını kanatırcasına ısıırıyordu, emiyordu. Koynunda yirmi lira, için için ağlayarak, dönüyordu” (s.53). “Melek fakir bir ailenin kızıdır. (...) Yemek vakitlerini yirmi dört saatte bir defaya indirmişlerdi. İç çamaşırları, üst üste binen yamalarla ağırlaşmış. Ayaklarındaki kunduralar, eskicinin battal kösesiyle kurşun kesilirdi. Bir entariyi tam bir yıl sırtlarından çıkarmazlardı. Yıkar, kurutur giyerlerdi. Bir yıl sonra da, ya kesip biçerek bir bluz haline koyar, ya biçimini değiştirir, yenileştirirlerdi” (s.54). “Yıldız'ın kazancı çok azdı. Kör bir kocaya bakabilmek endişesiyle bağlandığı işte en son kuvvetini harcayan genç kadını, fabrika öyle bir istismar ediyordu ki! (...) çok soğuklarda (...) kendisi sırtında ipince bir manto yarı çıplak bir halde sokaklara düşerdi” (s.64). Reşat Enis, iş ortamında kadına yapılan tüyler ürpertici şiddeti şu sözcüklerle aktarmıştır: “İçeriye

güneş ve hava sızdırmayan kalın fabrika duvarları, ses vermeyecek kadar da sağırdır: Burada kadın dövülür. Burada kadına söverler. Şikâyet edemezsiniz. Hele bir edin! İşinizden, ekmeğinizden olacağınız muhakkaktır. (...) Susacaksınız: Size sövecekler... Susacaksınız: sizi dövecekler... Sokaklara atılmamak, açlıktan köpekler gibi gebermemek için susmanız lazımdır’’ (s.77). ‘‘Yıldız korkudan bayıldı. Bu, belki onu dayaktan kurtardı. Bir aydır, fabrikanın iplikhanesinde çalışıyor. (...) Gündeliği biraz daha inmiştir. Bu, kendini kollarına bırakmadığı için, patronunun cezasıdır Yıldız’a...’’ (s.77). Yoksulluğa karşı korunaklı bir sistemden, toplumsal çevreden ve sosyal politika anlayışından yoksun olan kadınlar, fuhuş gibi illegal yollara başvurmak mecburiyetinde kalmışlardır (Açıkgöz, 2010: 50). Her ne kadar Reşat Enis’in kurduğu kadın yoksulluğu ve fuhuş ilişkisi tam anlamıyla gerçekçi olmasa da; fuhuş ve yoksulluk diyalektiğini işlemesi bakımından önem arz eder: ‘‘Kadın, şefinin tehditlerine boyun eğmedi. Bankadan ayrıldı. Elinin emeği ve alnının teriyle kazanmak imkânının kalmadığını gören Yıldız, işte bundan sonradır ki, dişiliğini pazara çıkardı’’ (s.107). ‘‘Cavidan’ın bu yola sürüklenişi oldukça enteresan hikâyedir: Sonradan fakir düşmüş zengin bir ailenin kızıydı. Borç ve sefalet içinde yüzüyorlardı. Talih bir gün Cavidan’ı ‘...’ hayır cemiyeti menfaatine verilen müsamerede, zengin bir fabrikatörle karşılaştırdı. (...) Cavidan babası yaşındaki bu adamla evlenmezdi gerçi. Fakat anasının ısrarına dayanamadı’’ (s.119). ‘‘(...) Ayna fabrikasında çalışan şu bodur evin güzel kızı, her işçi kadın gibi, bir yarı orospudur. (...) Aç köpekler gibi bir kıyıda gebermemek için, orospuluk etmek lazımdı. Kadın, yaşamak kaygısıyla vücudunu satarken, patron, onun kıstığı gündeliklerini kazanç hanesine geçiriyordu’’ (s.23).

Mutlak yoksulluk, hane halkı ya da bireylerin en temel biyolojik ihtiyaçlarını karşılaması için gerekli olan asgari gelirden yoksun olma durumudur (Sam, 2008: 61). 1938 verilerine göre, İstanbul’da ortalama işçi gündelikleri 122 kuruş, Ankara’da 135 kuruştur. Pamuklu sanayide çalışan bir işçinin senelik gayri safi kazancı ise 254,63 liradır (Tuna, 1970: 307). Buna karşılık ekmeğin 1 kuruş, şekerin 8 kuruş, fasulyenin 4 kuruş, zeytinyağının 8 kuruş, koyun etinin 7 kuruş, yağın 20 kuruş olduğu bir piyasada yoksulluğun mutlak boyutu kaçınılmazdır (Çavdar, 1983: 72). Roman, sömürülen bir sınıfın sancılarını anlatması bakımından okuyucuya sıkça mutlak yoksulluk tanımlamalarını sunar. Roman kahramanları arasında yokluk öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, artık insanlar bu yokluktan kurtulmanın tek çaresi olarak ölümü görürler: ‘‘O kurtuldu. Amma geride kalanlar? Ölüm döşeğinde hazreti kalıp yatan verem karısının ilacını, ekmeğini şimdi kim taşıyacak? Kızı mı? O çöp gibi çocuk bu hayata daha ne kadar zaman dayanır? Zavallı küçük... Küçük de öldü –diyordu Yıldız içinden- o da kurtuldu. Asıl zavallı olan, kadın. O belki bugün ktır ktır açtır. Azrail’le pençeleşiyor.

Ölse de kurtulsa keşke'' (s.47). Aile fertleri, geçinebilmek için asgari gelire dahi sahip olamadıklarından, yeni doğan çocuk aile için yük demekti: *“(...) Yıldız, hem seviniyor hem de kederleniyordu. İyi kötü kendilerine ancak bakabiliyor, karınlarını güçlkle doyurabiliyordular. Çocuk, evin küçük kazancına büyük ortaktı. Yeni doğan çocuğa nohut, fasulye yediremezlerdi. Onu çıplak gezdiremezlerdi. Yıldız'ı doğururken çektiği acıdan çok, doğum masrafı ürkütüyordu’’* (s.26). *“(...) İşçi için çocuk yapmak; sefaleti arttırmak, cemiyete muzır bir insan katmak demekti’’* (s.26). *“(...) Melek anlıyordu (...) babasının omuzunda bir yükü... Sofradan bir tabak eksilecekti. İki yılda da olsa, elbise yapmaktan kurtulacaklardı. (...) İhtiyaç insana her şeyi yaptırır. Ve... Melek kötü yola sürüklenebilirdi! (s.55). Gıdadan, barınmadan ve korumadan yoksun olma durumu en temel yoksulluktur. Reşat Enis, romanın çoğu bölümünde açlığa dair atıflar yapmıştır. Örneğin: ‘Yiyeceklerinden, içeceklerinden biraz daha kısmışlardı. Buna rağmen, bakkala, ekmekçiye borç her gün kabarıyordu. Dondurucu kış sabahları, sobasız, ateşsiz odada bıraktığı kocasını üşütmemek için onu battaniye ile yorganla sıkıca sarıp sarmalardı’’* (s.64). *“(...) Karnımdaki aç solucanların gürültüsünden hanidir uyku uyuyamıyorum...’’* (s.86). *“(...) Karınlarını, yirmi dört saatte, bazen kırk sekiz saatte bir – yarım yamalak- doyurabiliyorlar’’* (s.77). *“Metrelerce kumaş dokuyoruz... ama biz yarı çıplağız!’’* (s.14).

Erken Cumhuriyet döneminde 1929 bunalımı, iktisadi olduğu kadar sosyal sorunları da beraber getirmiştir. Bunalım, ülkede geniş bir işsizlik yaratmıştır. Ahmet Hamdi Başar, 1930 yılında, İstanbul'daki işsizliğin günden güne fazlaştığını, buğday ve mahsul fiyatlarındaki düşüşün, köylüyü göçe zorladığını ve bu durumun da İstanbul'daki işsiz ordusuna bir yenisinin eklenmesine sebebiyet verdiğini saptamıştır (Makal A. , 1999: 225). 1930 yılında işsizlik oranı 3,2 seviyelerinde seyrederken; 1931-32 yıllarında %4,5 seviyelerine yükselmiştir. 1933 yılında %3,9 iken, 1935 yılında %3,3 oranındadır (Şahin Levent & Yıldırım Kadir , 2015: 117). İşsizlik oranlarının yüksek oluşu, işçiler üzerinden görünmez bir kontrol mekanizması yaratacaktır. İşsiz kalma tehdidi ile karşı karşıya kalan yoksul işçiler var olan sömürüyü kabullenişe geçeceklerdir. Marx, yoksulluğun dinamiklerinden birinin de yedek işgücü ordusu olduğunu söyler. Ona göre bu yedek işçi ordusu, kendisi yoksul olduğu gibi, kendine nazaran göreceli olarak daha iyi şartlarda hayatını sürdüren işçilerin de yoksullaşmasını ve güvensizleşmesinin de vasıtasıdır (Erdoğan Seyhan & Kutlu Denizcan, 2014: 66). Reşat Enis, romanında bu konuya da değinmiştir: *“(...) Bıçak kemiğe çoktan dayandı. Bu doğru Osman... Amma, ne yapacağım? Fabrika kapısı önünde yağmur, buz demeyip bekleşen bir alay işsiz ameleleri sen de*

görüyorsun...” (s.12). “(...) Kovulmaktan, işsiz, aç ve açıkta kalmaktan ürken orta yaşlı kadınlar (...) yemek vakitlerini katıksız, kuru ekmekle geçirir...” (s.78).

Türkiye’de 1932-39 döneminde, ücretlerin milli gelire oranı %1,3’ten %1,7’ye yükselmiş olsa da; sanayi-içi sınıfsal paylara bakıldığında ücretlerin gayri safi karlar karşısında gerilediği görülmektedir. Söz konusu dönem içerisinde ücret payları %28’den %21,8’e düşmektedir. Özel sektör ücretleri, 1932 yılında 100 kabul edilirse; 1939 yılında bu ücretler 88’e gerilemiştir. Özel sanayi üretimi içerisindeki ücret paylarının kar oranlarındaki yükselişe rağmen düşüşü, işçi sömürsünü arttıracaktır (Boratav, 2014: 77). Dönem içerisindeki hayat pahalılığı da göz önüne alındığında, çalışan yoksulların ortaya çıkışı kaçınılmazdır. Çalışan yoksul kavramı, ilk olarak 19.yy’ın ikinci yarısında, araştırmacılar tarafından yaygın şekilde araştırılan ve sıkça kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, Marx’a göre çalışan yoksul sorunsalı, kapitalist sistemin işleyiş mekanizmasının kaçınılmaz bir sonucudur. Adam Smith’in ekonomik büyüme ve sosyal adaletsizliğin sonucu olarak tanımladığı çalışan yoksulluğu, Mill ise eğitim yetersizliği gibi nedenselliklerle açıklamıştır. Marx’ın çalışan yoksulluğuna ilişkin ilk çözümlemesi, sınıf eşitsizlikleridir. İşçi sınıfının emeğinin artık değeri üzerine konan kapitalist zenginlik içinde yaşarken; işçi sınıfı açlıkla burun burunadır. İkinci çözümlemesi, ücret eşitsizlikleridir (Erdoğan Seyhan & Kutlu Denizcan, 2014: 66). Marx ve Engels’in Komünist Manifestosundaki görüşlerine göre, emeğin fiyatı emeğin üretim maliyetine eşittir. Emeğin üretim maliyeti, işçinin çalışma gücünden yoksul olmasını engellemek ve işçi sınıfının devamını sağlamak için gerekli geçim araçları miktarından ibarettir. Dolayısıyla işçinin emeği karşılığında aldığı ücret, temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan miktarın en düşüğü yani asgari geçim fiyatından öteye gidemeyecektir (K. Marx, F. Engels, 2016: 170). Gorki tarafından çerçevesi çizilen roman akımından etkilenen Reşat Enis, romanlarında, Marksist bakış açısıyla işçi sömürsünü ve ücret adaletsizliğini irdelemiştir: *“Bir haftadır, fabrika artık para vermiyor. İşçiye para yerine marka dağıtıyorlar. Markayı fabrikanın izbe kantininden başka yerde geçirmeye imkân yoktur. (...) Patron yeni bir tuzak kurdu: bastırıp, para yerine dağıttığı bu bakır kalp markalarla, açtığı kantinde işçinin dörtte bir hakkını daha güme getiriyor” (s.78). “Ücret, pek de dolgun değildi: Patron ayda kırk lira veriyordu” (s.92). “(...) geciken işçiler (...) çeyrek saat geç kaldı diye, (...) yarım gündelikte çalıştırıldı koca gün...” (s.15). “(...) çalıştırdıkları işçiye bir ay para vermiyor, onları kendi bakkallarından alışverişe mecbur bırakıyorlardı. İşçi ayrılacağı gün bir hesap çıkartılıyor, hak ettiği paranın yarısından çoğu bakkaldan yaptığı alışverişe denk tutuluyordu” (s.11). “(...) Eski bir ocak işçisi olan babanın yirmi dokuz liralık kazancı genç kızı ancak bir yıl yaşatabildi”*

(s.196). Kentlerdeki hayat pahalılığına karşılık işçi ücretleri dikkate alındığında, ülkedeki yoksulluk kaçınılmazdır. 1930'lar Türkiye'si, binlerce yoksulu barındıran Mısır ile karşılaştırıldığında bile daha düşük ortalama beslenme koşullarına sahiptir (Tezel, 2015: 600).

2.4.2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk Romanında Kentsel Yoksulluk

2.4.2.1. Bereketli Topraklar Üzerinde: Tarım İşçilerinin Dünyasından Yansıyanlar

Orhan Kemal, kendi hayat hikâyesinden öğrendikleriyle, eserlerinde, ezilenlerin, sömürülenlerin, yoksulların yaşamlarını konu alır. Onlarca değerli eseri bulunan Orhan Kemal'in, kapitalistleşmeye yeni geçmiş, aynı zamanda geleneksel ilişkileri de devam eden toplum düzeninde, mevcut üretim ilişkilerinden doğan sorunların, toplumsal kopuşların, günlük yaşam içerisinde gerek fabrika olgusu etrafında gerekse Çukurova'nın bereketli topraklarındaki tarlalarda; emekçilere, çocuklara kısaca halka nasıl yansıdığını ve sistemin insanları nasıl yabancılaştırdığını, gerçekçi edebiyat anlayışı çerçevesinde aktaran belki de en iyi romanı Bereketli Topraklar Üzerinde'dir. 1940-1950'li yıllarda yaşanan iktisadi ve sosyal değişimin, çalışma hayatı üzerindeki etkisini bizzat kendisi de tecrübe etmiş yazarın elinden ustalıkla dökülmektedir. Bereketli Topraklar Üzerinde romanını önemli kılan nedenlerden en önemlisi, Türkiye'nin kritik değişim tarihine ışık tutuyor olmasıdır. 1940-1950'li yıllarda, kırsal kesimde başlayan çözümler, kentlere doğru bir göç hareketliliğini başlatmış ve bu durumların kentlerdeki uzantıları Türkiye tarihinin önemli safhalarından biridir. Romanda, yalnızca çözümler ve tarımdaki çalışma hayatı anlatılmamış; ayrıca kentte oluşmaya ve gelişmeye başlayan fabrika yaşamı ve getirdikleri de incelenmiştir (Makal A. , 2008: 23).

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde, ulaşım ağındaki kolaylıklar ve toprak verimliliğinin yüksek olduğu Çukurova'da tarıma dayalı sanayileşme başlamış ve kırsal alandan Çukurova'ya doğru bir göç hareketi meydana gelmiştir. Yarı feodal ve geleneksel değerlerine bağlı köy kültüründen kapitalizme geçiş, bu köylü insanların karakterlerinde de dönüşümler yaratacaktır. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, 1940-1945 yıllarında köyden kopuş tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Şehre çalışmaya gelen işçiler, birikimlerini yapıp, köylerine geri dönme umundadırlar ve genellikle şehre köy mevsimlik işçilik şeklindedir. Kırsal kesimden kente göç eden bu insanların hayata tutunma çabaları, çileli yaşamları, gerçekçi Türk edebiyatının bu dönem eserlerinin ana konusu olmuştur. Kendini, Türkiye'deki bu dönüşüm süreci içerisinde bulan Orhan Kemal, romanda anlattığı karakterlerle benzer ortamlarda bulunmuş ve onların dertlerine ortak olmuştur. Onlarla benzer emek ve yaşam koşullarını

paylaşan Orhan Kemal, emek-sermaye çekişmesini ve emekçilerin hayatındaki zorlukları, Çukurova'daki bu kara düzeni, sosyal gerçekçi anlayışla eserinde aktarmıştır (Özerinç, 2010: 20). Bereketli Topraklar Üzerinde romanı, emekçilerin hem çalışma hayatını göstermesi bakımından hem de onların sefaletini tüm gerçekliğiyle anlatması bakımından bu tez için özel öneme sahiptir. Romandaki yoksulluk anlatılarına geçmeden önce, romandaki olay örgüsüne kısa bir bakış atmakta fayda vardır. Orhan Kemal tarafından kaleme alınan bu kitabın ilk basımı 1954 yılında yapılmıştır. Kitap, Sivas'ın köyünden Çukurova'ya çalışmak için giden 3 arkadaşın hikâyesini anlatır. Topraksız ve işsiz olan bu köylülerin geçimleri Çukurova'da bulacakları işe bağlıdır. Bir lokma ekmek için oldukça kötü iş şartlarında ve zehir bir hayata katlanmaktadır. Adana'nın kavurucu sıcaklığı altında 20 saat çalışma süreleri, kırk beş kişilik patozda otuz beş kişi çalıştırılması, molaların olmayışı daha romanın ilk sayfalarında okuyucuya sunulur. İşçiler kendilerine koğu olarak sunulan ahırdan bozma yerlerde kalmakta ve aldıkları gündeliklerden bu barınağa kira vermektedirler. Çukurova'ya birlikte gelen üç arkadaş farklı çalışma yerlerine verilmiş ve bundan memnun değildir. Yusuf kirli kozada, Köse Hasan sulu kozada, güçlü kuvvetli olan Pehlivan Ali ise kırma makinesinde çalışmaktadır. Köse Hasan, suların içerisinde Adana'nın ayazına karşı koyamaz ve hastalanır. Cebinde parası olmayan Köse Hasan ne bir aş alabilir ne de şifa niyetine bir çay. Yusuf ve Pehlivan Ali ise ırgatbaşının kendilerinden kestikleri haraçlara karşılık hak arama isteğindedirler. ırgatbaşını şikâyet etmek için toprak sahibine giderler ancak sonuç hüsrana uğrar. ırgatbaşları tarafından tekme tokatla işlerinden edilirler. Durumu gittikçe kötüleşen Köse Hasan'ı Köse Topal'ın vicdanına bırakıp iş aramak için yola düşerler. Ahırdan bozma işçi koğuşunun sahibi olan Köse Topal, hasta, aç, susuz demeden kimseye parasız bir lokma ekmek vermeyen, kiralari gecikti mi soğuk sıcak bakmaksızın hemen koğuştan kapı dışarı eden biridir. Neticesinde Köse Hasan'a da bakmaz ve Köse Hasan çok geçmeden ölür. Yusuf ve Pehlivan Ali Laz taşeronunun yanında inşaat işçisi olarak 3'er liradan işe başlarlar. Pehlivan Ali inşaatçı çalışanlardan Ömer Zorlu'nun sevgilisi Fatma'ya gönlünü kaptırmıştır. Fatma gözü açık, güzelliğiyle erkekleri etkileyen, cilveli bir kadındır. Pehlivan Ali'nin kendine olan zaafını bilir ve bunu kullanır. Yusuf'un Pehlivan Ali'yi sık sık uyarmasına rağmen Pehlivan Ali kendi bildiğini okur ve Fatma'nın peşine gider. Yusuf ile Pehlivan Ali burada ayrılırlar. Yusuf inşaatçı çalışmaya devam eder ve kısa sürede çalışkanlığıyla, dürüstlüğüyle duvar ustası olur. Pehlivan Ali'ye ise patozda çalışma teklif edilir. Ancak Fatma'sından ayrılacak olan Pehlivan Ali bu durumu kabul etmek istemez. ırgatbaşı Fatma'yı kardeşi olarak gördüğünü ve Fatma'nın çiftlikte daha iyi şartlarda çalışacağını söyleyerek Ali'yi ikna eder. Hidayet'in oğlu ve Pehlivan Ali patozda çalışmaya başlarlar.

Bereketli topraklar üzerinde herkes geçim derdindedir. Tarlalarda kadın, erkek, çocuk demeden çalışıp karınlarını doyurmak zorundadır. Çocuk işçilere ayrıca yemek verilmemekte, anne babaları kendi yiyeceklerinden pay ayırmaktadır. Evlerinde yaşlı ve çocukları olup da ırgat pazarlarında iş bulamayanların halleri daha da kötüdür. Çocukların, yaşlıların açlıktan, sefaletten öldüğü, romanda açık şekilde gösterilmiştir. Bu topraklara gelenlerin tek derdi vardır: ekmek. Bunun için ise tarlalarda kendilerine verilen küflü, kurtlu ekmeklere de razı olurlar, 20 saatlik çalışma saatlerine, ahırlarda ya da patozların içerisinde yatmaya da.. Öyle ki temizlenememek onlar için son düşünceleri şeydir. Pehlivan Ali için ise durum daha da farklıdır. Fatma'yı kardeşi olarak gören ırgatbaşı ile Fatma arasında ilişkileri olduğunu öğrenmiştir. Bu ağır şartlar yetmezmiş gibi bir de bu ihanet onu derinden sarsmıştır. Patozda çalışanların eğlencesi akşamları çay içmek, kumar oynamak ve esrar içmektir. Hatta esrar içenlerden ziyade esrar içmeyenler suçlu olarak görülmekte ve esrar içmeye teşvik edilmektedir. Çünkü bu vahim koşullara başka türlü dayanılamayacağı düşünülmektedir. Patoz çalışanlarından Zeynel diğer ırgatlardan farklı olarak bu koşullara eleştirel yaklaşmakta ve sık sık ırgatların gözlerini açmak istemektedir. Kurtlu ekmeklere, uzun süren çalışmaya, patozun kapasitesinden daha az işçi çalıştırılmasına, ırgatlarla ırgatbaşıları arasındaki yemek farkına, yatacak, temizlenecek yerleri olmayışına karşı çıkmaktadır. ırgatları isyana sürüklemek isteyen Zeynel'i patoz ağalarına yaranmak isteyenler ispiyonlayacak ve Zeynel'i işten atmayı başaracaklardır. Bereketli topraklarda haftalıklarını almak ve ırgat pazarlarında yeni iş bulmak isteyen ırgatlar şehrin yolunu tutarlar. Şehre yayan giden ırgatların bir kısmı açlığa, susuzluğa ve yorgunluğa dayanamayarak kendilerini yolun kenarına atarlar. Kimsenin kimseye yardım edecek ne gücü vardır ne de ekmeği. Şehre ulaşabilen ırgatlar haftalıklarını alıp, karınlarını doyurmanın sevinciyle, sabahın erken saatlerinde ırgat pazarlarında yeni bir iş umuduyla beklemektedirler. Bu bekleyiş içerisinde olan yalnızca ırgatlar değildir. Esnaf da ırgatlardan kazanacakları paranın bekleyişi içerisinde. Pehlivan Ali ve Hidayet'in oğluna ise Zeynel'in işi teklif edilmiş ve zorlu bir çalışmanın içerisine girmişlerdir. İşlerinin temposu o kadar hızlıdır ki ırgatlar koşar adımlarla çalışmaktadır. 10 saat hiç mola vermeden çalıştıran ırgatbaşı bir türlü paydos vermemekte, çalıştırmaya devam ettirmektedir. Hal böyleyken Pehlivan Ali açlığa, sıcağa ve çalışmanın uzunluğuna dayanamamış iş kazasında hayatını kaybetmiştir. ırgatbaşı Pehlivan Ali'yi arabası kirlenecek diye hastaneye bile götürmemiş, ölüme terk etmiştir. Bunun üzerine Usta derhal jandarma çağırmış ve ırgatlardan tanıklık yapmalarını istemiştir. Ancak ağadan üç kuruş bahşiş almak isteyen ırgatlar ağanın lehinde ifade vereceklerdir. Durumu duyan Zeynel artık bu haksızlıklara sessiz kalamayacak ve bir gece vakti patozu ateşe verecektir.

Bu acımasız koşullarda üç arkadaştan hayatta kalan bir tek Yusuf olabilmıştır. Yusuf, biraz para biriktirebilmiş ve köyüne dönmüştür. Ancak gördüğü acımasızlıkların, sefaletin, dostlarını bereketli topraklarda bırakmanın bedeliyle..

Orhan Kemal, tarım işçiliğine iki açıdan yaklaşır; birincisi tarlalarda çalışma, ikincisi patozda çalışma. Pamuk toplayan işçiler, topladıkları pamuk miktarı üzerinden ücret aldıkları için genellikle çok çalışmak zorunda kalırlar. Barınmaları, beslenmeleri işveren tarafından değil; tamamen kendileri tarafından karşılanır. Bu nedenle en asgari şartlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar. Tarım işçileri güvencesiz çalıştırılmakta ve sosyal haklardan yoksunlardır. Patozda çalışanlar ise bireysel değil, kolektif çalışır. Kolektif bir çalışma sürecine dâhil olan işçiler üzerinde denetim kurma hakkı toprak sahibindedir. İşçilerin barınma, beslenme gibi ihtiyaçları işverenleri tarafından karşılanır (Coşkun, 2014: 27, 28). Patozda çalışan işçilerin üzerindeki denetimler çok sıkıdır ve işçiler çalışma saatlerinden fazla çalıştırılır. Buna rağmen ücretleri ise asgaridir. İşverenler tarafından sağlanan barınma ve beslenme koşulları insani şartların oldukça gerisindedir. İşçiler ‘temel haklarından’ dahi mahrumdur. Orhan Kemal, bu koşulları, romanın ilk sayfalarından son sayfalarına kadar detaylı şekilde betimlemiştir. Romanda kendi imkânlarıyla barınma ve beslenme ihtiyaçlarını karşılayan işçilerin sefaletleri şu şekillerde anlatılmıştır: “Üç arkadaş ekmek, kara zeytin, birer baş kuru soğandan ibaret yiyeceklerinin başına çöktüler” (Kemal O. , 2017: 71). “(...) Koca ahır, dışkı kokulu ılık havasında yorgun ırgat homurtularıyla uyuyordu” (s.78). “(...) Elinde yemek dolu kap, odadan tam çıkacaktı, aklına hasta adam geldi. Kim bilir kaç vakittir sıcak yemek yememişti” (s.115). Kolektif çalışan işçilerin barınma ve beslenme koşulları, işçilerin hayat standartlarının çok çok altında olduğunu göstermektedir. Kötü yemekler, bayat ekmekler, kurtlu pilavlar, açık alana kurulan işçi yatakları ve daha nice temel haklardan mahrumiyet, Orhan Kemal’in kaleminden çarpıcı biçimde aktarılmıştır: “(...) Gerçekten de ekmekler hem taş gibi sert, hem de küflüydü. Böyle olduğu halde aç ırgatlar gene de birer tane alıp çekildiler” (s.216). “(...) Usta başını salladı. Tam bu sırada bir ırgat, ‘Vay limini bavee’ diye Kürtçe bağırdı. ‘Kurtlara hele kurtlara!’ İkiye bölünmüş somunun içinde beyaz beyaz kıvrılan kurtları gösteriyordu” (s.220). “(...) Ekmekler kuru, küflü, hatta kurtlu; yarma pilavı yağlı, yağsız... Vız geliyor, karınları daha, daha çok doyurmaya bakılıyordu” (s.225). “(...) Bak yemekler kurtlu, ekmekler küflü, bayat. Benim derdim zorum ne? Ekmeklerle yemekler...” (s.267). “(...) ‘karnım da guruldamasa bari...’Niye gurulduyor’ ‘Acımdan lan. Ekmeğin yok muydu?’ ‘Ekmek ne gezer bende?’ (...) ‘Bir parça olsa da nefesimi körletsem... (...) ‘Verirlerse durma. Acımdan benim de gözlerim kararıyor” (s.279). İşçi koğuşları ise hijyenik olmaktan çok

uzaktadır. İşçiler sağlıklı barınma koşullarından yoksundurlar. “*Oturdukları ev, iki mahalle aşağıda, mahalle muhtarının bir zamanlar hayvanları bağladığı, tabanı hala gübre örtülü, genişçe bir ahırdı*” (s.71). “*(...) Üç arkadaş top ayağının altında, yorganlarının yarısı altlarında, yarısını da üstlerine almışlardı. Havada gittikçe büyüyüp şişmekte olan yüklü bulutlardan habersizdiler. (...) Sabaha karşı şakırtılı bir yağmurla uyandılar. (...) Daha fazla ıslanmamak için apar topar, kendilerini atacak bir saçak altı aradılar, yoktu*” (s.49). Öyle ki temizlenebilecekleri bir alan dahi yoktur: “*(...) Duvar dibine sıralanmış, (...) ırgatlar soyunmuş, bit kırıyor ya da söküklüklerini dikeyiyorlardı. (...) Saçları saman tozu içinde terli bir ırgat da sağ ayağının parmak arasını ovarak fitil fitil kir çıkarmaktaydı*” (s.322).

Marksist teoride, kapitalist toplumdaki temel çelişki, özel mülkiyetin bizzat kendisinden doğar. Bir yanda üretim araçlarının sahibi burjuva, diğer yanda ise mülk sahibi olmayan, kendi emeğiyle kazanç elde eden proleterya vardır. Bu durumun doğal sonucu, iki sınıf arasındaki ayrılıklardır (Heywood, 2013: 84). İki sınıf arasındaki farklılıklar, adaletsizliklerle bezenmiştir. Fukuda-Parr’a göre, tüm bireyler için insani gelişimin temel unsurları adaleti içermelidir (Uğur, 2017: 104). Amartya Sen, adalet olgusunu özel olarak konumlandırmış; zamanla açlığın ve yoksulluğun etkileri zayıflatılsa dahi adaletsizliğin yarattığı yıkıcı etkilerin, hoşnutsuzlukların uzun süre kalıcı olacağını belirtmiştir. Öyle ki, adaletsizlik yoksullukla kesiştiğinde, kısa vadede olmasa dahi uzun vadede oluşabilecek şiddet eylemlerine sebebiyet verebilir (Sen, 2006: 166). O halde adaletsizlik de bir yoksulluktur. Bereketli Topraklar Üzerinde romanı, ezilen sınıfların hayatlarını anlatması bakımından özünde adaletsizliklerle bezenmiştir. Orhan Kemal, romanın neredeyse her sayfasında, ideolojik algısıyla bu adaletsizlikleri dile getirmesiyle dikkat çekmiştir. Romandan birkaç örnekle: “*(...) Günde yirmi saat çalış, bir de dışından ol. Onların balı neresinde? Ekmeğin hasını, yemeğin etlisini, sütün yağlısını yer, içerler. Biz? Pilavın yağsızını, ekmeğin kurtlusunu, ayranın imansızını! (...) Gidin bakın, etli pilava bağdaş kurmuşlardır şimdi. Allah oğlu Allahsızlar. Bu Allah da hep onların Allahı mıdır nedir? Fakir fukaraya garaz tekmi!*” (s.226). Adaletsizlik, yalnızca Marx’ın burjuva-proleterya arasında değil; lümpen proleterya ve proleterya arasında da egemendir: “*(...) Yemeğin, ekmeğin hasını yiyoruz. Onlarsa bizden çok daha ağır iş altındalar. Hem yiyoruz hem de laf ettirmiyoruz. Bu kadarına hakkımız yok!*” dedi usta. ‘Onlar amale’ dedi ırgatbaşı. ‘Sen usta, ben ırgatbaşı!’” (s.236). “*(...) Tek bacaklı, kanlı gövdesiyle Pehlivan Ali’yi patozdan indirmeye çalışıyorlardı. Usta: ‘Allah yardımcımız olsun oğlum (...) arabası pislenir diye herifi arabasına almıyor!’*” (s.357). “*(...) Fabrika sahibinin kocaman, pırıl pırıl, siyah otomobili fabrikadan çıkıp giderken, onlar çıkınlarını açmış, yere sermiş, yiyorlardı*” (s.48).

Marx'ın deyimiyle işçi geçim ücreti kazanır ve bu ücret yalnızca hayatta kalabilmek adına en düşük miktardır. Bunun karşılığında ise proleterya kapitaliste, emeğini, zamanını ve o zamana ilişkin bütün yetilerini verir. Oysa Marx'a göre kapitalist emek harcamaz, onun yaptığı yalnızca planlama ve organizasyondur. Sonuçta kapitalistte proleterya da ihtiyacı olup da sahip olamayacağı şeylere erişir. Bu durum ise Marx'a göre oldukça adaletsizdir. Emek değer kuramına göre, tüm değer emekten gelir. Ancak kapitalist büyük paya sahip olurken, proleterya yalnızca hayatta kalabilecek kadar kazanırlar. Bu noktada proleterya sömürünün kurbanı olur. Sömürüyle ilgili her şey “emek değer”¹⁴ kuramı ve “artı değer”¹⁵ kavramına dayanır. Kapitalistin artı değer elde etme hırsı ve bunu kendi amaçları için kullanması sömürünün şiddetini belirler (Ritzer George & Stepnisky Jeffrey: 2012: 22, 23). İşçinin hakkı olan ücretine konan kapitalist aynı zamanda işçiyi fazla çalıştırarak bedenine ve zamanına da el koyar. İşçi çalışması gereken saatten ve iş yükünden fazla çalıştırılarak ve karşılığında emeğinin karşılığını almayarak sömürülür. Sömürünün bir başka boyutu ise işçiye yönelik muameledir. İşçi üzerinde sınırsız denetim yetkisine sahip olduğunu zanneden kapitalist, işçiyi aşağılayıcı muameleye tabi tutar. Sanayi Devrimi süreci sonrasında oluşan tablo neticesinde işçiyi koruma adına bir dizi sosyal politika önlemleri alınmıştır. Bu korumaların ne kadarı işçi lehine olduğu tartışılabilir da güvence açısından olumlu adımlardır. Türkiye gibi geç sanayileşen ülkelerde bu koruma tedbirleri gecikmeli olarak ilerlemiştir. Orhan Kemal'in Çukurova emekçilerini anlattığı dönem, Türkiye'de yeni yeni kapitalistleşme sürecinin oturmaya başladığı dönemdir. Hal böyle olunca sancıları da kaçınılmaz olmuştur. 15 Haziran 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu çıkartılmış, 1945 yılında Çalışma Bakanlığı kurulmuş, 1946 yılında İşçi Sigortaları Kanunu faaliyete geçmiştir. Orhan Kemal'in romanlarını anlattığı dönemlerde bir dizi sosyal politika önlemleri alınmış olsa da; romandan anlaşılacağı üzere uygulamada büyük aksaklıklar yaşanmıştır. Bir defa 3008 sayılı iş kanunu kapsama alanı bakımından 10'dan fazla işçi çalıştıran işyerlerinde geçerlidir. Ancak söz konusu yıllarda sanayileşme hala tarıma dayalı yapılmakta ve küçük ölçekli işletmeler ağırlıklıdır. Buna karşılık, iş kanunu kapsamına giren fabrikalarda bile işçiler iş güvencesinden yoksunlar, işçinin işten çıkartılması gibi konular patronların inisiyatifindedir. Kayıt dışı çalışmanın oldukça yüksek olduğu dönemde, iş kazaları sonrası tazminat, emeklilik gibi hakların bahsi dahi geçmez. Kısaca denilebilir ki 1940-1950'li yıllarda işçiler iş güvencesinden, sosyal haklardan genel çerçevede yoksundurlar. Oysa

¹⁴ Emek Değer Kuramı: Marx'a göre tüm değer emektir ve bu nedenle emeğin asıl sahibi proleterya dayanır (Ritzer George & Stepnisky Jeffrey, 2012, s. 22).

¹⁵ Artı Değer: Bir ürünün satış değeri ile üretilirken harcanan değerler arasındaki farktır (Ritzer George & Stepnisky Jeffrey, 2012, s. 23)

Marshall, sosyal haklara özel vurgu yapmış; bireyin sınıfsal konumuna bakılmaksızın eşit vatandaşlık statüsü temelinde herkese tanınması gereken haklar olarak tanımlamıştır. Hak kavramına ilişkin bir diğer görüş ise Avrupa Sosyal Şartı'nda ifadesini bulmuştur. Sosyal Şarta göre; hak vurgusu, çalışanların sosyal güvenlik, örgütlenme ve çalışma hayatını etkileyen konularda haklarının yanında genel anlamda vatandaşlık haklarını da kapsamıştır. Bu tanımlamalar Amartya Sen'in yoksulluk sorununun niteliği ile bağdaştırıldığında; sosyal haklardan ve güvencelerden yoksun olma durumu "yapılabilirliği" engelliyor (ki bu da sömürünün itici gücüdür) ve bu bağlamda yapılabilirlikten yoksun olma yani yoksulluk durumu ortaya çıkıyor (Buğra, 2005: 6, 7, 11). Romandan sömürü ve güvencesizlikle ilgili birkaç örnek bu sorunu kanıtlar niteliktedir: "(...) Çok haksız. Para günü oldu mu, ağadan ırgatın parasını alır, bir de liste çıkarır yayar. On beş, yirmi mi hak ettin? İki buçuk, üçünü mutlaka keser" (s.18). "(...) Şu kadcık merhamet arama. Kırk beş kişilik patozu otuz beş kişiyle çalıştırıyor, on kişinin gündeliği küt cebe. (...) Adam çatlayacak. Soluk alamıyorsun sıcaktan be. Yirmi saat. Paydos yok!" (s.33). "(...) Buranın gündeliği üç lira temiz. Ben sizi kollayacağım. (...) Var buranın bir âdeti. (...) Vereceksiniz bana hak, ırgatbaşı hakkı!" (s.56). "(...) Yusuf'un gündeliği üç yüz yirmi kuruştı, sulu kozacı Köse Hasan'ın üç yüz otuz beş, Pehlivan Ali'ninse üç yüz elli. Yusuf'la Ali on beş gün içinde hiç avara kalmadan çalıştılar, Hasan iki sefer avaralık verdi. Sulu kozanın buz gibi suyu iliklerine işlemiştii. Böğründe kurşun gibi bir sancı, soluk alamıyor, (...) kıvrılıp kalıyordu. (...) Köse Topal yanına çömeldi, Hasan'a (...) 'paran varsa ver de sana sıcak bir çay kaynatıvereyim', dedi. (...) Köse Hasan'ın birkaç kuruşu vardı var olmaya ama masrafa girecekti, değer miydi?" (s.83). "(...) Acemi ama fark etmez. (...) Usta sinirli sinirli güldü: 'Daha düşük haftalık vermek için senin de işine geldi değil mi?' 'Benim elimde ne var? Emir büyük yerden bre ustam... 'Kırk beş kişilik patozda otuz iki kişi çalıştırıyorsun!'" (s.344). İşçiler için resmi bir ücret politikası uygulanmamakta, ücretler keyfi olarak belirlenmektedir: "(...) Şimdi üçer lira. İsterseniz yazayım. Demezsensiz yaz, gelirsiniz yarın, vermem bu parayı da!" (s.103).

İşçiler iş bulabilmek adına 'ırgat pazarı' denilen yerlerde aç ancak ümitle 'ağa' diye tabir ettikleri insanlar tarafından seçilmeyi beklerler. Irgat pazarlarının insan onuruyla yakından uzaktan alakası yoktur. İşçileri adeta bir meta yerine koyan bu pazarlar, insan sömürüsünün öteki adıdır. Emekçilerin kişilik haklarına, onurlarına müdahale edildiği bu yerler, bahsi geçen haklarından yoksun oldukları yerlerdir: "(...) Irgata hele ırgata! (...) İtoğlu itleri şımartmıyık giden yıllar gibi ha! (...) İt kapıda zebun gerek..." (s.169). "(...) tevekkül içindeki kadınlar, Taşköprü'nün bu geçesindeki ırgat pazarından iş ve ekmeğin sevinciyle gelecek erkeklerini

bekleşirler. Kul acıamaz bunlara, Allah acıamaz. Allah'ın unuttuğu insanlardır bunlar!’’ (s.168). Fabrika yaşamında, kapitalist iş ilişkisinden ziyade geleneksel ilişkiler hâkimdir. Üretim sürecinin kural koyucusu lümpenleşmiş işçiler yani ırgatbaşlarıdır. İşçiye keyfi olarak işten çıkarmaktan onların ücretlerini kesmeye hatta işçiler üzerinde şiddet uygulamaya kadar sınırsız yetkilere sahiptir. Bu sınırsız yetkilerin itici gücü ise işçilerin güvenceden ve kapsamlı bir sosyal haklardan mahrum oluşudur: ‘‘(...) Elinde sopasıyla ırgatbaşı, işçilere rastgele vuruyordu. Az sonra atölye doludizgin çalışmaya başladı. Çırçırılar avuç avuç kütlü yiyor, içyağı gibi bembeyaz, kucak kucak pamuk kusuyordu’’ (s.65). ‘‘(...) Ağaya dedim, böyle böyle... Ver terbiyesini dedi. Öyle mi, öyle. Kendirle bir güzel bağıladım, çuvala da soktum mu? Ondan sonra yer misin yemez misin? Vururken vururken baktım herişin sesi kesildi. Birden aklım başıma geldi. Herişi bir çıkardım ki ne çıkarayım. (...) O saat (...) gök çürük içinde kalmış tekmi!’’ (s.240).

Yoksulluğun olduğu bir ortamda çocuklar gerekli zihinsel ve bedensel aktivitelerini tamamlayamayacak; alması gereken besin miktarından mahrum olacaktır. Yoksul ailenin çocuğu, ailesi yaşamını idame ettirecek gelirden yoksun olduğu için çalışmak durumunda kalacak ve çocuk işçilik yoksullukla paralel biçimde artacaktır. Orhan Kemal, Bereketli Topraklar Üzerinde romanında çocuk yoksulluğuna ve çocuk işçiliğine farkındalık yaratmıştır: ‘‘(...) En kabası on bir, on iki yaşında pamukçu oğlanlar, paramparça üst baş, yalınayaklarıyla koşuyor, büyük mengenenin ortadaki dört köşe deliğinin önünde kucak kucak pamuk taşıyor’’ (s.65). ‘‘Elçi yemeklere bakıyordu. Herenilerin çevresinde yalınayak dolaşan çocuklardan gözüünü ayıramıyor, kazanlara fazla sokulanları tekmeyle kovuyor, ele geçirebilse tokatlıyordu. Bu çocuklar çapa çapalayan ırgatların çocuklarıydı ki, çiftlikten onlara ayrıca yiyecek verilmez, babaları, anneleri kendi yiyeceklerinden pay çıkarırlardı’’ (s.185). ‘‘(...) Tarlada yan yatmış, bağıdaş kurmuş, sırtüstü uzanmış kadın, erkek, çoluk çocuk istemeye istemeye kalkıp kazmalarına yeniden sarıldılar. Hürü'nün kocası dokuz yaşındaki kızına ‘Geç ananın yerine’ dedi. Çocuk zaten bekliyordu. Anasının kazmasını aldı, safha geçti’’ (s.189). Bereketli topraklarda işçiler için yokluk öyle boyuta ulaşmıştır ki artık açlığa ve berbat hayat koşullarına dayanamayan çocukların ölümine sebebiyet vermiştir: ‘‘(...) Yaşlılarla aç çocuklar ölüş. Yağmurla güneşin acıması yoktur. Çukurlarına gömülü gözleriyle kadınlar, çocuklarının feryadı ve ölüm acısına kanıksamış kadınlar çok az beklerler’’ (s.170). ‘‘(...) Analar, bir deri bir kemik analar, kucaklarında açlıktan ölen yavrularına kana kana gözyaşı bile dökemezler’’ (s.169).

Orhan Kemal, ahlaki deformasyonu, ikiyüzlülüğü yoksulluk temelinde açıklamıştır: “‘(...) ‘yanı başımda öldü fukara. (...) Hiç arayıp sormadınız fukarayı. Hemşerilik böyle mi olur?’ Dedi. Yusuf içini çekti: ‘Ahh ah! Yokluğu görüyor musun? El işinde eyleşen adam, o.....dan beter oluyor. Fabrikada hemşerimizi oyun etti. Tuttuk yapıya gittik biz de. Ne yapalım? Hepimizdeki de bir ekmek derdi, gözü çıksın.’” (s.163). “‘(...) Karşısında titreyip küçülen adama acımıştı Zeynel. Bütün bu ikiyüzlülük, yokluktan kurtulabilme umuduyla, para içindi’’ (s.266).

Ezilenlerin, yoksulların yaşayışlarını kaleme alan Orhan Kemal, romanda yalnızca açlık teması üzerinde durmamış; fabrika işçileri ve tarım işçileri arasındaki çalışma koşulları farklarına değinmiş, sömürüleri tüm çıplaklığıyla aktarmış, işçilere yapılan gayri insanı davranışlara yer vermiş, işçilerin barınma, beslenme, giyim gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilme durumlarına açıklık getirmiş ve tüm bunları yaparken toplumsal gerçeklikle bezenmiş çok boyutlu yoksulluk tanımlamalarını o çok öncelerden öngörmüştür.

2.4.2.2. İkinci Dünya Savaşı’nın Kentte Yarattıkları: *Rezil Dünya*

Marksist ve toplumcu gerçekçi bakış açısıyla kaleme aldığı *Rezil Dünya* romanı ilk kez 1955’te yayımlanmıştır. *Rezil Dünya*, onun hayat hikâyesine en yakın olarak kabul ettiği romanıdır. Romanı yazma sebebini Feridun Andaç’a şu sözcükleriyle anlatmıştır: “‘Stanivsky’nin yaşamını ve Fransa’yı, şimdi bizde olduğu gibi, altüst eden rezilliklerini, kandırmacalarını, daha doğrusu çürümüş ve kokuşmuş devletle birlikte halkı nasıl soyduğunu öğrendikten sonra Karl Marx’a ait ne varsa hemen hemen tümünü okuduktan sonra sağ ve solu gerçekler terazisinde tartmaya başladım. (...) Toplumları oluşturan birey olduğuna göre bunun önemi yadsınamazdı. (...) bu nedenle ben de bireyle uğraşmaya başladım. *Rezil Dünya* romanını işte bu günlerde yazdım. Bazı çevrelerce otobiyografik bir roman olarak değerlendirilen bu yapıta kendi yaşamımdan bazı bölümler almasaydım da olurdu. Ben burada bir genelleme yaptım. (...) Burjuva dünyasının bize yutturduğu kokuşmuş aşklar yerine sağ ve solun da paçavralaştırdığı bireyin dolaylı olarak toplumun içine düşürüldüğü sefalet sergiledim’’ (Andaç’tan, 2009: 102). Faik Baysal, bireyin önemini kavramış ve romanını kaleme alırken bireyi ihmal etmemiştir. Olayları bireysel eksenli değerlendiren Baysal, bireyin kötülüğüne de iyiliğine de sefaletine de mutluluğu-mutsuzluğuna da yer vererek bunların altında yatan asıl sebepleri vurgulamaya çalışmıştır.

Varlık Yayınları’ndan sonra Can Yayınları tarafından bastırılan yapıtın önsözünde Tahir Alangu, *Rezil Dünya*’nın kent çevresindeki açlığın, acımasızlığın, başarısızlıkların, işsizliğin

sonuçlarının bir gencin omuzlarında taşınamaz bir yük haline gelişini ve topluma gittikçe düşman kesilmesini tasvir ettiğini belirtmiştir. Alangu, iyi bir eğitimden geçen bu aydın gencin, toplumun karmaşası içerisindeki kötülöklere, zorluklara karşı direnişindeki zayıflığın tüm etkilerini romanda hissedeceğimizi savunmuştur (Baysal, 2003)¹⁶

Romanda geçen olaylara kısaca göz atacak olursak, roman, başkahraman Mustafa'nın çocukluk anılarıyla başlar. Mustafa'nın çocukluğunun geçtiğı Adapazarı'ndaki Mahallesi, fakir çocuklarla, yoksul insanlarla doludur. Mustafa ise bunların aksine durumu iyi çocuklardır. Arkadaşları çıplak ayakla gezerken onun ayaklarında en güzelinden ayakkabısı vardır. Hayat koşullarının ağırlığı, mahalledeki insanların karakterlerini gittikçe bozmakta ve Mustafa'nın dedesi bu durumdan iyice endişe etmektedir. Çareyi Mustafa'yı İstanbul'a eğitim alması için göndermekte bulur. Mustafa için artık bambaşka bir hayat başlamıştır. Hayatı yeni yeni öğrenmeye başlayan Mustafa için hayat sandığı kadar kolay değildir. Önce büyükannesi sonra da dedesini kaybeden Mustafa hayatta tek başına kalmıştır. Okuldan mezun olup hayatım tam ortasında olan Mustafa'nın işler hiç de beklediğı gibi gitmemektedir. Uzun süre iş sıkıntısı çekmekte olan Mustafa sefaletin ve fakirliğin hâkim olduğı bir dünyanın içindedir. Yazar, okuldan mezun olan Mustafa'nın ismini romanın ilerleyen bölümlerinde Rafet olarak kullanır. İşsiz kalan ve sefalet içerisinde kalan Rafet, yokluğun insan karakterini deforme ettiğini ve dönüştürdüğüne tanık olur ve bu andan itibaren hayatta kalabilmek adına kendini kurtlar sofrasına ayak uydurmuş biri olarak bulur. İş bulamayan Rafet, Mühürdar Gazinosunda garsonluk yapmaya başlar. Bir gün gazinoda rezillik çıkar ve Rafet yeniden işsiz kalır, sokaklara düşer. Bu sırada İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve köyden kente ölkede insanlar açlıkla baş etmeye çalışmaktadır. Yazar sık sık Türkiye'nin savaşa girmemiş olmasına rağmen, savaşa giren ölkelerden daha acınacak halde olduğunu anlatır. Rafet savaş yıllarında Ankara'da spikerlik sınavlarını geçer; ancak onun yerine başkasını işe alırlar. Böylece Rafet, Ankara'da hayatta kalmanın yollarını aramaya başlar. Rafet çok geçmeden yedek subaylığa başvurur ve kazanır. Kurşunlu'da subaylık yapan Rafet, bölgenin sefaletinden etkilenir ve yaşadıklarından edindiğı tecrübelerle roman yazmaya karar verir. 6 ay kadar bir sürede romanını bitirir. Romanını bastırmak üzere İstanbul'a dönen Rafet, depreme yakalanır. Sefalet içerisinde yaşayan insanlara bir darbe de depremden gelmiştir. Çok geçmeden subaylık görevinden terhis olur. Bir gün gazete okurken bir ilan dikkatini çeker ve hemen ilana başvurur. İş görüşmesi için

¹⁶ Bu çalışmada romanın Varlık Yayınları tarafından 1972'de yayımlanan kitabı dikkate alınmıştır.

gittiği fabrikada, çocukluk günlerini geçirdiği köydeki âşık olduğu kız karşısına çıkar ve Rafet'in önüne elli lira atarak oradan uzaklaşır.

Faik Baysal, yapıtında yokluk alıntılarına sıkça yer vermiş ve insanların yokluk karşısındaki tutumlarına, bununla baş edebilme biçimlerine, karakterlerinde meydana getirdikleri değişimlere vurgu yapmıştır. Her şeyden önce bütün iktisadi faaliyetler insanların ihtiyaçlarını karşılayabilme yetisi ile ilgilidir. İhtiyaçlar tatmin edilmediği takdirde, eksiklik, yoksulluk ve bireysel anlamda üzüntü verir. İnsanların bir şeye olan arzusu o şeye karşı olan ihtiyacın şiddetine bağlıdır. İhtiyaçlar ise zorunlu ihtiyaçlar ve zorunlu olmayan ihtiyaçlar olarak ikiye ayrılır. Zorunlu ihtiyaçlar gıda, beslenme, barınma gibi insanın yaşamını devam ettirebilmesi için temel fonksiyon olan gereksinimlerdir (Ülgen, 2012: 11). Zorunlu ihtiyaçların karşılanamadığı durumlar insanların mutlak yoksullukla karşılaştığı durumlardır. Bireylerin bu ihtiyaçları karşılayamamasında birçok değişken etkilidir; ancak ihtiyaçların temini için en temel etken satın alma gücü yani gelirdir. Bireylerin cari gelirleri her zaman temel ihtiyaçlarını karşılayabilmede yeterli düzeyde olmayabilir. Hatta bireyler özellikle işsiz kaldığı dönemlerde gelirin tamamından yoksun olabilirler. Bu gibi durumlarda bireyler temel ihtiyaçların en azından bir kısmına ulaşabilmek için borçlanma tercihini kullanırlar. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, özellikle romanda bahsi geçen yıllarda (1940'lı yıllar) borçlanma tercihleri genellikle dost, akraba, komşu ya da küçük esnafa borçlanma şeklinde gerçekleşir. Faik Baysal bu durumu romanında bariz şekilde ele almış ve yokluk ile borçlanma arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir: “(...) Donuma varıncaya kadar neyim varsa hepsini satmışım. (...) Düşündüm, çok az olmakla beraber bir tek ümit vardı. O da yine, bakkal Cilas'tı. Fakat bankadan çıktığım günlerden beri o da veresiyeyi kesmişti. Üstelik Cilas'a on dokuz lira yirmi beş kuruşluk ekmek, peynir, pastırma borcum vardı. Uzun süreden beri dükkânın önünden bile geçmiyordum” (s.53). “(...) Alacaklıyı yüzüm kızarmadan, vicdanım titremeden susturmak bana parasızlığın öğrettiği, sık sık başvurmak zorunda kaldığım bir oyundu. O kadar ki zavallı Elena bile yokluk içinde kıvrandığı, su ve elektrik parasını vermek için bir gün kullandığı küpeleri satmak zorunda kaldığı halde, parasını istemekte zorbalık edemiyordu. (...) Bir gün bütün hesabımı kapayacaktım. (...) Ama o bir gün gelmiyordu işte. Galiba bu gidişle hiç de gelmeyecekti” (s.56).

Faik Baysal'ın Rezil Dünya'daki gözlemlerine göre, yokluk, parasızlık insanların karakterlerinde değişimlere neden olmakta ve yoklukla boğuşan insanlarda ahlaki değerler çöküntüye uğramaktadır. Baysal'a göre, insanlar yoklukla o derece burun burunadır ki hayatta kalabilmek adına yalan söylemeyi öğreniyor, hırsızlık yapıyor hatta bir süre sonra bunların,

hayatın gerekli kuralı olduğunu savunuyorlar: “(...) Darılma bana! Dedi. Sana acı söyleyeceğim biraz. Fransız okulunda okumuşsun. İyi ama cahilin biri kalmışsın. Güzel adamsın, hoş adamsın. Ama güzellikle, hoşlukla iş bitmez. (...) Ben de bir zamanlar senin gibiydim. Her şeyin doğrusunu konuşurdum. Yalan söyleyeceğim diye ödüm kopardı. Hâlbuki doğru laf para etmiyor şimdi ki dünyada. (...) Ben Misbah’ın kahvesinde tanıdım insanları. Yalan söylemeyi de orda öğrendim. Öyle günlerim oldu ki bir dilim ekmek için korkunç yalanlar uydurdum. (...) Öyle yalanlar ki hem kendim ağladım hüüngür hüüngür, hem de karşımdaki enayiye ağlattım. Yalan söylemeden yaşayamazsın. Bunu aklına iyice koy!” (s.59). “(...) Son yetmiş beş kuruşumu otelin (...) sahibine vermiştim. (...) dumanı tüten simitlerle dolu bir tabla çarpık bacaklı bir adamın kafasının üstünde yanımdan hızla geçti. Adam görmeden elimi uzatıp bir simit çalabildim. Fakat hırsızlıkla karnım doyurmak benim için açlıktan ölmekten güçtü” (s.219).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na fiilen girmemesine rağmen ülke ekonomisi savaş ekonomisinden ciddi şekilde etkilenmiştir. Hem köylü hem de kentli savaşın baskısından, ekonomik alanda yarattığı kıtlıktan, yoksulluktan fazlasıyla etkilenmiştir. Ülkenin dört bir yanı savaştan etkilenmekle birlikte başta İstanbul olmak üzere büyük şehirler hem savaş tehlikesini hem de kıtlıkları yoğun olarak yaşamışlardır. Savaşın tesiri, insanların günlük hayatlarını düzenlemesindeki ana unsurdur. Toplumdan bağımsız bir edebiyat düşünölemeyeceğine göre, bu denli kritik bir durumun edebiyata yansması kaçınılmaz olacaktır. O dönemlerde sık sık İkinci Dünya Savaşı’nın gündelik hayata etkilerini konu edinen romanlara rastlama mümkündür. Savaşın şehir hayatında yarattığı problemleri işleyen romanlardan biri de Rezil Dünya’dır. Romanın açıkça İkinci Dünya Savaşı yıllarını anlattığı şu cümlelerden anlaşılmaktadır: “Korkunç savaş silindiri sınırlarımıza gelip dayanmıştı. Onbaşı Hitler Türkiye’ye saldırmayacağını özel bir mesajla bildirmesine rağmen korku içindeydik. Çünkü Hitler’in sözüne güven olmazdı. (...) Dökülen kanların hesabı sorulamayacağı benziyordu. Savaşın yüzyıl süreceğini hesaplayanlar vardı. (...) Hiç kimse yarınından emin değildi” (s.213). Faik Baysal, savaşın kentlerde yarattığı kıtlığı, işsizliği, salgın hastalıkları, ekmeklerin kalitesizliğini, açlığı, parasızlığı tüm detaylarıyla gözler önüne sermiştir. Bu anlatı savaş yıllarında işsizliğin arttığını kanıtlar niteliktedir: “(...) karnım aç, yatacak bir yerim de yoktu. Sabaha kadar böyle dolaşamazdım. (...) Geceyi aç bir karınla, üstümdeki yırtık ceketle, iç cebimdeki işe yaramaz diplomayla sokakta geçirmek zorundaydım. (...) Ne biçim dünyaydı bu? Ekmek parayla, su parayla, uyku parayla” (s.85, 86). “(...) Savaşın dehşeti herkesin rüyalarına girmeye başlamıştı. Hastalıkla birlikte işsizlikte artmıştı. Ben de bu işsizliğin

kurbanlarından biri olmuştum. Bir gün bir yerden bir tren parası uydurup soluğu Ankara'da aldım. (...) İstanbul'da yapılan (...) elemeyi kazanmıştım. Radyo beni ikinci elemeye soktu. Böylece göz göre göre hakkımı yedi. (...) Beş parasız kalıverdim Ankara'nın göbeğinde. Arkadaşsız, ekmeksiz, evsiz'' (s.217). Türkiye'de yapılan bir araştırmaya göre, intiharın en önemli nedeni hastalık, ikinci neden ise geçim zorluğudur (Harmancı, 2015: 8). İkinci Dünya Savaşı yıllarında geçim zorluklarının hat safhaya ulaştığını biliyoruz. O halde, buna bağlı olarak intihar eğilimlerinin de arttığını söylemek yanlış olmayacaktır: “ (...) Tramvaycı Osman var ya... (...) Sizlere ölüm... (...) Güya intihar etmişmiş. (...) Son günlerde yüzü hiç gülmüyordu çünkü. Ev sahibi kirayı yirmiden kırk beş liraya çıkarmıştı. İki çocuk, bir karı, bir de kendi. Ne yapacağım şimdi deyip dövünüyordu dün gece şurada. Yetmiyordu tramvaydan aldığı maaş. (...) Onu tramvay değil, kiraya yapılan yirmi beş liralık zam öldürmüştü” (s.106, 107). “(...) Yeni bir iş aramaya başladım. Her gece elim boş olarak otelime dönüyordum. Dışından tırnağımdan arttırarak biriktirdiğim para da çabucak bitmişti. Yine meteliksiz kalmıştım. Bir sabah intihar etmeyi aklıma koyarak otelden çıktım” (s.218).

Savaş ekonomisi nedeniyle tarımsal üretimde ciddi düşüşler yaşanmış, özellikle buğday ihracatçısı ülke konumunda olan Türkiye, buğday sıkıntısı çekmiştir. Savaş tehdidi nedeniyle genç nüfusun silah altına alınması da üretimin azalmasında etkili olmuştur. Daha savaşın patlak verdiği ilk günlerde stoklamalar başlamış ve un, şeker gibi ürünlerde aşırı fiyat artışlar meydana gelmiştir. Ordunun hacminin arttırılmasından dolayı gıda ihtiyacı da artmış ve mevcut üretim ülke nüfusunun beslenme ihtiyacını karşılayamamıştır. Ülkede her anlamda iâşe sıkıntısı baş göstermiş, kıtlıklar başlamıştır. Özellikle en temel madde olan ekmeğe dahi kentlerde ulaşmak güçleşmiştir. Ekmeğin fiyatı gün geçtikçe pahalılaşmaya başlamış; buna engellemek isteyen devlet ekmeği karneye bağlamıştır. Ancak bu sefer de ekmeğin kalitesindeki bozulmalara engel olamamıştır. Rezil Dünya'da açıkça bu sorunlar anlatılmıştır: “(...) Savaşa girmedik ama memlekette bozulmadık şey kalmadı. Öyle, havasından tut ekmeğine kadar. Nedir bu gün ki ekmekler? Taş, gübre sanki. Töbe Yarabbi, ne olacak bu halimiz bilmem. Midem de adamakıllı bozuldu. Her tarafımdan çibanlar çıktı. Çok dokunuyor bu ekmek bana. (...) Bu gidişle ekmeği bile bulamayacağız” (s.242). Savaş yıllarında, hayat pahalılığı ve kıtlıklar nedeniyle binlerce insan açlıkla mücadele etmiştir: “(...) Zaten insanlar aç, perişan. (...) Savaşa girmedik ama, girmişten beter olduk” (s.244). “Hiç aç kaldın mı sen? – Kaldım. –Nasıl şey? –Berbat” (s.246). “(...) Gökyüzündeki bulutlar gibi ben de yeryüzünde aç, ama hür ve zincirsizdim. (...) Kahvenin buğulu camları arasında oturan bir adamın (...) içi helvayla dolu bembeyaz bir ekmeği gözüme ilişti. Bir karaborsacı ekmeğine benziyordu bu. (...) Ne zaman helva ekmeğini

yemiş, ne zaman gitmişti? Masanın mermeri üstünde birkaç ekmek kırıntısından başka bir şey bırakmamıştı. Karnım birden acı acı burkuldu. Yeniden deprenen açlığın alışık olduğum bir şarkısıydı bu” (s.220, 221). “(...) Bir balık, sonra bir soğan kokusu duydum. Herhalde Elena mutfakta palamut kızartıyordu. Karnım aç olmasına rağmen bıkmıştım bu palamut kokusundan. Elena’nın sabah akşam yediği buydu. Çünkü çok ucuzdu palamut. (...) Elena gibi, aşağı yukarı bütün mahalle palamut içinde yüzüyordu” (s.65).

Zehra Kosova, savaş yıllarında artan kıtlıklar ve geçim zorlukları nedeniyle İstanbul’un çöp kutularını karıştıran insan manzaralarıyla dolu olduğunu belirtmiştir (Metinsoy, 2007: 69). İnsanların bu durumlarına Faik Baysal’da romanında yer vermiştir: “(...) arsaya dökülen çöplerden sık sık şikayet etmeyenler de yok değildi. Bunlar daha çok tuzu kuru olan kimselerdi. Daha doğrusu akşamları evlerine koltuklarında iki üç ekmekle dönebilen kimselerdi. Yoksa öbürleri (...) böyle bir şeyi akıllarından bile geçirmezlerdi. (...) çöplerin oraya dökülmesinden biraz hoşnuttular bile. Çünkü apartmanda yaşayanların çöpleri bile bir fakiri doyurup sevindirebilecek kadar bereketliydi. Her sabah oraya biriken yarı çıplak, pis suratlı (...) çocuklar arabaların gelmesini beklerlerdi. En verimli çöpü getiren Müslim onbaşıydı. (...) Mevsimine göre her türlü yiyecek getirirdi Müslim onbaşı. Çocukların birçoğu onun çöp arabasından tanışmışlardır ilk portakalı. (...) Apartman çocuklarının çürük diye yemedikleri kavunu, karpuzu, ekşi elmayı (...) hep Müslim’in elinde yemişlerdir” (s.179, 180).

Faik Baysal, Rezil Dünya’da bir nevi fotoğrafçı gibi davranarak şehir insanlarından çektiği manzaraları paylaşmıştır (Andaç’tan, 2009: 102). İkinci Dünya Savaşı’nın şehirde yarattığı kıtlığa, sefalete, umutsuzluğa; insanların bu yoksulluklar karşısındaki tutumlarına ayna tutması bakımından edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir.

2.4.3. Demokrat Parti Döneminde Kentsel Yoksulluk: Kentin Öteki Yüzü “Gurbet Kuşları”

Orhan Kemal tarafından kaleme alınan “Gurbet Kuşları (1962)” romanı, 1950’li yıllarda göçler ve inşaat yapımlarıyla hızla değişmekte olan İstanbul’un; toplumsal yapısının ve kimliklerin panoramasını yansıtır. Köyünden ve toprağından kopup İstanbul’a gelen insanların dramını (Gündüz, 2007: 312) konu edinen bu roman, dönemin liberal politikalarını, siyasi elitlerin bakış açılarını, dönüşen İstanbul’un içerisindeki toplumsal sınıfların konumunu, gecekondulaşmayı anlatması bakımından yakın tarihimize ışık tutan yapıtlardandır. Gurbet Kuşları romanının bu tez için önemi ise, yoksulluğun mutlak tanımlamalarından çıkıp, çok boyutlu yoksulluk tanımlaması çerçevesinde sosyal dışlanma kavramını tartışmaktır.

Köylerinden, topraklarından kopup ekmek kavgası uğruna İstanbul'a gelen Anadolu'lar, "taşı toprağı altın" olan İstanbul'un acımasız yüzüyle karşılaşır. Hem onları küçük gören kentli insanların tepkileri hem kendi sınıflarından olan insanların kurnazlıkları, hem kente uyum sağlamaya çabalarken kendi kimlikleriyle olan çekişmeleri hem de para kazanma mücadeleleri onları bambaşka bir hayatın içerisine atmıştır. Sistem adeta bu insanların sırtına basa basa dönüşmekte; artık ne onlar ne de İstanbul eski varlığına geri dönemeyecektir. Roman aynı zamanda Demokrat Parti yapılanmasına değinmekte, işçi ücretleri, çalışma koşulları gibi konuları ele alışıyla da dönemin hem siyasi haritasını çizmekte hem de emek tarihi açısından kritik önem taşır.

Gurbet Kuşları romanında Orhan Kemal'in küçük adam tiplemesi İflahsız Mehmet'tir. İflahsız Mehmet, Bereketli Topraklar Üzerinde romanındaki İflahsız Yusuf'un oğludur. Babasından kenti ve kentli insanları dinleyen Mehmet, tıpkı babası gibi para kazanma umuduyla İstanbul'a göç eder. Mehmet, Haydarpaşa'ya ilk ayak bastığı andan itibaren kentli insanların tepkisiyle karşılaşır. Kentli insanlar bu köylü tiplerinden bıkmışlar ve bu bıkkınlıklarını onlara göstermekten çekinmezler. Mehmet, kendi için konuşulan laflara anlam dahi veremeden Gaffur Emmi 'sini aramaya koyulur. Gaffur, artık Mehmet'in köyde tanıdığı kişi değildir. Mehmet'e yardım etmeyeceğini, kendi başının çaresine bakması gerektiğini söyleyen Gaffur, Mehmet'i başından savar. Çaresiz, bir başına kalan Mehmet, Hamal Veli ile tanışır ve Veli onu Anadolu'dan gelen işçilerin kaldığı bir hana götürür. Han sağlıklı yaşam koşullarından tamamen yoksundur; ama Mehmet bundan şikâyet etmez. Çünkü başını sokacağı bir çatı vardır ve de onun İstanbul'a gelişi sadece para kazanmaktır. Mehmet handa kalırken birçok sahtekârlıklara ve sömürüye şahit olur. Kendi ile aynı kaderi paylaşan insanlardan gördüğü bu sömürüler onun dünya görüşünü sorgulamasına fırsat verir. Her ne kadar o da bu düzene uyum sağlamaya çalışsa da direnci ve umudu hiç bitmez. Babası gibi iyi bir duvar ustası olmayı kendine hedef koyar. Diğer ırgatlar umudu kırılmış şekilde yozlaşırken; Mehmet bu süreçte hem kendini iş anlamında geliştirmeye başlar hem de okuma-yazma öğrenir. Mehmet sosyal dışlanma ve acımasız çalışma düzeni içerisinde kendini konumlandırmaya çalışır ve geleneksel-köylü zihniyetinden arınarak emeğinin değerini anlamaya başlar. Duvar işçiliği yaptığı semtteki bir köşkte çalışan Ayşe ile tanışır ve evlenirler. Ayşe yoksul büyümüş genç bir kadındır. Ayşe'nin kimsesi yoktur. Ona İstanbul'da tek yoldaş olan Hatice ablasıdır. Ayşe'de aynı Hatice ablası gibi kocasıyla beraber fabrikada çalışıp dürüst bir hayat düşler. Şatafatlı, lüks bir hayat onun düşünde hiç yoktur. Ayşe'nin bu arzusu onun hangi sosyal sınıf içerisinde kendisini konumlandığına göstergesidir. İstanbul'da yapım-yıkım çalışmaları tüm hızıyla

devam etmektedir. Bu sırada Demokrat Parti Vatan Cephesi'ni kurarak bir örgütlenme içerisine girer. Parti üyeleri insanları Vatan Cephesi'ne türlü yollarla girmelerini sağlamaya çalışır. Mehmet ile Ayşe'nin patronları da DP'nin üyesidir ve onları bu cepheye girmeleri için zorlar. Ancak Mehmet ve karısı buna karşı çıkarak işlerinden ayrılırlar. Tam da bu olayların geliştiği sırada Mehmet'in babası İflahsız Yusuf ve ailesi İstanbul'a göç eder. Romanın bu bölümü baba-oğulun çekişmeleri ile devam eder. Artık Mehmet ne babasının dünya görüşünü kabul eder ne de eski kimliğini. Ayşe'nin Hatice ablası gibi emeğiyle bir yaşam sürmek ister ve İstanbul'un varoş mahallerinin birinden taksitle arsa alır. Karı koca gündüzleri fabrikaya gider akşamları ise gecekonduda inşa etmeye çalışırlar. Mehmet bu mahallede “komünist” diye adlandırılan bir öğretmenle tanışır. Öğretmenin konuşmalarından etkilenen Mehmet kendini yavaş yavaş bir toplumsal sınıf içerisinde konumlandırmaya başlar. Gecekonduğunu inşa ederken, insanların var gücüyle çalışarak biriktirdikleri tüm varlıkların sistem tarafından nasıl sömürüldüğüne tanık olur. Mehmet bu aşamada Anadolu'dan gelen yoksul insanların ve siyasi yönetimin bambaşka bir yüzünü görmüştür. Roman, Mehmet'in kendi sınıfsal varlığını bulmasıyla sona erer.

1950'li yıllar kırdan kente göçün hızlandığı yıllardır. Kırsal nüfusun kente göç etmesinin nedenleri arasında; topraksızlık, işsizlik gibi sebeplerle beraber kentlerde daha yüksek gelire erişebilme, çocukları için daha iyi eğitim, sağlık imkânlarına ve görece daha yüksek hayat standartlarına ulaşabilme gayesi yatmaktadır. 1950'lerden itibaren hızlanan kentleşme, mülksüzlerden ziyade az mülklü olanları kapsamaktadır. Bu nedenle kente göç edenler, köyleri ile bağlarını tamamen kopartmamaktadır. Kente gelen kırsal nüfusun büyük kısmı barınma olanaklarına sahip olmadıkları ve devlet desteğinden de yoksun oldukları için ilk iş olarak gecekonduda inşa ederek bu sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır (Pamuk, 2016: 74). Böylelikle İstanbul'da büyük bir gecekondulaşma sorunu oluşmuştur. Orhan Kemal'in küçük adamları barınma haklarından yoksundurlar. İstanbul'a göç ettikleri ilk zamanlarda ya tanıdıkları köylülerinde kalmaktalar ya da işçi koğuşları denilen sağlıksız ortamlarda birçok kişiyle beraber yaşamaktadırlar. Gurbet Kuşlarının İstanbul'a geldiklerinde öncelikleri, iş bulmak; sonrası ise kendilerine barınak inşa etmektir. Bin bir borçla aldıkları arsalarda geceleri çalışarak evlerini yapmak isteyen yoksul gurbetçiler, bir takım siyasi kurumların baskılarıyla karşılaşmakta ve bu siyasi organlara rüşvet vermek zorundadırlar. Orhan Kemal, evsiz olan yoksul Anadolu insanların başlarını koyacakları iki oda için geceli gündüzlü tüm varlıklarıyla mücadele edişlerini, bunun yanında 'Yeşiller' adı verilen siyasi baskı organları ile çekişmelerini konu edinmesiyle okuyucuya dönemin haritasını çizmiştir. Irgatların kaldıkları koğuşlara dair bir betimleme şu şekildedir: “(...) Evden içeri besmeyleyle adımını attı. İçerisi çok pis

kokuyordu. Karanlık altevde ya kedi ya da it ölüsü olmalıydı. 'Abarruuuh' dedi. 'Pek pis kokuyor!' 'Aldırma. Bunun burası gurbet'' (Kemal O. , 2017: 34). Gurbetçilerin inşa ettikleri gecekondu ise sağlıklı bir yaşam alanı olma özelliğinden oldukça uzaktadır: “(...) Zeytinburnu, gecekondu. Hatça Ablasıgil'in gecekondusu gerilerdeydi. Sırtını trenin başını alıp gittiği yöne dönmüş, iki odalı, bir salonlu. Salon dediyse de hani sözün gelişi. Ufacık, duvarları sıvasız” (s.154). “(...) Kendileri gibi, sağda solda çalışan insanlara kiralanmış odaların (...) önünden geçerek, evlerine girdiler. Kapı yarı açıktı. Duvarlar bel vermiş. (...) Kısıtlı bir küçük idare lambasının sarı sarı yandığı odada tek pencere yoktu. Burası aslında insanların oturması için değil, hayvan ahır olarak yapılmış, yıllar yılı ahır olarak kullanılmış, İstanbul'da istimlak başlayıp da yıkım arttıkça, şehirden sürülüp çıkanlara kiraya verilmeye başlanmıştı” (s.348). Gecekondulaşma ülkemizde 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra yani 1945-50'ler arasında yaşanan siyasi ve ekonomik dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1950'den sonra hızlanan gecekondulaşma 1953 yılında 80 bine ulaşmıştır (Çakır S. , 2011: 214). Gecekondu özü itibarıyla yasal olmayan bir yapıdır. Bu nedenle yerel yönetimler tarafından hoş karşılanmayan, tespit edildiği takdirde imha edilen kaçak yapılarlardır. Daha iyi bir yaşam umuduyla kente göç eden kırsal nüfusun en büyük problemlerinin başında barınma sorunu gelmektedir. Temel ihtiyaçlarımızdan olan barınma, şehre göç eden insanlar için yokluk durumudur. Bu duruma Orhan Kemal tüm gerçekçiliğiyle açıklık getirmiştir: “(...) Çevrelerinde, yıkılan İstanbul'un evsizlik cehenneminden kaçıp gelmiş insanlar. Daha önce gelmiş, barınaklarının temelini kazan, kazılmış temellere duvarları çıkmaya çalışan ya da sadece briket gibi, tuğla gibi, kum, kireç, çimento gibi yarınki barınaklarının araçlarını bekleyen insanlar; yağmurla, karla, ayazla, çamurla savaşılmaya ahdetmiş insanlar!” (s.351). “(...) Korkma. Dışımızı sıkıp bir hafta içinde evimizi meydana çıkarırsak, ondan sonra kapımızı kilitler, ben de giderim işe” (s.354). “(...) Ayşe (...) gecekondusunun biran önce yapılmasına bakardı. Kış geliyordu. Ne kalmıştı şurada? Bir iki ay sonra yağmurlar, ardından kar. Konduları çabucak yapılmalı, başlarını sokmalıydılar” (s.355). “(...) Keser sesleri, evet. Demek 'Yeşiller' den gizli çalışanlar işe başlamışlardı. Kendileri de onlardan. Dişlerinden tırnaklarından arttırdıkları parayla dörtte bir bölümünü verdikleri arsalarına iki gecedir gece yarısından sonra çalışarak, gecekondularını oturtmaya bakıyorlardı. Hacı Baba'dan yüksek faizle satın aldıkları briketler bir buçuk odalık gecekondunun duvarları henüz yarı beline kadar yükseltebilmişti” (s.356). “(...) Gecekondular antenlerini germiş, küçük gemici fenerlerinin sarı ışığında duvarlar ağır ağır yükseliyordu. Duvarlar yükselirse, çatılarla üzerleri kapanırsa! Birden nasıl olduğu anlaşılmayan bir gürültü. (...) Yeşiller. Elllerinde kazmalarla yıkma ekibi. (...) Yıkıyorlardı. İnsan emeğine, dışten

tırnaktan arttırılmış, göz nurlarıyla yoğrulmuş insan emeğine acımadan yıkıyorlardı. Ortalık çılgık çılgıydı, ortalık duman duman’’ (s.370).

Kentsel yoksulluk, yoksulluğun kente yansması şeklinde tanımlanabilir (Bayraktar Erdal & Özden Pelin Pınar: 4). Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı ile şehre gelen taşralı zengin tiplerleriyle başlayan kentsel göç, savaş sonrasında yoksul kırsal halkın iş bulma ümidiyle göçleriyle devam etmiştir. Sanayileşmeden çok daha hızlı gelişen bu göç hareketini istihdam edebilecek sanayi olmadığından farklı istihdam alanlarının doğmasına sebebiyet vermiştir. Daha çok kayıt dışı ve düşük ücretlerle çalıştırılan bu örgütsüz kesim, enformel olarak tanımlanabilen iş olanaklarını kullanarak var olmaya çalışmışlardır (Es Muharrem & Güloğlu Tuncay, 2004: 85). Kentlerdeki tüketim ve mal fiyatlarındaki farklılıkların da etkisiyle düşük gelirli kesimin kentin sunduğu mal ve hizmetlere ulaşamaması durumunda kent yoksulluğu meydana gelir. Eğitim, sağlık, barınma, giyim, sosyal güvence, ulaşım gibi olanaklardan yoksun kalma durumu kent yoksulluğunu besleyen etmenlerdendir (Sipahi, 2003: 176). Orhan Kemal’in tiplerleriyle açıklamaya çalıştığı bu yeni kentli nüfusun hayat standartları yerleşik kentlilerden her anlamda farklıdır. Bir defa yeni kentliler kamu hizmetlerinden yoksun, barınma olanakları olmayan, güvencesiz şartlarda çalışan, kentin mal fiyatları dolayısıyla kırsalda aldıkları kalori miktarlarına ulaşamayan. kentin ‘öteki’ mahallelerinde yaşamlarını şekillendirmeye çalışan kişilerdir: “(...) Demek yatacak yerin yok? – Yok kardeş. – Yoksa bizim orda bir kişilik yer var. (...) Otelde yatsan en azından iki buçuk, üç lira. Bura elli kuruş mesela’’ (s.27). “(...) İşli, işsiz bir alay insan ikindiden beri birer, ikişer, üçer, dörder gelmiş, ekmek, kara zeytin, helva ekmek, kaynamış yumurta, peynir ekmek ya da Küçükpazar çarşısındaki balıkçılardan satın aldıkları kara kara kızartılmış palamut dilimleriyle karınlarını doyurmuş’’ (s.71). İşçiler ekmek, helva gibi yiyeceklerle karın doyururken; kentin diğer yüzünün sofraları ise şöyledir: “(...) Küçük tabaklara doğranmış pastırma, sucuk, salamdan, leblebi, badem, fındık fıstığa, daha iri tabaklarda balık yumurtası dilimleri, siyah havyar, salamura zeytin, beyazpeynire, fevkalade zarif porselen kâselerde bol kıvırcık salata, turşuya, düz tabaklarda pembe pembe kızarmış küçük böreklerle kadar çeşitli mezelerle yüklüydü masa’’ (s.127). Bu nokta tam anlamıyla sosyal adaletsizliğin resmidir. İşçilerin geçimlerine dair bir alıntıda ise şöyle anlatmaktadır: “(...) İki buçuk lira verseler, ellisi odanın geceliği, kalırdı iki lirası. Bir somun alır, peynir alır, kara zeytin alır, havla alır. Amma hepsini birden almam. Böün pendirnen epmek mi aldım? Yarın epmeknen kara zeytin. Bürgün havla epmek. Buraya niye geldim. Çalışıp üçün beşin yoluna bakayım diye’’ (s.79). Bir başka anlatıda ise: “(...) Bu Memmed, fukara (...) epey bir tuz ekmek yediydik onunla’’ (s.213).

Tarihin her döneminde olduğu gibi bu dönemde de yoksulluktan en çok etkilenen çocuklar olmuştur. Kent yoksulluğunun çocuklara yansımaları tanımlayan Orhan Kemal, bu tanımlamayı kentli çocukların yaşayışlarıyla kıyaslayarak okuyucuya net bir görünüm sunmuştur: “*Zeytinburnu’nun küçük futbolcuları kızgın güneşin altında futbol oynuyorlardı sözde. Kim bilir hangisinin annesi (...) eski paçavraları toplayıp oğluna top yapmıştı. (...) Çoğu yalınayak küçük futbolcular terden sıırılsıklamdı*” (s.301). “*(...) Ayağında babasının ta 6-7 Eylül gecesi kim bilir hangi Beyoğlu mağazasından eline geçirdiği sol iskarpinin teki (...)*” (s.303). “*(...) İnsan diyorum, her sabah tereyağı, süt, beyazpeynirle kahvaltı yaparsa, bizim sağ bek gibi ayıcı olur değil mi?*” (s.307).

Kentsel yoksulluk, yalnızca gelir azlığı veya kentlerdeki kamu hizmetlerinde faydalanamamayı kapsamamakta; aynı zamanda kentsel dışlanmaya maruz kalmayı da kapsamaktadır (Aksan, 2009: 35). Necmi Erdoğan tarafından yapılmış bir çalışmada, *Yoksulluk Halleri*; yoksulluğun salt açlıkla açıklanamayacağını göstermiştir. Yoksulluğun çok boyutlu bir kavram olduğunu savunan Erdoğan, toplumsal dışlanma ve değersizlik duygusunun, yoksul insanlar ile entegre edildiğinde artık bu durum iktisadi değil, insani bir problem olduğunu vurgular (Erdoğan, 2016: 9). Bireylerin iktisadi nedenler dışında, toplumsal hayatın çeşitli evrelerinde kısmen ya da tamamen dışarı itildiği durumlar sosyal dışlanma denilen olgunun tartışılmasına olanak verecektir. Sosyal dışlanma *kişilerin—yoksulluk, temel eğitim/becerilerden mahrumiyet ya da ayrımcılık dolayısıyla—toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi sürecini* (Adaman Fikret & Keyder Çağlar , 2005: 6) ifade etmektedir. Avrupa düzeyinde sosyal dışlanma kavramı, çok boyutlu yaşam standartlarını ve yoksulluğa ya da yoksunluğa yol açan dinamikleri ve süreçleri kapsamaktadır (Saith, 2001: 10). Çok boyutlu bir kavram olan sosyal dışlanma, salt geliri değil yaşam standartlarını da belirleyen özelliğe sahiptir. Sosyal dışlanmanın mekânsal bir boyutu da vardır. Bu nedenle yalnızca hanesel ve kişisel maddi kaynakların yetersizliğinden kaynaklanmamakta, yaşanılan bölgedeki kamusal hizmetlere ulaşamama yahut eksik ulaşmayı da içermektedir. Bu durum da bireyi veya haneyi toplumun dışına itebilir (Adaman Fikret & Keyder Çağlar , 2005: 7). Saith sosyal dışlanma kavramının yoksulluğun bir sonucu değil bizzat yoksulluğun kendisi olduğunu dile getirir. Bu nedenle yoksulluk ile sosyal dışlanma arasındaki ilişkide sosyal dışlanmaya neden olan ilişkilerin gözlemlenmesi gerektiğini savunur. Gelir yoksulluğundan çok daha geniş boyutları olan sosyal dışlanma insani gelişmeyi, sosyal hakları, kapasiteyi de kapsar (Saith, 2001: 11). De Haan ise sosyal dışlanma kavramını, topluma katılımın ve toplumun bir parçası olarak temel haklardan yararlanmanın, toplumla

bütünleşmenin aksi durumu olarak tanımlar. Bir başka deyişle bireylerin ya da grupların toplum olarak kabul ettiğimiz olguya erişememesi, Sen'in deyişiyle kapasitelerini gösterememesi durumudur. Sosyal, politik, ekonomik dinamikleri de kapsayan sosyal dışlanma, kimlik, cinsiyet, işgücü piyasaları, güç ilişkileri gibi konulara da içermektedir (Şahin T. , 2010: 71). Topluma eşit vatandaşlar olarak katılamayan bu kesimler, mevcudiyetleri dışında Weber'in statükosu etrafında bürokratik bir dışlanmaya da tabi tutulurlar. Güçlü olan gruplar kendi varlığını koruyabilmek için kaynakları himayesi altında tutarak diğer grupların ulaşmasını engellemektedirler. Toplumsal kapama ile uyguladıkları grup tekeli dışarıdakilerin erişimini sınırlandırır (Güneş, 2009: 452). Bu durumda dışlanma, yoksulluğun nedenini oluşturur. Türkiye'nin 1950'li yıllarda kurumsallaşmış refah devleti görünüşünden uzak bir konum sergilemesi nedeniyle, sosyal dışlanmanın etkileri kendini göstermektedir. Özellikle kırsaldan kente doğru gelen göç akını, kentli nüfusun tepkilerini çekmekte ve kırsal vatandaşlar kentliler tarafından hakarete uğramaktadır. O yıllarda politik ve hukuki güvencelerin gelişmediği Türkiye'de tek başına 'vatandaşlık' kavramı dışlanmayı engelleyici konuma sahip değildir. Göç ile beraber dışarıdan yeni bir grup geldiğinde, toplum o grubu istenilen düzeyde içine almayabilir. Bu durumda maddi imkânsızlıklar-dışlanma ilişkisi gündeme gelmektedir (Adaman Fikret & Keyder Çağlar , 2005: 8). Orhan Kemal, Gurbet Kuşlar'ında tam da bu konuya dikkat çekmiştir. Kırsaldan İstanbul'a gelen halk birincil olarak kimlikleri dolayısıyla dışlanmakta, işgücü piyasası açısından bakıldığında bir örgüt ve emek bilinci olmayan bu kesim ucuz işgücü olarak görülmekte; güvencesiz ve ağır işlerde çalıştırılarak dışlanmaktadır. Ayrıca köylerinden tam anlamıyla kopmayan bu kesim, şehirlerde kamusal düzene katılım hakkı elde edememektedir. Romanda birçok yerinde vatandaşlık kavramı vurgulanmakta, ancak sosyal ve hukuki korumadan yoksun olan bu kesim için vatandaş oluşları dışlanmayı engelleyemeyecektir: “(...) ‘Ayılara hele ayılara! Sürü, şerefsizim sürü!’ ‘Ayı sizin gibi olur, dedi. Onlar da sizin kadar bu vatanın evladı!’” (s.260). “(...) Her gün bu, her gün bu. Köylerinden ne diye ürkütürler bu hayvanları bilmem ki? (...) Şu rezalete bakın Allah aşkına! Rezalet, sefalet... Bu sefaletlerini köylerinde saklayıp da İstanbul'da yabancılara teşhir etmeseler olmaz mı?” (s.3). “(...) Hepsi pis kokuyor lanet! (...) İstanbul bunlarla dolu” (s.7). “(...) Al biletini, geç ikinciye! (...) Zavallı (...) bizleriz, şehirliler! Bunca yıllık tahsilimize, şehirliliğimize rağmen, ikinci biletiyle birincide seyahat etmeyi düşünmeyiz!” (s.15). “(...) Büyükşehir insanının huyuydu bu. Köyünü, kentini bırakıp büyük şehre ekmek için düşmüş yaban bakışlı, bozuk üst başlı, şivesi bozuklarla alay ederler, onları büyük şehre yakışmayan taraflarından dolayı tefe alırlardı” (s.183). “(...) Bakmasını, laf dinlemesini bile bilmiyor daha be. Ne diye köyünde tarlasıyla uğraşmaz da gelir İstanbul'u kirletirler? İstanbul sokakları

bunlardan, bunların sefaletinden geçilmiyor! (...) Çarşıda bunlar, pazarda bunlar, Beyoğlu'nda bunlar. İnsan turistlerden utanıyor'' (s.184, 185). ‘‘Büyük Şehrin sevmediği, hatta nefret ettiği insanlardı bunlar. İstanbul'u kılık kıyafetleri, yaban yaban bakışlarıyla çirkinleştiriyor, hatta kirletiyorlardı. Vatandaş matandaş, zaten nazla niyazla gelen Batılı turistlerin midelerini bulandırmaya hakları yoktu, olamazdı, olmamalıydı. İşi hükümet önemle ele almalı, kanun çıkartmalı, sokmamalıydı büyük Şehre! Bu çirkinlik, bu pas ‘Milli ayıbımız’ olabilirdi; bu ayıbın köylerde kalması, taşınınca köylere geri itilmesi ‘Milli  dev’ olmalıydı!’’ (s.246). Ekmek uğruna İstanbul'a gelen bu insanlar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmalarına rağmen iş güvencesinden yoksundurlar: ‘‘(...) G z n  a  (...) on iki buçuğa çalışmam d . İş  etin, çok  etin. (...) Toz, toprak... Tozdan topraktan geçtim, duvarların muvarların  st . Elinde kazma. Duvar sallanır. Minare boyundan ha yıkıldı, ha yıkılacak. İş  etin’’ (s.9). ‘‘(...) Asit dumanı içinde kısırlaşan işçi kadınlar da insan. Onlar da bu dünyaya en az sizin kadar yaşamak için geldiler. Onların  l m  bahasına viski içerken kalpleriniz sızlamıyor mu?’’ (s.314). İş güvencesi olmayışını şu sözlerden anlamaktayız: ‘‘(...) AĞa da Hanım da senin kendi partilerine yazılmanı istiyorlar haberin olsun! (...) Yoksa burda ekmek yiyemen (...) işinden atar seni, başka yerde de ekmek bulamazsın’’ (s.300). Bu sözler işçilerin büyük kısmının sigortasız çalıştığının kanıtıdır: ‘‘(...)  alışıyorlardı ama, ya hastalanır da  alışamazlarsa?’’ (s.347).

Orhan Kemal'in Gurbet Kuşu romanında, dönemin siyasi atmosferiyle alakalı detaylı betimlemelere rastlansa da asıl odak noktası Anadolu'dan gelen nüfusun kentleşme gayesi içerinde kaldığı çelişkiler ve kentin onlar üzerinde yarattığı sancılardır. Gurbetçilerin  alışma koşullarından gündelik ücretlerine, yemeklerine, barınaklarına kadar uzanan geniş gözlem gücü; bizlere taşralı olan bu insanların sefaletlerinin, geri kalmışlıklarının, dışlanmışlıklarının panoramasını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde milletlerin gelişim serüveni edebiyat ile iç içe geçmiştir. 1900'lerin başlarından itibaren edebiyat ile toplumun etkileşimi karşılıklı aydınlatma ile çalışır. Edebiyat ve gerçeklik ilişkisi; edebiyatın toplum içerisinde edindiği rol ya da doğrudan toplumun edebiyatı etkileyişi şeklinde cereyan etmiştir. Edebiyattaki gerçeklik algısı, eleştirel bakış açısıyla toplumun genel görünümünü yansıtan toplumcu romanlar ile entelektüel bir zemin kazanmıştır. Toplumcu romanlar, toplumun aksayan yönlerini, sınıflar arasındaki çatışmaları, sömürüyü, sefaleti, yoksulluğu kısaca toplumda meydana gelmiş ve insanları doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş olayları konu alan eserlerdir. Türkiye'de bu akım, 1920'lerin sonralarına doğru yaygınlaşmaya başlamıştır. Marksist sanat anlayışı ile bezenmiş eserler, Türkiye'nin daha önce hiç irdelenmemiş yönlerini, eksikliklerini konu edinmeleriyle dikkatleri üzerine toplamışlardır. Türkiye'de toplumcu gerçekçi sanat anlayışının kurumsallaşması 1940'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Söz konusu yıllarda Türk romancılar dikkatlerini Anadolu'ya çevirmişler ve pozitivist teknikle Anadolu'nun gerçek yüzünü okuyucuya sunmuşlardır.

Toplumunun sosyolojik altyapısı ve geçirdiği süreçler paralelinde yoksulluk hikâyeleri Türk romanına sıkça konu olmuştur. Her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değin on yıllık bir savaş süreci geçirmiş, savaşlar neticesinde hem devlet ekonomisi çökmüş hem de halk maddi ve manevi derin yaralar almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında üretici gücünden yoksun, sermaye ve alt yapı kaynakları oldukça sınırlı olan ve büyük miktarda borç mirası bulunan bir ülke konumundadır. Böyle bir mirasta kurulan genç devlette yoksulluk kaçınılmaz bir sonuçtur. Dolayısıyla Cumhuriyet elitlerinin ilk stratejileri de Türkiye'yi sağlam toplumsal ve iktisadi temellere dayandıran bir devlet inşa etmek olacaktır. Birbiri ardına kalkınma politikalarını uygulamaya sokan Türkiye, 1929 Buhranı ile karşılaştığında yeniden kriz ile boğuşmuş ve bunun doğal sonucu olarak yoksulluk yaşanmıştır. Liberal politikalar ile kalkınamayacağı kanısına varan siyasiler devletçi politikalar uygulanmış ve Türkiye 1930'lar boyunca en parlak dönemini yaşamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle tüm dengeler değişmiş, savaşa dâhil olmamasına rağmen; Türkiye, savaştan derin yaralar almıştır. Savaş ekonomisinin en büyük yükü kuşkusuz halka binmiştir. Şehirlerde ve kırsal alanda kıtlıklar, sefaletler yaşanmış; halk en temel tüketim maddelerini dahi bulamaz hale gelmiştir. Bu denli yoksullukla karşılaşan halk, var olan durumdan hükümeti suçlamış ve muhalif kanadın doğmasına giden süreçte öncelik etmiştir. Dış politikadaki demokratikleşme

baskılarının da etkisiyle Türkiye çok partili hayata dönüş yapmış ve Türkiye için 14 Mayıs 1950 tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Demokrat Parti dönemi, tarımda makineleşmenin ve şehirlere göçün arttığı yıllardır. Tarımda makineleşmenin etkisiyle köylerde işsiz kalan topraksız ya da küçük topraklı köylüler şehirlere doğru göç edecek ve bambaşka bir sefalet durumu ortaya çıkmıştır. Şehre göç eden bu köylü işçiler: yaşam koşulları, barınakları, giyinişleri, cehaletleri, güvencesiz yaşam ve çalışma koşulları, dışlanmışlıkları ile kentin yoksulluğunun en acımasız halini oluşturmuşlardır. Toplum ile iç içe geçmiş romancılar, toplumda meydana gelen dinamiklerin meydana getirmiş olduğu sancılara kayıtsız kalamamışlar, adeta halkın sesi olmuşlardır. Toplumcu Türk romancıları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırsal yoksulluğu tanımlarken; kırsalda var olan ağalık sistemi adı altında ezilen köylülerin sömürülerini ve direniş biçimlerini, topraksız ya da az topraklı köylünün geçim yollarını gerçekçi roman anlayışlarıyla okuyucuya aktarmışlardır. Kentlerde ise ilk sanayileşme hamlelerinin yarattığı güvencesiz çalışma koşulları, sömürüler, sosyal haklardan yoksunluk, ücretlerdeki düşüklükler ve hayat pahalılığı gibi sorunlar romanlarda ön planda tutulmuştur. 1940'lı yıllarda ise İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı kıtlıkların hem şehre hem de kırsala yansması, romancıların odak noktası haline gelmiştir. Bu dönemlerde kaleme alınan romanlar, özellikle şehirlerde cereyan eden karne uygulamalarına, ekmeklerin kalitesizliğine, malların kıtlığına, karaborsacılara eğilmişler; kırsal alanda ise hükümetin politikalarının köylü üzerinde yarattığı yüke ve yine savaş ekonomisinin kırsalda meydana getirdiği sefalete değinmişlerdir. 1950'lerle beraber kurumsallaşan toplumcu gerçekçi roman anlayışı bu sefer tarımda makineleşmeyi ve göçün getirdiği aksaklıkları konu edinmiştir. Demokrat Parti hükümetinin politikaları neticesinde şehre gelen göçmen köylü işçilerin sefaletleri, çalışma koşulları, barınakları, gündelikleri, hem kendi sınıfı ile hem de kapitalist ile girdikleri mücadeleleri kısaca hayatta kalma çabaları kenti anlatan romanların ana çerçevesini oluşturmuştur. Kırsal alanda ise tarım işçilerinin, onların çalışma ve yaşam koşulları, ilişkileri, köylünün geçim dayanakları, tarımda makineleşmenin getirileri ve götürüleri, köylerde oluşan işsizlik, değişen mülkiyet ilişkileri ve köylünün tepkileri köy romanlarına yansıyan yanlarıdır.

Tezin amacı doğrultusunda, Türkiye'nin geçirdiği süreçler ve bu süreçlerin halkta yansması romanlar üzerinden anlatılmıştır. Tezde seçilen romanlar¹⁷ üzerinden yoksulluk süreçleri, kentsel ayrışmalar, kırsal sancılar; sistemin birey üzerinde yarattığı baskı açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca giriş bölümünde de belirtildiği gibi tezin amacı; roman

¹⁷ Tezde bahsi geçen romanlar: *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*, *İnce Memed*, *Bizim Köy*, *Havada Bulut Yok*, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Rezil Dünya*, *Gurbet Kuşları*, *Yılanların Öcü*

eleştirisi yapmak değil, yoksulluğun romanlarda nasıl aktarıldığının incelemesini yapmaktır. Bu incelemeyi yaparken dikkat edilen ana nokta; yoksulluk tanımlamasının salt gelir üzerinden yapılan dar tanımlamalar ile değil çok boyutlu olarak algılanmasıdır. Yoksulluğun kentlerde ve kırsal alanda farklı karakterlere bürünmesi paralelinde romanlardaki kentsel ve kırsal ayrışma zorunludur. Ancak incelediğimiz tüm romanlar için varılacak sonuç şudur ki; yoksulluk ve onun büründüğü tüm hallerin panoraması toplumcu romanlarda vücut bulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- aktaran: Sevgül Sönmez. (2006). **Göl İnsanları**. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ali, S. (2011). **Kuyucaklı Yusuf**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ali, S. (2015). **Kürk Mantolu Madonna**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arabacı, R. Y. (2017). **Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi**. E. İ. Mustafa Çağlar Özdemir içinde, *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk* (s. 143-159). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Arı, K. (1998). **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar**. *İkinci Dünya Harbi ve Türkiye* (s. 247-258). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Aruoba, Ç. (1982). **Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar**. A. Ü. Enstitüsü içinde, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri* (s. 79-87). Ankara : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Atatürk Araştırma Merkezi. (2006). **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**. Ankara: Divan Yayıncılık.
- Baykurt, F. (2017). **Yılanların Öcü**. İstanbul: Literatür.
- Baysal, F. (1972). **Rezil Dünya**. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Baysal, F. (2003). **Rezil Dünya**. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilici, İ. E. (2015). **Kıtlık ve Yokluklarıyla 1940'lar Hatıralar, Hatırlananlar, Röportajlar**. Ankara: Sage Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler. (1997). **İnsani Gelişme Raporu Türkiye**. Ankara: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
- Boratav, K. (2014). **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009)**. Ankara: İmge Kitapevi.
- Buğra Ayşe & Keyder Çağlar. (2015). **Sosyal Politika Yazıları**. İstanbul: İletişim.
- Buğra, A. (2015). **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşkun, M. K. (2014). **Emekçileri Okumak- edebiyatımızda sınıf, kültür ve işçilerin gündelik hayatı** (1. Basım b.). İstanbul: Everest.
- Çavdar, T. (1983). **Yüzyıllık Pahallık**. Ankara: Ülke Yayınları.
- Çavdar, T. (2002). **Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960**. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çavdar, T. (2015). **Türkiye'nin Açlık, Fukaralık ve Yoksulluk Tarihi**. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çelik, A. (2010). **Vesayeten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)**. İstanbul: İletişim.
- Çelik, A. (2014). **Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye**. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Çelik, Y. (2007). **Cumhuriyet Dönemi Roman: 1920-1960**. O. H. Talat Sait Halman içinde, *Türk Edebiyat Tarihi-4* (s. 219-279). İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çelik Nuri & Caniklioğlu Nurşen & Canbolat Talat. (2015). **İş Hukuku Dersleri**. İstanbul: Beta Yayınları.
- Dickens, C. (2017). **İki Şehrin Hikayesi**. Kadıköy: Öteki Yayınevi.
- Eagleton, T. (2014). **Edebiyat Kuramı**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Enis, R. (1968). **Sarı İt**. İstanbul: Ararat Yayınevi.
- Enis, R. (2013). **Afrodit Buhurdanında Bir Kadın**. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Erdoğan, N. (2016). **Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğun Toplumsal Görünümleri**. İstanbul: İletişim.
- Erverdi Ezer & Doğan D. Mehmet & Kutlu Mustafa & Erdem Abubekir. (1977). **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi : devirler, isimler, eserler, terimler**. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Heywood, A. (2013). **Siyaset**. Ankara: Adres Yayınları.
- Hugo, V. (2016). **Sefiller**. İstanbul: Antik Kitap.
- K. Marx, F. Engels. (2016). **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**. Ankara: Sol Yayınları.
- Kabaklı, A. (1985). **Türk Edebiyatı** (6. basım b., Cilt 1). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaplan, R. (1997). **Türk Romanında Köy**. Ankara: Akçağ.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2002). **Yaban**. İstanbul: İletişim.
- Karpat, K. H. (2011). **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kazgan, G. (2012). **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kemal, O. (2017). **Bereketli Topraklar Üzerinde**. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kemal, O. (2017). **Gurbet Kuşları**. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kemal, Y. (1972). **İnce Memed-1**. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keyder, Ç. (1982). **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**. Ankara: Yurt Yayınları.
- Korum, U. (1982). **1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları**. A. Ü. Enstitüsü içinde, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi* (s. 63-78). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kudret, C. (1990). **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman: Cumhuriyet Dönemi (1923-1959)**. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Kudret, C. (2006). **Havada Bulut Yok**. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

- Kurdakul, Ş. (2005). **Çağdaş Türk Edebiyatı IV: Cumhuriyet Dönemi II: Öykü, Roman, Deneme, Eleştiri, Edebiyat Tarihi, Tiyatro, Düşün.** İstanbul: Evrensel Yayınevi.
- Kuruç, B. (1988). **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1.Cilt (1923-1932).** Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1968). **Sanat ve Edebiyat.** İstanbul: Payel Yayınevi.
- Makal, A. (1999). **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946.** Ankara: İmge Kitapevi.
- Makal, A. (2002). **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963.** Ankara : İmge Kitapevi.
- Makal, A. (2008). **Türkiye Emek Tarihinin Bir İzduşüm Alanı Olarak " Edebiyat".** *Çalışma ve Toplum*, 15-43.
- Makal, A. (2015). **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Döneminde Emek Tarihi Çalışmaları.** İstanbul: İletişim.
- Makal, M. (2016). **Bizim Köy.** İstanbul: Literatür.
- Metinsoy, M. (2007). **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam.** İstanbul: Homer Kitapevi.
- Naci, F. (1981). **100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme.** İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Nadir Nadi'den akt: Kaya Serdengeçti. (2016). **Bizim Köy Türk Basınında.** İstanbul : Literatür Yayınları.
- Oran, B. (2013). **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar- Cilt I.** İstanbul: İletişim.
- Owen Roger & Pamuk Şevket. (1998). **A History of Middle East Economies in the Twentieth Century.** London: I.B. Tauris Publishers.
- Ökçün, A. G. (1997). **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler- Belgeler- Yorumlar.** Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Özbek, N. (2006). **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar.** İstanbul: Tarih Vakfı.
- Özdemir M. Çağlar & İslamoğlu Emel. (2017). **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk (2. Basım b.).** Ankara: Seçkin.
- Özkan, O. (1982). **Atatürk Dönemi Sağlık Politikası.** A. Ü. Kurumu içinde, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi* (s. 191-205). Ankara: Ankara SBF Yayınları.
- Özyüksel, M. (2007). **Feodalite Ve Osmanlı Toplum.** İstanbul: Derin Yayınları.
- Pamuk Şevket & Williamson G. Jeffrey . (2000). **The Mediterranean Response to Globalization Before 1950.** London: Routledge.
- Pamuk, Ş. (2012). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme.** İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2016). **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ritzer George & Stepnisky Jeffrey. (2012). **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**. Ankara: De Ki Sosyoloji.
- Sen, A. (2006). **Kimlik ve Şiddet: Kader Yanılsaması**. İstanbul: Türk Henkel Yayınları.
- Suat Taşer'den akt: Kaya Serdengeçti. (2016). **Bizim Köy Türk Basınında**. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Sungur, Z. (2015). **Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları**. İstanbul: Gece Kitaplığı .
- Şahin, H. (2009). **Türkiye Ekonomisi**. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Şenkal, A. (2016). **Türkiye'de Sosyal Politika Açısından Zorlu Bir Dönem: Kıtık Yılları**. T. Yazıcı içinde, *1923-1946: Tek Partili Dönem Medya ve Siyaset 2* (s. 197-216). İstanbul: Volga Yayıncılık.
- Tahsin Yücel'den aktaran: Kaya Serdengeçti. (2016). **Türk Basınında Bizim Köy**. İstanbul: Literatür.
- Talas, C. (1992). **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). **Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması**. Y. Sey içinde, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (s. 106-134). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tezel, Y. S. (2015). **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)**. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tharaud, B. C. (2017). **Çukurova (Yaşar Kemal Edebiyatının Temelleri)**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunalı, İ. (1976). **Marksist Estetik**. İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası.
- Ülgen, G. (2012). **İktisat Bilimine Giriş**. İstanbul: DER Yayınları.
- Yalçın, A. (2006). **Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı: 1920-1946**. Ankara: Akçağ.
- Yalçın, A. (2003). **Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Çağdaş Türk Romanı:1946-2000**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yaşa, M. (1980). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi: 1923-1978**. İstanbul: Akbank Kültür Yayını.
- Yaşar Nabi Nayır'dan akt: Kaya Serdengeçti. (2016). **Bizim Köy Türk Basınında**. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Yıldırım, K. (2013). **Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)**. İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, B. E. (2014). **Osmanlı'dan Günümüze 1854-2013 Borç Çıkmazı** . İstanbul: Derin Yayınları .
- Zürcher, E. J. (2013). **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

- A. a. (2009). **Faik Baysal'ın Romancılığı**. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Açıkgöz, R. (2010, Aralık 31). **Kadın Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme**. *Yardım ve Dayanışma*, s. 45-61.
- Adaman Fikret & Keyder Çağlar . (2005). **Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Akman Şefik Taylan & Akman Solak İnci . (2011). **II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi**. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 73-91.
- Akpınar, S. (2014). **Toplum Sanat ve İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğin Edebiyat ve Siyaset İlişkisine Yansıması**. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7-26.
- Aksan, G. (2009). **Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri**. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Dijital Arşiv Sistemi.
- Aktan Coşkun Can & Vural İstiklal Yaşar. (2002). **Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri**. *Hak-İş Konfederasyonu Yayınları*, 1-32.
- Akyıldız Hüseyin & Eroğlu Ömer . (2004). **Türkiye Cumhuriyet'i Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları**. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, 43-62.
- Alakın, G. (1994-1995). **The Economic Recovery and The Age of Etatism (1923-1950)**. *Turkish Public Administration Annual*, 91-107.
- Ali Tilbe, Fethiye Tilbe. (2015). **Reşat Enis'in Afrodit Buhurdanında Bir Kadın Adlı Romanında Çalışma İlişkileri: Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme**. *Humanitas*, 187-216.
- Aydoğdu, Y. (2017). **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Toplumcu Gerçekçi Şiirin Serüveni (1923-1950)**. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 267-281.
- Aysal, N. (2005). **Anadolu'da Aydınlanma Hareketi'nin Doğuşu**. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 267-282.
- Aslan, T. (2008). **İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesiri**. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 345-378.
- Bakan Selahaddin & Özdemir Hakan . (2012). **Sosyal Politika Açısından CHP ile AKP'nin Karşılaştırılması**. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 23-50.
- Balık, M. (2015). **Cevdet Kudret'in Yaşamından Sokak'ına Türkiye'nin Sosyoekonomik ve Politik Hallerinin Yansımaları**. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 31-47.
- Baytal, Y. (2007). **Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları**. *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* , 545-567.
- Boran, A. (2000). **Cumhuriyet Döneminde Eğitimde Meydana Gelen Gelişmeler**. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 304-312.

- Boratav, K. (1981). **Kemalist Economic Policies and Etatism**. E. Ö. Ali Kazancıgil içinde, *Atatürk: Founder of a Modern State* (s. 165-190). London: Hurst.
- Buğra, A. (2005). **Yoksulluk ve Sosyal Haklar**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.
- Bülbül, İ. (2005). **İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları**. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 1-52.
- Çakır, S. (2009). **Toplumsal Tarih Ekseninde Metinlerarasılık: Yılanların Öcü**. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 31-52.
- Çakır, S. (2011). **Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondü Sorunu ve Üretilen Politikalar**. *SDÜ Fen Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 209-222.
- Çıkla, S. (2002). Romanda Kurmaca ve Gerçeklik. *Hece Dergisi*, 111-129.
- Delican, M. (2006). **Cumhuriyet Döneminde Türk Endüstri İlişkileri: İşçi Sendikalarının Dünü, Bugünü**. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı.51*, 12-33.
- Demir, A. (2008). **Toplumcu Gerçekçi Objektiften Yansıyan Bir Anadolu Fotoğrafı: Bacayı İndir Bacayı Kaldır**. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 55-80.
- Deniz, Ö. (2012). **Türkiye'de Devletçilik Döneminde Sosyal Politikanın Gelişimi: 1930-1940**. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 246-269.
- Dernek, Z. (2006). **Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler**. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1-12.
- Dilik, S. (1985). **Atatürk Döneminde Sosyal Politika**. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 94-102.
- Doğan, M. (2011). **Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikaları Genel Bakış**. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 293-307.
- Dokuyan, S. (2013). **İkinci Dünya Savaşı Sırasında Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulamaları**. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* , 193-210.
- Ekin, N. (1986). **Türkiye'de Endüstri İlişkilerinin Gelişimi ve 1936 İş Kanunu**. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 33-51.
- Emiroğlu Atiye & Koçyiğit Nezahat & Kesici Senem. (2012). **Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar**. *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 73-92.
- Erdoğan Seyhan & Kutlu Denizcan. (2014). **Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Yoksulluğu:İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme**. *Çalışma ve Toplum*, 63-114.
- Eroğlu, N. (2007). **Atatürk Dönemi İktisat Politikaları : 1923-1938**. *Marmara Üniversitesi İBBF Dergisi*, 63-73.
- Es Muharrem & Güloğlu Tuncay. (2004). **Bilgi Toplumuna Geçişte Kentleşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği**. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 79-93.

- Ferreira Francisco H. G. & Gignoux Jérémie . (2010). **Eğitimde Fırsat Eşitsizliği: Türkiye Örneği**. Ankara: Dünya Bankası ve Devlet Planlama Teşkilatı.
- Gerşil, G. (2015). **Küresel Boyutta Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu**. *Yönetim ve Ekonomi*, 159-181.
- Güler, S. (2006). **Cumhuriyet Romanında Yeni Bir Dönem: 1950'ler**. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Dergisi*, 71-80.
- Gültekin, S. (2010). **Edebiyatın Toplumla İlişkisi: Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 226-232.
- Günday, R. (2014). **Zola'nın Gerçek Romanında Bağınazlığa Karşı Hoşgörü, Özgür Düşünce, Demokrasi ve Adalet Yanlısı Uygar Toplum Yaratma Çabası**. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 87-114.
- Gündüz, O. (2007). **Cumhuriyet Dönemi Roman: 1960 Sonrası**. O. H. Talat Sait Halman içinde, *Türk Edebiyatı Tarihi- 4.cilt* (s. 279-377). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güneş, F. (2009). **Kentsel Yoksulluk/ Dışlanma (Mı), Göç ve İstihdam: Eskişehir'de Belediyeden Yardım Alan Haneler**. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 449-471.
- Güzel, A. (1986). **3008 Sayılı İş Yasasının Önemi ve Başlıca Hükümleri**. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 165-222.
- Harmancı, P. (2015). **Dünya'daki ve Türkiye'deki İntihar Vakalarının Sosyodemografik Özellikler Açısından İncelenmesi**. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1-15.
- Hickman, W. C. (1980). **Traditional Themes in the Work of Yaşar Kemal: İnce Memed**. *University of Pennsylvania, Middle East Center V 1-2*, 55-68.
- İleri, T. (2013). **Maden İşçilerin Genel Durumu ve Çalışma Hayatına İlişkin Yapılan Düzenlemeler**. *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, 1449-1467.
- İlhan, N. (2012). **Yabancılaşma Olgusu ve Kürk Mantolu Madonna Romanı**. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 42-59.
- İnci, İ. (2013). **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tek Parti Hükümetlerinin İişe Politikası**. *A.Ü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 271-290.
- İngilizce aslından çeviren: Aziz Çelik. (2010). **European Union Consolidated Treaties Charter of Fundamental Rights**. Luxembourg: Europion Union.
- International Poverty Centre. (2006). **Poverty in Focus**. United Nation Development Programme.
- Kacıroğlu, M. (2016). **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında (1923–1940) Toplumcu-Gerçekçi Edebiyat Tartışmaları**. *ETÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, 27-71.
- Kalaycı, İ. (2009). **Atatürk'ün Kalkınma Modeli Günümüz Sanayisi için Kazanımlar**. *Maliye Dergisi*, 152-176.

- Kanca, O. C. (2012). **1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar.** *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47-63.
- Kara, Ö. T. (2010). **Toplumsal Olayların Etkisiyle Gelişen Üç Büyük Akımın Türk ve Dünya Edebiyatında İzleri .** *The Black Sea Journal of Social Sciences* , 73-96.
- Kasalak, K. (2012). **Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşme Etkileri.** *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 65-79.
- Kasım Kaya, Gönül Sevinç, Veysel Asoğlu, Reşit Sevinç. (2015). **Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalkınma Anlayışı ile Karşılaştırılması.** *Kamu-İş*, 63-98.
- Kayıkçı, S. (2005). **Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik İzlenen Politikalar.** *Türk İdare Dergisi*, 69-100.
- Khan, M. H. (2000). **Rural Poverty in Developing Countries: Issues and Policies.** *IMF Working Paper*, 3-32.
- Koçtürk Murat & Gölalan Meryem. (2015). **1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi.** *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 48-65.
- Köse Ahmet Haşim & Bahçe Serdal . (2012). **"Yoksulluk" Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek.** *Praksis*, 385-419.
- Köse, M. (2010, Eylül 17). **1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi.** Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Kule Hüner & Es Muharrem. (2005). **Türkiye'de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği.** *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 260-300.
- Kurnaz, Ş. A. (2007). **Çocuk Yoksulluğu.** *Aile ve Toplum*, 47-55.
- Narlı, M. (2001). **Gorki'nin ve Orhan Kemal'in Küçük Adamları. I. Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu,** (s. 65-76). Eskişehir.
- Narlı, M. (2002). **Romanda Zaman ve Mekan Kavramları.** *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 91-106.
- Oktaç, E. Y. (2014). **Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları.** *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 31-53.
- Önsoy, R. (1991). **Cumhuriyetten Bugüne İlk ve Orta Öğretimimiz ve Bazı Meseleler.** *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1-23.
- Özçelebi, H. (2006). **Cumhuriyet Döneminde Edebi Eleştiri (1923-1950).** *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi.* Ankara.
- Özdemir, E. (1981, Ocak). **Gerçeklik Üzerine Yargılar.** *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 97-119.
- Özer, S. (2015). **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul'da Tifus.** *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 171-201.
- Özerinç, E. (2010, Şubat). **Orhan Kemal'in Fabrika ve Toprak İşçilerini Konu Alan Bereketli Topraklar Üzerinde, Vukuat Var ve Hanımın Çiftliği Romanlarında**

- Yapı, Tema ve Anlatım.** *Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.* Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs.
- Özkan M.Selçuk & Temizer Abidin . (2009). **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık.** *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 319-325.
- Özkaya, E. (2012). **Hugo'nun Sefiller'inde Yapay Cehennem.** *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 495-506.
- Öztürk Serdar & Yıldırım Fatih. (2009). **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları.** *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 145-165.
- Öztürk, Ş. (2008). **Kırsal Yoksulluk ve Neoliberal Ekonomi Politikaları.** *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 606-634.
- Pamuk, Ş. (1998). Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930'lara Yeniden Bakış. TÜBA içinde, **Bilanço 1923-1998 : Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış** (s. 33-39). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Parlak, M. (1996). **Sadri Ertem'in "Çıkrıklar Durunca" Romanının Tahlili.** *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 367-412.
- Saith, R. (2001). **Social Exclusion: the Concept and Application to Developing Countries.** *QEH Working Paper Series*, 1-17.
- Sam, N. (2008). **Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı.** *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 59-70.
- Sen, A. (1993). The Quality of Life. A. S. Martha Nussbaum içinde, **Capability and Well-Being** (s. 30-53). Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. (2000). **A Decade of Human Development.** *Journal of Human Development*, 17-23.
- Sipahi, E. B. (2003). **Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk.** *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 173-189.
- Şahan, H. (2017). **Roman-İdeoloji İlişkisi Bağlamında Refik Ahmet Sevengil'in Romanları ve Romancılığı.** *Journal of Turkish Language and Literature* , 131-159.
- Şahin Levent & Yıldırım Kadir . (2015). **On Dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İşsizlikle Mücadele Politikaları.** *Çalışma ve Toplum*, 109-150.
- Şahin, M. (2016). **Hines-Kemmerer'in Türk Eğitim Sistemi Hakkındaki Görüşleri ve Etkileri.** *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 294-300.
- Şahin, T. (2010). **Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi.** *Yardım ve Dayanışma*, 71-81.
- Şener, S. (2005). **Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları.** *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 141-148.
- Şener, Ü. (2012). **Kadın Yoksulluğu.** *Mülkiye Dergisi*, 51-67.
- Şimşek, Ş. Ş. (2012). **Çulluk ile Fabrika İşçisi Kadınlar Arasındaki Metafor.** *Panorama Khas*, 50-52.

- Şişman, Y. (2017). **Türkiye'de Sosyal Politika'nın Dünü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişmesi mi?** *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1-22.
- Takım Abdullah & Arslan Ramazan. (2012). **İktisat Politikalarında Zorunlu Borçlanmadan Zorunlu Tasarrufa: Varlık Vergisi Tartışmaları.** *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 217-237.
- Takım Abdullah & Yılmaz Ensar. (2010). **Economic policy during Atatürk's era in Turkey (1923 - 1938).** *African Journal of Business Managment* (s. 549-554). <http://www.academicjournals.org/AJBM>.
- Takım, A. (2012). **Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları.** *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 157-187.
- Tanrıbuyurdu, E. (2010, Eylül). **Marksist Edebiyat Eleştirisi ve Fethi Naci'nin Eleştiri Anlayışı.** *Yüksek Lisans Tezi.* Ankara.
- Tiken, S. (2009). **Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü Adlı Romanına Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım.** *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43-56.
- Tilbe Ali & Tilbe Fethiye. (2015). **Reşat Enis Aygen'in Afrodit Buhurdanında Bir Kadın Adlı Romanında Çalışma İlişkileri: Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme.** *Hümanistas*, 187-216.
- Tuna, O. (1970). **50 Yıllık Cumhuriyet Döneminde Ekonomik ve Sosyal Bünyedeki Başlıca Değişimler.** *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 280-313.
- Türkal, H. (2011). **Türkiye'de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi.** *Amme İdaresi Dergisi*, 85-107.
- Uğur, M. S. (2017). **Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı ve İnsan Merkezli Bir Kalkınma Anlayışı.** *Sosyoekonomi Dergisi*, 91-107.
- Uğurlu, A. S. (2009). **Türk Romancısının Gözüyle İkinci Dünya Savaşı.** *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1740-1764.
- Ulukan, U. (2013). **Devlet, Tarım ve Sermaye Tarımında Kapitalist Dönüşümü Yeniden Tartışma.** *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 56-78.
- TÜİK. (2012). **İstatistik Göstergeler 1923-2011.** Ankara: Tüik.
- TÜİK, **Okura Yazma Bilen Nüfus.**
- UNICEF. (2004). **Dünya Çocuklarının Durumu 2005 Çocukluk Tehdit Altında.** Ankara: UNICEF Türkiye Temsilciliği.
- Uzun, A. M. (2003). **Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası.** *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 155-173.
- Villez, B. (2011). **Law and Literature: A Conjunction Revisited.** *Law and Humanities*, 209-219.
- Yalçın, O. (2012). **Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulanması.** *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 313-354.

3. Elektronik Kaynaklar

- Akyüz, D, **Germinal- Emile Zola.** Academia.edu: https://www.academia.edu/2373819/Germinal_Emile_Zola adresinden alındı
- Bayraktar Erdal & Özden Pelin Pınar. (tarih yok). **Kent Yoksulluğu ve Hakça Yaşam: Sakarya Dernekleri Prefabrikleri Üzerine Bir Gözlem.** Academia: https://www.academia.edu/5706460/KENT_YOKSULLU%C4%9EU_VE_HAK%C3%87A_YA%C5%9EAM_SAKARYA_DERNEKKIRI_PREFABR%C4%B0KLER%C4%B0_%C3%9CZER%C4%B0NE_B%C4%B0R_G%C3%96ZLEM adresinden alındı
- Dereli, T. **Türk Endüstriyel İlişkiler Sisteminin Tarihsel Gelişim Süreci.** Tarih Tarih Web Sitesi: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=355111> adresinden alındı
- Ertop, K. (1978, Kasım 20). **35. Yıldönümünde Toplumcu-Gerçekçi Edebiyatımızın Öncü Yazarlarından Biri: Sadri Ertem.** Nisan 7, 2018 tarihinde İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi, Milliyet Sanat: <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/43115/001641539010.pdf?sequence=1> adresinden alındı
- ILO. **Çocuk İşçiliği.** Uluslararası Çalışma Örgütü- ILO: <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm> adresinden alındı
- İpekçi, A. (1971, Mart 2). **Yaşar Kemal: Halka Kim Zulmediyorsa Onun Karşısındayım.** Milliyet : <http://www.milliyet.com.tr/halka-kim-zulmediyorsa-onun-gundem-2021333/> adresinden alındı
- Kaya, H. **1923-1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Sosyal ve Ekonomik Sonuçları.** Academia: https://www.academia.edu/9491664/1923-1924_T%C3%BCrk-Yunan_N%C3%BCfus_M%C3%BCbadelesinin_Sosyal_Ve_Ekonomik_Sonu%C3%A7lar%C4%B1 adresinden alındı
- Koraltürk, M. **Türkiye Ekonomisi (1923-1960).** altaylı.net: <http://www.ozelburoistihbarat.com/Content/images/archieve/ekonomi-finans-dosyasi-turkiye-ekonomisi-1923-1960-cf841fdc-e8a1-42f6-9889-3182457f74fe.pdf> adresinden alındı
- Önertoy, O. **Cumhuriyet Döneminde Roman.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi. http://kusluktaazarlar.com/ekitap/Cumhuriyet_doneminde_roman.pdf adresinden alındı
- Özbek, N. (1998). Köylü Aşar Yükünden Kurtuldu. C. Ansiklopedisi içinde, **Cumhuriyet'in 75 Yılı Cilt I: 1923-1953** (s. 46). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. nadirozbe.com adresinden alındı
- Özçelebi, H. (2015). **Türk Edebiyatında Toplumcu Gerçekçi Eleştiri Anlayışının Temelleri.** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%C3%96Z%C3%87ELEB%C4%B0-H%C3%BCseyin-T%C3%9CRK-EDEB%C4%B0YATINDA-TOPLUMCU-GER%C3%87EK%C3%87%C4%B0-ELE%C5%9ET%C4%B0R%C4%B0-ANLAYI%C5%9EININ-TEMELLER%C4%B0.pdf> adresinden alındı
- Sen, A. (2007, Ekim 5). **Poverty, Evil and Crime.** Pomona: <http://economics-files.pomona.edu/andrabi/courses/econ126/senpoverty.pdf> adresinden alındı

Şilkan, T. (2016, Ağustos 7). **Yüz Yıl Sonra Bile Charles Dickens**. Evrensel.net : <https://www.evrensel.net/haber/287080/yuz-yil-sonra-bile-charles-dickens> adresinden alındı

TCMB. **Merkez Bankası Tarihçesi**. [www.tcmb.gov.tr: http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakki/nda/Tarihce](http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakki/nda/Tarihce) adresinden alındı

TDK. (2006). **Genel Türkçe Sözlük**. Nisan 4, 2018 tarihinde Türk Dil Kurumu: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=ROMAN adresinden alındı

Varlı, A. (2012, Temmuz). **Devletçilik Politikalarının Tarım Kesimi Üzerindeki Etkisi (1930-1940)**. Marmara Üniversitesi Açık Arşiv Sistemi: <http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/1194> adresinden alındı

4. Gazeteler

Akşam. (1943, Eylül 19). Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/2399/171661/36873.pdf> adresinden alındı

Akşam. (1943, Eylül 24). *Hayat Pahalılığı*. Ankara Üniversitesi Gazeteler Veri Tabanı: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/2399/171661/36878.pdf> adresinden alındı

Akşam Gazetesi. (1929, Temmuz 29). *Akşam*. Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/2399/170951/28073.pdf> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi. (1933, Ocak 1). *Cumhuriyet*. Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/62/1768/27675.pdf> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi. (1933, Ocak 3). *Cumhuriyet*. Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/62/1768/27677.pdf> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi. (1933, Ocak 25). *Cumhuriyet*. Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/62/1768/27699.pdf> adresinden alındı

Sabah, Y. (1941, Temmuz 25). *Köle*. Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/68/1720/26382.pdf> adresinden alındı

Son Posta . (1936, Nisan 23).

Son Posta. (1936, Nisan 9).

Son Posta. (1936, Nisan 24).

Son Posta. (1936, Nisan 25).

ULUS. (1937, Şubat 6). *Ulus Gazetesi*. [gazeteler.ankara.edu.re: http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/64/1647/24388.pdf](http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/64/1647/24388.pdf) adresinden alındı

5. Kanunlar

1924 Anayasası, TBMM.

Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu. TBMM: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205502.pdf adresinden alındı

TBMM. (1935, Ekim 21). **Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun.**
www.tbmm.gov.tr:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502834.pdf adresinden alındı

Umumi Hıfzısıhha Kanunu. (1930). <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1593.pdf> adresinden alındı.

ÖZGEÇMİŞ

Gölcük doğumlu olan Alyemiş, 2015 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuştur. Aynı zamanda Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler bölümünde yan dal eğitimini tamamlamıştır. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimini sürdürmekte olan Alyemiş; iş hayatına Clariant (Türkiye) Boya ve Kimyevi Mad. Sanayi ve Ticaret A.Ş.'de İnsan Kaynakları Asistanı olarak başlamış, 2017 yılında görevinden ayrılmıştır. Bekar olan Alyemiş yabancı dil olarak İngilizce bilmektedir.

